

เล่าให้ฟัง นักรบระคายหน้าเขยเกียดจันทรา ถวายดาบพรตบุษยจุตมหงส์ คือธรรมาวุธอัธยาศัยขึ้นขึ้นกัน
 เกษ ย่อมพิเศษเจดิมสุรางคณางหงษ์ โคมพณทนต์มกุฏสมมุติทรง ประหนึ่งวงศวิเชียรรัตนจำหริด
 เรือง ซึ่งลวมได้ในหัตถกาชูปากศร ย่อมเปนศักดิ์ศรีสุรางคณางเือง แล้วยายไว้กนิษฐาภิราเรือง ไม่
 ประเทืองถอยยศปรากฏจจร ย่อมด้าเนียรเนื่องความอันหยามจีน เจกนิตหินชาดสายหาญกระช่อน
 บุรีไต่ไว้เนียรที่รบ้านนคร โคมพณทนต์มกุฏสมมุติทรง ธูญศรีเสียมยศปรากฏเลื่อง นิกตเนื่องประมาท
 หมันทุกอันธอาน ถิ่นรองโทษก็ปรากฏแปรศยาน เปนเกียรติการสิ่งเลิศประเสริฐแสดง อันธมาควันมีที่
 ประจักษ์ ปรากฏแก่ศักดิ์เรืองเอกของแสดง ขัตติยาภิปรากฏนภะศนแสดง เปนปิ่นแขวงธานีบุรีรมย์ บุษ
 ลักษณก็มีเป็นศักดิ์สง่ามาญ เจดิมวิลาสจุตมหงส์วิธม อันธมาไว้วิชาที่มีนิยม กษณชาวมณโฬเรธาเขาว
 ปิณญา แลได้เป็นความมีหมดศรีศักดิ์ ไม่บุกกตรอดยชาดพาศนา ต้องเสียมธูญวิริยะมีที่ปริชา ตั้ง
 เพชรราคาตกหมกภูติ คงควรพิศขนิษฐาขยาประมาท เคารพนภาพเล่ห์สนองจะผองศรี เจกนิต
 พรวณเมศกิจมิงระที่ อยู่ทั้งศรีไรศณด้านแลสุรางค์ ขาจจกนิทวันให้พลันธูญ ถึงหาตุรกีมิได้พระ
 ไทบทมาง ตั้งเรษฐาปกครองพระน้องนาง ประทุษรู้ทางของโคมโกสัลกลาย

อย่าเยี่ยงหญิงหุงจิตที่คิดชั่ว ดวาคตัวชุ่มมเลาสมหมาย ไม่ถ้านองเกรงจิตระคิดละอาย
 คอยบองร้ายเรื่องมิดเปเนิจนินต์ ต่อหน้ากราโคจรตี่ทำที่รักษ์ พยลัปภักตรัมณูบึงทุกสิ่งสรรพ กลับ
 หมิ่นจันชอนเลื่องแก่เททันกัน ประทุษรู้ทัณฑ์ท้าวคุณละมี ทั้งกิจการไม่เปเนการทุรวิธก ทั้งให้
 พยบียกแห่งทุกแห่งที่ การละเล็งใหม่ไม่โยติ ทุกไมมีก็ไมทำไมนมา เปเนเลียรวิธบิกกัชักร้าน
 คนเพืชนพาลเข้าเปเนมิตรฤพยา โภชาพารก็ไมเยื่อเพืชนพาล ไม่คิดประฏิบัติตัวของตัวตน มีแต่
 เกียงเลียงจกัศการม ด้วยคำคมซึ่งไกรยให้โทษมด ปากก็ต่อมือก็ดีไมริจัน ถิ่นแชนยนมิได้หย่อน
 นอนย่านม่ง ขวนวิธวาทังต่าปีไม่มีลด จณดังรดน้ำจิดจิตใจเอง ไม่ยอทั้งภัยตัวของตัวเอง ทำ
 ควีนแครงเดินหน้าเปเนปายา จะหากินก็เลียรจิงเบียรจัว ให้เข้าศรัทชบการงานทั้งหลาย ทั้งไว้
 ราคายู่แนวเช้ออกรวย ทุกเช้าสอยเย็นอย่าจนคำคีน แรกไปมานาสู่ลงพหลุนาก จะเปเนอิมมากทาน
 หัดทำขัดขึ้น ภอตัวพุดเมียรชิดลบัคยีน คอยแต่ผินใจทวนผู้ภรรดา ทำแต่องรักภักตรักชอนก่อนกระพบ
 ให้แซกลบเนตรแลแปรศนา อย่าเยี่ยงหญิงโสมกิลศในเจตมก เทียวเล้ารู้ชยาเปเนหลายกล ทธลัก
 ศักดิ์ธูญประยูระยาติ ถิ่นชั่วหาติชวาถ่าดังกาหล รับแต่เล็องอันประมาณประจันตน จิกนามชน
 ชนภณนิศมิธดา ลวามิก็เปเนที่หัดไทยขุน กระมลนุ่ร้างชยาภารหระฯ ทั้งญาติมิตรมิตพ้องหมอง
 วิญญา พลอยแต่พามิตพวนเพื่อนบ้านเรือน ชักแต่ครุ่นนุ่เลียรเจตเจียรณันท์ ถ้าวางวันฤชยาหาไม่
 เหมื่อน ไม่ผูกไมตรีรักษ์ทำชักเรือน กิลลาคเล็องสิ่งเกษมอันเปรมปรี ประทุษรู้กรรมท่างลเปเนยด
 แชน มุลาแลบเพทุบายไม่หน่ายหนี คอลน้ำชื้อหลังลับกลับโพรี แลจะมีเงินทองของประพรณ แล
 แพรผ้าสาระพัดก็จัดย้าย ตระองแต่หมายชุกชอนคิดผอนผัน มิให้ลามิเพเนเปเนนิรันด ร้าอำพรณพุด

เป็นการอุทิศ อย่างละเจ็ดหมื่นถึงแสนตัว ยามสถิตย์นิตรายจำรายวัน ฟังนวดคัมภีร์ของวังระวังยาม ปางให้ระตุ่มสมณมณีนิต ดำริหิจิตรแผ่อย่างพ่องท่าหวงห้าม อย่างเดียวซึ่งหึงษาพยายาม บันโดย ตามนัยไท่ท้าวอย่าร้างร้าง

ปางจนขึ้นพิ้นท้าวเจ้าถวัลย์ ราชวัลย์เป็นสนมในราชสถาน โดยนุสรพรประสาท พระราชทาน เมื่ออย่างหาญทูลสดพระหทัย อย่างทรงฟังธรรมจิตร์อันฤษยิธ ต้องเกรงกริ่งงานนุเบศร์ พระเชษฐา จะทรงพิโรธโกรธพระน้องหม่อมของวิญญา เคื้อมเสนาภาพผู้จะตูลคน วัคขึ้นพลสงวน องค์ให้จึงหนัก สวามิภักดิ์พยายามตามแบบแผน อย่างหวังในเหตุชั่วแรงกัณฑ์แกล่น มีพลแสนของ เศรษฐไทย โดยพระองค์ทรงคุณนามหาพิเศศ ตั้งปิตุเรศดินทุกขให้ลูกไล่ ปวงสุรวงศ์ได้สำเริงนำ เทืองฤทธิ์ แต่เป็นใหญ่ยิ่งกว่าคนนาง ต้องใคร่ตรวจหาเหตุผู้พิทักษ์ งามคัพภ์งานจัดอย่าขัด ขวาง ทุกค้ำเข้าไม่เผลออย่าให้ระคาย อย่างจะวางน้ำเสวยราชบาทบิชา จงพิจารณาถือนวนนวดองค์ ปลดคำพิพิ เปรมปิติยุติธรรมด้วยนพราชา ทั้งบังโอบกันขึ้นพระภะยา พระน้องอย่าให้หมกมุ่นขุน กรรมล สิ่งเคียดซึ่งวิหิงษาแลขศติ อย่างเฝ้าวิปโยกไทยไม่แปรผล แม้ใคร่คิดกิจหลังจ้งยังบน อย่าง นิพนธ์เพียรราชอาณา ครึ่งหนึ่งถึงสองครึ่งจ้งตั้งสน ขกโทษกรรมให้โปรดประทานการโทษา ครึ่งสาม จงเป้นตามพระกฤษฏีกา รับอาณาเขตในพระโอรสการ จงยอมรู้พระประสงค์ทรงปรารพท์ หนึ่งจะนาม ทูลชี้คะตึกาน จงดูยามเมื่อบรรพเทของสำเริงราญ จงทูลให้เฒ่าพลพระภูธร แม้ท้าวทูลย์แม่อย่างทูล ประมุขกิจ ต้องเกรงมีตณะยุพินเป็นลมร จงวิหิงษาพลสุภาสดาพร แม้ท้าวพลญกัทธิพระไทยจึงใคร่ ทูล โดยบรรหารตรึงห้ามความประสาท อย่างจะรราชอาณาหมิ่นมดินนรสุริย สิ่งเฒ่าโอชโภชนาพา นุชิต รับบิณชุกรราชกิจเป้นกิจไป เสง่นำขุนอิริภักษ์พิทักษ์ราช แลข้าบาทท้วนหน้าจงบราใครย์ หนึ่ง ตุลาณเป้นปวงจ้งใจ ทะระโอบไฉ่ของค์พระพรหมธรรม ลึกที่พระภูษิตระพิจิตร์พิตร บรรจงจัดพลรบ กระหลบดรร น้ำสงวนน้ำเสวยเคยนิรันดร์ อย่างราชดินโดยพระไทยสง่ไฉ่การ สุนทรศรีขึ้นเจ้าเสวยพท์ ดะหลบชนน้ำสงวนเมื่อทรงถนบน บุระราเดรัจอันเฒ่าราญ สุนทรภาวระตื้นฟุ้งจ้งระโอบ ยาม โดยาศาไสคนยี่ภู่งเปื้อต เป้นฐรรค์พระที่องค์พระทรงโอบ นำขุนเร็นทรปีนไท่โผทโกรม แม้จง ไตรมนิดประสาทไชวาทคำ จงอุปถัมภ์มาพาพาพระบาท นำขุนราชอย่าได้เว้นทุกเย็นยี่ เครื่อง สะการะนบัตวิริตีทำ จัดประจันตังตั้งประนังนร อนึ่งเครื่องทรงพระภักตรพิทักษ์ศรี จงเตรียมตรี ก่อนพระพิ้นต้นบันฐูร ฟังถวามวรชวามีภะราด เพื่อภูระจะไ้ทรงตรงภักตรา แม้ว่าให้ระเล้งเล็ดจ ชาติร พยุพนาศรพลคชแลธธา แม้จักโดยเลตังไปพระโอบนา พระน้องอย่าแหวกมานระเมียน มของ ญบักังกระโอบสุระณลันจิฉิร วิสุตวิปิตอย่าเผ่งที่บนไปเทียมของ นาสยาสามนคือนนลันอง อย่างเมียงมองเกรงมีราศินัว แม้ทรงทราบพระดำริสจะคิดแผนง ฤทธิระแวงถูกตามแต่ความชั่ว พระ น้องจ้งยำเยงเกรงกลัว อย่างพันท์หัพพระดำริหิจระประภา หนึ่งพระน้องอย่ายืนชานสาธุสนน

จัดแจงการเวียนดูรอบคอบ ถึงทำเช่นนี้ว่าชั่วก็มิได้ วิชาตัวงอกลัวมีตระกูลอะไร ตั้งจิตคิดไว้ให้
 คนชม จะหนีบอกชื่อคำพระเทศนา โปรดประชาชนผู้ดีก็มีถม พึงใดใจจำไว้ในอารมณ์ อย่างนิยม
 การบาปไม่ต้องการ บาลีว่าหญิงดีมีสี่อย่าง ไม่อำพรางซ่อนดัดบริวาร ดำรงไว้ให้เห็นเป็น
 ประชาน จึงพิจารณาตามพระพุทธานุญาต หญิงเหล่านี้เรียกว่ามาตาภิชา เสนาในสามีไม่
 เหลือหาย ปฏิบัติเข้าเป็นไม่วุ่นวาย มีได้หมายในการบำรุงบำเรอ มารดาวิบุตย์นั้นขึ้นใจ เอาใจ
 ใสมิได้แต่งเสนอ อีกสนิทจิตสมัครสามีเธอ เทียบเสมอเทียบบุตรในอุทร ภคินีภรรยาอื่นพวกหนึ่ง
 เรงจำพึงคิดรำที่คำสอน รักสามีเหมือนพี่ร่วมมารดร โอนอ่อนคำนิมนต์ยอมยำเกรง พาเสียวิชา
 พวกหนึ่งแล้ว ท่านรักตามมาเปรียบเทียบเฉพาะหญิง อีกสามีเหมือนนายเงินของตัวเอง ต้องยำ
 เกรงเข้าเป็นเป็นนิรันดร์ สหาคิณภริยาคำนี้ รักสามีดังสหายผองผายผัน สงวนอารมณ์มิได้ชม
 ชักกัน ล้อคล้อยทุกสิ่งจริง ๆ เจียว หญิงดีสี่ตระกูลที่กล่าวมา สันติวิสาธุการด้วยอย่างละเอียด บุญขึ้น
 มิได้สร้างลักขอย่างเดียว กุลสงฆ์เหนียวแน่นไม่แคล้วเลย จะประเสริฐเลิศยิ่งกว่านางฟ้า เพราะ
 ปฏิบัติกตลาไม่เพิกเฉย จะได้เทพสามีเหมือนก่อนเคย บางท่านมิได้เคยเข้าก็ยากนัก จะเป็นที
 เสพหาแห่งเทพบุตร แสนอุปนิสัยประมาทอันนี้ จะเปรียบแสนสนิทเป็นนิรันดร์ เพราะกุศล
 เท่านั้นได้ความดี สติไว้ได้ทำให้เหมือนดังว่า จะพิจารณาปรากฏศกศักดิ์ศรี ทรัพย์สินจะไหลมาคั่ง
 จารี จะประเสริฐดีเกษมสุขทุกคืนวัน คงเป็นเอกพิศราภิรมย์หญิง หันใหญ่ยิ่งล้ำเลิศเจิดจรัส ทั้ง
 ศฤงคาราภิวารเอนกานันต์ ดังดาราล้อมจันทร์เมื่อวันเพ็ญ แฉกทำดีตัวรักไม่หักหาย ไม่เบียดหยาม
 แลจงจิตคิดใจเอง ประพฤติดีจะมีชีวิตกับตัวเอง คนทั้งปวงจะยำเยงเกรงกลัว ไซ้จะบอกดังแต่งไว้
 ให้ปฏิบัติ พระบัญญัติสอนไว้เรื่องเมียผัว อันสามีเป็นราชของตัว เหมือนแหว่นหัวจะงามเพราะ
 พานรอง ถึงรูปดีมีทรัพย์ศฤงคาร หศศักดิ์บริวารไม่บกพร่อง แฉกสามีหน้าพินิจไม่ครุ่นครอง ก็
 มีพมของเหมือนไม่มีความดีเลย คำสอนเขาจะสอนครหา จะและได้โลว่าเล่นเฉยเฉย ถ้าตัวดีสามี
 ไม่ห่างเหิน จะปรายประเศาะว่าดาวพัน หญิงดีจึงมีจิตคิดขอสู้ พิเคราะห์เหตุคำสอนไม่เลกสรรค์
 ดำทำดี ๆ จะมีขึ้นทุกวัน ทำชั่ว ๆ นั้นจะพูนมา งามขึ้นมีในแสนสักเท่าใด ไม่งามเหมือนงามใจ
 ไม่แคล้วว่า หญิงดีย่อมมีซึ่งธิดา กิริยานั้นเป็นใหญ่ทั้งใจจำ ถึงผัวเคียดอย่าได้ลุ่มลุ่มชอบ มีด
 ชอบจะมีจิตคิดกลืนกล้ำ ขอดเห็นได้ไม่อดสูมีผู้ยำ อย่าขึ้นคำพมเถียงขึ้นเสียงดัง ถึงผัวรักอย่าได้
 เผลวระเริงจิต ระวางมีดระพาลเมื่อภายหลัง รักกายสงวนกายระไวระวัง คนขึ้นซึ่งไม่ชั่วเหมือนผัว
 คน อันความลับผ้าแดงอย่างแจ้งอื่น จงกลั่นกลืนลือไปไม่เป็นผล แฉกปากชั่วจะหมกมัวจึงคำ
 คน จะพาตนย่อยยับทั้งประมาณ ของสิ่งใดใจรู้ว่าผัวรัก เขาหาญหักดังจิตคิดล้างมลทิน ผัวรักรัก
 ประกอบจึงรอบการ ประพฤติได้ไม่จำคาญเคืองอารมณ์ คนึงคำพรานเป็นการหาของกิน นมด
 ลิ่นหาไว้ให้ละสน ผัวรอบทั้งประกอบตามนิยม จะทำให้ผัวหมั่นยากครัน ถ้าทำได้เหมือนว่าได้

ตั้งนี้ ความดีก็มีทุกสิ่งสรรพ ผู้จะรักหนักขึ้นทุกคืนวัน จงอดกลั้นอย่าให้ทำใจเบา ถ้ามีแรง
แปลกหน้ามาหาผู้ ดันกับขึ้นสู่เขาใจเรา ถึงซึ่งเสียคำไท่ที่ในเรา คำขอเล่าดูเหมือนเทียบ
เปรียบปราย จะพูดจาอะไรให้พิจารณา ว่าท่านอย่าให้ที่ระส่ำระสาย เขาจะคอยฉวยทานเป็นท่า
อ้าย ว่าหญิงจ๋าอย่ามาฟัง จะคำทอส่งเวียนกลูกหญิงชาย จงดูซ้ายดูขวาร้างหน้าหลัง อย่า
แปร่แปร้นแล้วไล่ขึ้นเตียงดัง ลูน่าซึ่งสามานย์ประจักษ์ว่า วาจาเป็นใหญ่จึงได้คิด จะรณमित
จงใคร่ครวญพิจารณาว่า วาจาดีย่อมจะมีคนเกรงกลัว วาจาชั่วก็จะมีแต่ที่ชัง ได้แค่คนคนชั่วไว้
ทุกสิ่ง พินิจความจริงกลัวมาแต่หน้าหลัง คนดีจะมีสติฟัง ถ้าคนร้ายก็จะรังไม่คบใจ หญิงซึ่งมี
ได้กลัวซึ่งความผิด ทำแต่ทุจริตไม่ฟังใจ ควรจะกลัวก็ไม่เกรงระส่ำใจ ประพฤติการสิ่งไรแต่ใจ
ตน ขอสมมติจะว่าพื้นเรื่องหญิงพาด ไซ้โศกธารแก้งว่ามาจน พุทธบรรพการประทานแจ้งญาณ ให้
ปราชญ์หญิงจึงทักผิดที่ ภริยาที่ชั่วนั้นมิอาจ พวงหนึ่งความจิตกำนัลดี ใจร้ายพมายจะพาซึ่ง
สามี โดยวิธีแยกแยกเป็นเกลียว แม้แต่โสมนัสประโลมให้ผัวหลง แต่จิตปลงหมายจะพาให้
ศักรับ เหมินทรพราณเกิดลุ่มปลารสลาใจ เขาเหยียหุ้มเบ็ดไว้ไม่ให้ปากกิน ถ้าผิวเขลาผกัวใน
กามเมศ ก็สมเหตุเมื่อเห็นมาจกยาเกิด จะต้องตาย ๆ เพราะหลงปลงชีวิน เพราะประมาทสุพิน
แก่ภรรยา เบื้องปลายความที่ว้างเฝ้าสิ่ง เป็นทำนองคนหลงปรารถนา พึงรู้ให้ระกลั่นระลึกล้มผิดพา
ใครหลงเห็นเสนหาพาตัวตาย เหมินทรโศกสัตว์พลัดคนจะนิราศ กับคนมาแต่ที่ทั้งห้าพาผิงผาย ถึง
ตำนานที่กักขืนมีมันแปลงกาย เป็นสัตว์มีรายนราคา เป็นหมู่ ๆ คอยขู่ที่จะกิน ทำให้สิ้นเนื้อ
ประจักษ์ถึงนักหนา ที่รูปร่างแล้วก็งานผิดประดา ที่เสียงเพราะก็เพราะน้ำวังวงใจ นิรมิตเป็น
หญิงถึงตัวขกลั่นพม ก็มิพ้องมยวนจิตให้พิสมัย นิรมิตโศกธารลงเป็นพื้นไป เหมินทรที่ขี้จะคลงค
อารมณ์ บ้างนิรมิตประติษฐ์เครื่องขับกลั สารพัดจัดแจงแต่งละลิม ด้านของดีควรที่จะนิรมิต ถ้า
ใครจนหลงรักนักฆ่ากิน อนาคตที่ทั้งห้าหาไม่รู้ไม่วางหลัก ใต้หลังรักหลงใจใจอวิช โหสิสัตว์จึง
กลไม่ยอถน ฐิตินัยที่จำแรงแก่ถึงปลงกาย จึงคำรักตรัสว่าพมายุอ้อย ใครละเลยคำเราจะมี
หาก บ้างเช่นนี้ไม่สิ้นสลาย ก็กรังเกล้งแปลงกายเป็นลาตัว ทำ พวมนายฝ่ายฝ่ายว่ามนุษย์ ดีที่สุดขมก
หาอุปถัมภ์ สางคางต่างไม่เชื่อฟังฟัง จะตายเป็นกิตตามเหลืออดทน ห้ามอื่น ๆ ก็พาจะห้ามได้
ห้ามรักใคร่จับจิตคิดจน ขออาพิณสักครูจะสูงกล แล้วจะดันรับรักดีดีทางตาม โหสิสัตว์สอนเท่าไร
ก็ไม่ฟัง ก็พากันดันทุรังไม่เกรงงาม ที่หลงรูปก็ชมว่ารูปงาม ที่หลงเสียงก็ไม่คร้านตามชอบใจ ที่
หลงกลิ่นก็หยุดชมนิมิตหอม ที่หลงรสก็หมกจิตคิดรักใคร่ ที่หลงสัมผัสก็กำหนดสัมผัสไม่ พากัน
เข้าหาคล้ายกันนี้ นางยักษ์ทำระบวรไม่ให้รวมชม อนาคตยังรักใคร่ไม่หน่ายหนี โหสิสัตว์ระลึกล
ศกพบเห็นสิ่งนี้ ก็จรัสสีลาครครโลมา ยักษ์ประโลมลือลวงจนช่วงหลับ ก็จับมาตักกินเล่นเป็น
ภักษา นำนายตายตามมรคา เพราะหลงเห็นเสนหาเบญจกาม แต่โหสิสัตว์ของค์เดียวเลี้ยว

หลีกผิด ข้าพเจ้าพาพวกเสนาชั้นเขตราม ถึงขอบเขตพระนิเวศน์ที่มีนาม พารณสีเรียกตามแต่ก่อน
มา ครั้นถึงสวนทวนพระทัยใคร่ผ่อนพัก เข้าสำนักแม่พระโทะโบหนา มีดั่งที่แผ่นแผ่นศิลา พระ
เหนือยมาเก็บบรรทมร่มโพธิทอง พอพารณสีเกิดวิต จอมภักษีรีบขึ้นพระชนม์ก็ทမ်းหนอง มิได้มี
ผู้ใดใคร่ครอบครอง ลั่นพวาท้องสุริยวงศ์พงศ์ประยูร เสนาประชาราชบุรุษมาดัยหมด เลื่องราช
รถจากโคมโหลธรย์ มาถึงที่หอบบรรทมร่มรุกฆนุต จึงทูลเชิญโพธิสัตว์ครองศฤงคาร อาศัยด้วยพระ
ทัยนั้นแน่นเหนียว ผู้สอดปรี่เข้าจึงได้เลาะเขย่นวรน ไคร่หลวงรูปเลื่องสัมพันธ์พล อีกทั้งการกลืน
ชายก็ถวายชนม์ เหมื่อนขอมาคยทั้งห้าพากันม้วย เพราะหลงด้วยกลยักนั้สืบมรรคผล เหมื่อนหนึ่ง
ชกยทั้งหลายที่หลงกล ได้เมียมทนแฉงยั้งขึ้นไม่พินตัว รู้แต่แรงระมัดประหยัดยั้ง อุดดำน้ำดิ่งลิดดิ
ให้ทั่ว จงไกลเกลี่ยเมื่อยไว้ใจไกรงกลัว อย่าหลงมัวกัวเมื่อยจะเสียชาย บุญจากความที่ร่วมาหน
หลัง จงรอวังถ้ำมูมหลงคงจับหาย พึงประคินตथाได้หมื่นประมาทกาย ที่เมื่อยร้างยอมทำสายเข้า
ถ้ำมี เหมื่อนเรื่องจันทโครบทนไกรปา เมื่อยล่าด้วยอุบายตายแล้วหนี ชักใจรป่าเกล้งให้รำซึ่งสาม
เรื่องนี้ใคร่นำจำใส่ใจ ทมิณภริยาที่ชื่อว่าชวาญานัน อุดมยศคนเป็นคนใหญ่ บำราบตัวดิเองไม่
เกรงภัย จะปราศวัยพึงไม่ได้ขึ้นกูเอง ว่าเล่นเล่นหาที่ตัววัง ไม่อินดังหน้าคำชมเชย ที่จึงผัว
ควรตัวจะกล้งแสร้ง ไม่ย่ำยงนยามคายให้ทนายคน ทมิณภริยาชื่อว่าโจรี เป็นลตขี้นมาเยยรหามล
ชายมึงมีทำรชนเข้ามยคน ชี้นกกล่งลวงใจวังงวย เป็นสมรักอีกยกแค้นแล้วออกทวีตย์ พอผัว
จับแล้วก็รีบเข้ามยอวย แต่งแต่เล่ห์ลตคนได้ทวีตย์วระ แล้วก็พวยชอกตัวไม่กล้งกระ หล่า
กันก็หย่ากันเป็นไรมี อย่างดิศดิธุมทำคุมเหง แล้วส่งเพิงเบรียงแบรินด้วยแสรพเพย กตเวกิต
การพาลทะเลาะ ถึงขมกนยามนชนไม่ผ่อนผัน แกล้งคือกันดิ่งไปทำใจทะเลาะ ที่เคยชบมอณแต่
ข้าให้จำเพาะ ทำโยกเคาะประรดเหลื่ออดทน ไม่พาให้อยู่กินจนสิ้นรัก ทำยอกยักไขว้เรว
ระเทระหน เพียรร้ายอีกยักยอกเร้งชอบกต แล้วก็กันชนรลงจากเวรชน ไปคบชู้อยู่ที่แขวงกล้ง
หลีกหลบ หาไม่พบเคียดใจใครจะเหมื่อน ทำให้ผัวมัวเมาเฝ้าพินเพิงน เพียรหลบเลือนหลีกหน้า
ระอาใจ ใครได้เมื่อยเสยเชนเป็นดั่งว่า ตั้งภูมพับชอกยกไม่ไหว เวียนระกำเจ้าจิตเป็นเมื่อยไป ท่าน
ว่าไว้ก็จริงทุกสิ่งอัน อันใจอื่นหมื่นแฉงเม้งหมายลัก พอยออกอีกทวนรอนได้ผอนน อันใจวิภริยา
ชั่วช้าครัน ทำเร้งขึ้นเล่ห์กลเป็นพันตัว มีวันหนึ่งก็วันหนึ่งอย่าพึ่งนึก กลศึกกลความพอยังชั่ว ไม่
ยากเหมื่อนเมื่อยปอกคิดนอกวิ้ว คิดทั่วแล้วก็ทำระกำมั่ง อันใจความฉานภริยานี้ เป็นลุดที่พันผูก
จะปลุกถึง หนึ่งที่นอกกรรมทำอำปลั่ง เหลือกำลังที่จะเล็งทำนึ่งยงอน แม้นว่าหญิงผู้ใดรายผู้
หนึ่ง เร่งรำทั้งนึกคำที่รำสอน ไปข้างหน้าจะหาสุที่คู่คชน จงผ่นผอนเลือกพันให้มันคง ได้ชั่วข้าก็
จะพาให้ดิชั่ว จะมัวชั่วหมองจิตเป็นพิษสง ได้ที่ดั่งจะเป็นเจ้าเวญทรง จะสืบวงศ์พันจากที่ยาก
ใจ เรืองบาสิมีนคืออินกามราค มากกรรมมากเราทำเพิงจำได้ สังเขปคำผู้เฝ้าท่านกล่าวไว้

สูงรังตั้งว่าฐาน ของหัวเป็นของดีเป็นที่วิเศษ ศักดิ์ฐานไม่รู้จักการผู้ดีเลย ไม่แต่สร้างนกลิงว่าใส่
หน้าหญิง เป็นความจริงทั้งนั้นตอกทานเข้า ป้อมเจเนใจในท่าเนียบที่นิยมนแปรย ออย่าเพิกเฉยฟัง
คำจำนาคะ แม้หญิงดีก็จะมีน้ำใจเจ็บ จำเก็บคำวาวิสาละ จะสถอนใจในสัณมาคารวะ ที่ไหนจะ
จูงไปไหนไม่เป็น ถ้าหญิงร้ายก็จะหมายว่าแกล้งว่า จะนิมทาถวชวณค่อนเคียงเชิญ ว่ากลัน
กลอกนอกริตแกล้งนาคเป็น ยกแต่เช่นผู้ชายนั้นฝ่ายเดียว จะให้หญิงยืนยอชมลงต่อมดต แกล้งแต่
บทปราชญ์ให้พาดพิง อีกมีรักกันแล้วไปจนใจเจ็บ มาแกล้งเคียงเชิญเล่นให้เป็นรอง ทุกข้ออะไร
กับตัวมีหัวแห่ง เป็นหญิงแต่งตัวไม่ไว้หนอง จะมารักเราเองนึกเลงคะนอง มีของต้องใจอยู่ในตัว
การอะไรจะให้วางอนงค์ เมื่อไม่พอก็แล้วไปทำไมกับตัว นึกเมื่อไรก็ไม่ได้ยกกลัว ยกแต่ตัวแต่ง
แต่กพจนไว้สอนใคร ด้วยของดีเรามีอยู่หนึ่ง หมายจะทิ้งที่ไหนก็ทิ้งได้ นี่แลหญิงใจแข็งแกล้ง
พิไร ว่าไม่ได้ตั้งคือไม่ถือคำ บุญไม่หาบนาไม่หากรรมเข้าสิ่ง จึงพูดหนึ่งไปเช่นนี้ไม่มีสำ พระ
บาปชี้แจ้งแจ้งไม่จำ ลมเหมื่อนคำบาสีทิมีนา ว่าแรงบุญกรรมนั้นต่ำสิ้น ทั้งสองแรงแข่งกันนั้น
หนักหนา ถ้าบุญมากหากบุญจะหนุนพา ถ้ากรรมมากหากจะคร่าไปตามกรรม นึ่งหงส์ประตงค์
แต่หญิงนี้ สงอาบกินไม่เปื้อนจิตคิดอื่นหน้า ขาดิสุกรพณพวักขาระยา จิตประจำดีแปลงแห่ง
ทาจม หญิงตามานยังสันดานชั่วไม่กลัวผิด ยกแต่ทุจริตคิดหมกหมม ฝ่ายแต่เข้าทำตัวออกโลมม
ไม่มีมมด้อย่างในทางดี เช่นสุวานพราณพาไปมากว่า ก็นั่งไปอยู่กับดูชิ ทำเนื่องดูอยู่นั้นเป็น
คันดี วันหนึ่งหนีไปเที่ยวแต่ลำพัง พอลาเวนพบพาลสิงพราษ ตกใจหวาดวิ่งหนีไม่เหตียวหลัง
กำลังกลัวตัวอื่นไม่ทันถึง ถึงกระทั้งที่ผลิตพระสิทธา เข้ากลิ้งเกลือกเสือกกายตะกุกกอด เหมี่ยน
จะขอดข้อนอกนอกภาษา พระนิกรรมพดลแจ้งในวิญญูณ์ ก็เมตตาดังของกุณชพิริย ทำรวม
ณามนตาญร้างสุณิชาติ แปรเป็นรูปสิงพราษไกรสรสิทิ ก็เจิมเอ็กนิกกำเงินเต็บทวี มิได้มีที่ลิมมา
คารวะ พะยานยศอิงเย็บไม่เจียมสงวน สูงเกินส่วนให้ว่าวิสาละ ถ้าพองจิตคิดพาลเที่ยววณระ
ไม่ลดละสิ่งพนาพาจง วันหนึ่งเที่ยวไปโบไฟฟ้า พบนางสิงพราจิตประตงค์ สดเลี้ยวเกี้ยวนาง
ในกลางดง หมายปลงเป็นคู่อยู่ครบนครด นางจึงวามารคาบิตุเรศ ถ้ารู้เหตุจะชั่วพามีพมของ
จะประตงค์จงใจในท่านของ พึงคำน้องเชิญไปหามารดาเรา จะโลเลลำพังใจนั้นไม่รอบ มีดระกอบ
ประเพณีเป็นที่เสลา จะรักใคร่เอาแต่ได้ทำใจเบา ใคร ๆ เราจะไม่รู้ดี ถ้ารักจริงอย่านิ่งให้เนิ่น
นาน ไปว่ารานท่านให้ไม่หน่ายนี้ จะปฏิบัติมิให้ขัดซึ่งนเศรี แต่เดี๋ยวนี้จะให้ยอมไม่พร้อมใจ
เบื้องว่าสิงพราพระญาชี จึงได้ตอบว่าที่ตามรักใคร่ มิให้ขัดซึ่งมาพากันไป ถึงอ้าที่อาศัยใจบิธา
จึงคำนับบิตุเรศมารดร แล้วจึงวอนรณนางเหมี่ยนอย่างว่า เขาถามเรื่องเบื่องพระกุลประยูรมา ก็
พาธิบอกว่าไม่รู้เลย พระดาบสถามมาเลี้ยงแต่ยังเยาว์ ตัวฉันเล่าไม่ได้ตามความเฉลย ครั้นออก
ปากคิดกระดากไม่เสบอ ด้วยตนเคยเป็นสุนัขแต่ก่อนมา นึกเจตียวจวชเขาเลี้ยวไปใต้ตาม พระ

ญาติจะแจ้งความไม่กล้า จะได้ชมดังอารมณ์เจตนา จำจะระงับให้สูญความ นี่ก็ไม่ควรด่วน
 ลวรับศาลาโคล นามักพิศาศัยไม่เกรงขาม หวังแต่เสี่ยงลำเนียงเพียงคำราม ให้ญาติที่ขุนข้านามลวง
 บรรลพ พระดาบสคงอยู่ในอกานประมาณรู้ มีศัตรูของจะฆ่าให้ได้กั๊กชัย ทำคุณเม้น ๆ กลับคิดให้มีภัย
 ออกมาได้ร้องว่าอาวยหม่าไซ เพศก็กล่าจับเลียบประเดี้ยววัน ล่าตมกับกับที่จิตคิดโงโง สัญชาติ
 หมายจะเป็นหมาดปากฟูโต ใจมันโง่ทั้งอีกนีกนเคอะเคอะ เหมือนหญิงชั่วมีรักนถ้ำรกอยู่เอง ได้สม
 ปองเป็นใหญ่ทำใจประอะ ไม่ตั้งตัวกลัวกรรมทำเจ้าเจอะ เพียวละเออะลอบหน้าว่าไม่ฟัง ทำดีไว้
 ให้ดีเป็นใหม่ใหม่ ตีแต่หัวตึงระเว้งไปไม่เลียบหลัง สวมคองน้ำรุงให้ถามกำลึง กั๊กชิงชิงประทุษ
 จิตคิดไม่ซาบ นี่ก็ให้โทษ ๆ นั้นจะถึงตัว ไร้ถึงให้พัวคำตชนมีมากหลาย เหมือนสุนัขที่ขิกนมา
 บรรพาก ไร้จะปรากฏเปรียบให้จับที่เก่ามา ก็ลมคำบุราณท่านกล่าวไว้ จงเกรงภัยใจตรของให้หนัก
 หนา ให้ลูพ่านสุขนั้นจะถึงมา ให้ถูกรู้ท่านเหมือนหาทุกชีโสด้วเอง หญิงดีจึงมีจิตคิดรัก ขบถดัง
 พักตร์ฟ้าเป็นจีนข่มเหง ที่ควรกั๊กตัวถึงตีตัวก็ให้ละบารง จงบ้านแรงผู้เฒ่าอย่าเบาความ ถึงคำชาติ
 วาสนาจะหาไป ๓๓ามีใจข่มเหงจงเกรงขาม ถ้าหยาบฟ้าครหาจะตามปาม ลงรอนามใส่ตัวให้ผิว
 ขน ทั่วโง่โง่ใจเบาขาดเกรง คุมแต่โทษเป็นแต่มีคิดลละลม ความที่ดีมีมากไม่ขาดนิยม ถ้า
 ไครหยาบป้อมคนแล้วพอใจ ฝ่ายคนวานไม่พานจนจะตามเคอะ จะเพอะเพอะมีวามของไม่พอใจ ขอบ
 มีดมีได้ดัดดัดดังไป พูลจาสิ่งไร้ไร้รักตรอง ไครจะรักไครจะรักก็ไร้รู้ แล้วยชอบพูชละไร้ได้
 กถ้อง ใจไม่มีเกรงเกรงประองดอง ลำพองแต่ลำพองใจตน หญิงดีจึงมีใจว่า ถ้าขึ้นท่านนั้นจะไ้
 ปับ ไร้หาจืดจืดจ้านมมีเมงคผล จะเป็นผลสิ้นตระกูลประยูรเออ เวียงที่คำคำที่นานาทั้งนี้ ชั่งชั่ง
 ศิมีแห่งแห่งละออย ไร้เสนทังแกล้งวามเปรียบเปรียบ เมาย่อมเคหรุ่งขึ้นบนนี้มา ที่ไม่ชอบก็ดลน
 ข่าแนมเหน็บ แะได้เกินมากฝ่ายหญิงคั่นดังว่า ที่ชายชั่วลนมีนกับภูเขา เทพธิดาเล่นเบียดขาส
 เมื่อยกัน ชายที่ชั่วลนมีนมีโฉมไป นั้นเกินไร้จึงไม่ว่ามาให้สิ้น จะแกล้งแจ้งยุบลกลลนลนหิน หรือไร้
 ได้ยินได้ฟังจึงถึงรอ ที่ปากจัดจะขัดขวางอย่างนี้ จะเป็นทีครหาว่าต่อคอ หวังใจจะลนไปให้พช
 พช จำนช่อลนเต็มไปตามมี จะแกล้งแจ้งความไปตามได้ บุราณท่านว่าไว้ไม่พวอนนี้ ทั้งลน
 ฝ่ายชายหญิงสิ่งชั่วดี ว่าไว้ในที่นี้ผิดไป ยังมีสหายชายทั้งสอง หญิง คณของลำพองจิตร้างพิศมัย
 พยาจะใคร่ได้คู่ที่ฟูใจ ก็เที่ยวไปสนเล่นที่ประณมมี คณหนึ่งไร้ได้คู่รักปฏิบัติ ลารพัดที่รู้จักที่ศักดิ์ศรี
 จะกินนอนนอนหาซึ่งสามี ให้ถูกที่น้ำใจมิให้เคือง แะข้างฝ่ายชายส่วนนั้นชั่วช้า การทำนากินไม่
 ได้เรื่อง กินแล้วชกที่บาเลนเป็นนิตยเม็ง คณจะเปลื้องเครื่องเรือนดูเพื่อคนกิน ภริยาหาใช้หาไป
 เล็ด เล่นแต่เบียดไปด้วตัวลอกปล้น ละเลิงลามตามกัญญาเป็นอาจีน ลุบแต่ฝันกินแต่เหล้าทุก
 บ้านถิ่น เวียงนี้ไร้จืดทระลนที่ข่มข่มหมก หมายบิงเมียงไ้ไ้ไ้ไม่เห็น ยิ่งแต่ลำไม่ใหญ่มิได้เว้น
 หัดยิงเล่นลำพองคณของมีอ ฝ่ายเทวาทักหาต้นไม้ใหญ่ ที่อาศัยคนทั้งปวงบวงสรวงมีอ เห็นชาย

นั้นนั่นหมายมาหลายมีด คิดเสียอีกอีกจะหักคช แล้วถอยหลังยังใจว่าฮ้ายนี้ เมียมันดีหรือไม
อย่างไหนนอ ส่วนฮ้ายผัวชั่วช้าผ่าเหล่ากอ จำไว้ระดูก่อนผ่นดูเมีย ถ้าเมียดีมีเสน่ห์จะเว้นไว้ ถ้า
ชั่วไปเหมือนกันลามกเสีย คราวนี้อวดคงไว้ทำให้เสีย ไปบ้านเมียมันเมียไรจะไปตาม ครั้นเย็นปาย
ขายนั้นก็กลับหลัง ตรงไปยังเมียรักห้องทักถาม หาสะไรให้กินบ้างตั้งดูความ ให้เมียคร่ำครวญตัว
กลัวราชา เมียพริ้มยิ้มกับตัวมันเถิด ประสานมือสารพัดจับจัดหา มีแต่พอสำหรับกับข้าวปลา กิน
คอยท่าอยู่จนปายตั้งใจคอย ยกมาตั้งนั่งอยู่คอยดูผล ไม่ทางแหตั้งใจไปให้ดอย แล้วปรับทุกข์ทั้ง
จนบ่นเล่าฮ้อย ทรัพย์สินก็น้อยขัดสนจนเหลือใจ ขณมีนางเจ้านายเอาใจช่วย ให้รวยขึ้นสักครึ่งแล้วนั่ง
โพธิ์ ว่าผัวข้าคนเดียวมันเทียวไป ไปพรให้ได้เงินสักหมื่นจะขอบคุณ ผัวฟังยิ้มยิ้มกระพริบจุล ถ้า
สมคิดแล้วมิได้ใจวายวุ่น จะช่วยข้ามาให้ใช้ได้เจ็ดขุน เตะบุญไม่เคยจนแล้วบังจน ฝ่ายเทวาที
มาขอบแบ่งอยู่ พิเคราะห์ดูคิดเห็นแล้วเป็นผล นึกว่าเมียมันดีมีมงคล จะผ่อนปรนให้มันสำราญ
ร่วมถ้ ถึงผัวมันเมียดีเป็นเพื่อน จะให้ทรัพย์สินสักหมื่นก็พอสม จะห้ามมิให้ไปโพพพน ที่นิยมมิให้ชิง
ชิงพยศ ตำพิทวงเกาะระเง็จกลับ มาประทับพฤชาทันปรากฏ พอรุ่งสายขายเทียวเสด็จลต
กำหนดถึงพฤชาตั้งท่าถึง เลียงรวันขวิยวเทียวสายแล้วใส่ลูก ปะทะถูกพฤชาเทวาทีถึง เทพ
เจ้าท่ากกก้องร้องท้วงตึง มีงชิงชิงทูลอย่างโธมาไธราน มีต้นไม้ของบุญเคยอยู่ถึง ทั้งขายหญิงเขากลัว
ท้วงถ่าน ระมิงซึ่งทำได้นำใจพาฬ จะล้างมลทินมึงก็ได้ขายบาปกรรม ภูมิจักว่ารู้จึฮ้ายจึถึง จะ
ไปเงินมึงสักหมื่นเป็นข้าข้า บิดต้นไม้ไปข้างหน้ามึงอย่าทำ แล้วจึงนำพระพิทมิให้ขับพลัน ขาย
นั้นได้ทรัพย์สินก็กลับมา ภูสุหาปรีดิ์เปรมเกษมสันต์ เทเงินออกมาชมเมียเคล้าเคลียกัน ตั้งแต่นั้นมิได้
ขาดพันจากทุกข์ มีแต่เมียดีมีใจซื่อ พาให้ผัวได้มีความสุข เทวาทีจึงอุปถัมภ์ช่วยทำบุญ ที่ยาก
ยุคเข็ญใจมิได้มี ยังมีราชคนหนึ่งซึ่งเป็นมิตร ได้เมียดิตจะมั่งคั่งตั้งเศรษฐี ขุดมด้วยสินทรัพย์แ
จับปรีดิ์ ลูกผู้แต่มิใช่เขาซึ่งเหล่าปราชญ์ จะกินนอนสารพัดก็มิขัดข้อง ไปปรของดองว่ากล่าวให้วิวชาน
ผัวนั้นดีมีแต่รอบไม่ชอบทาน ข้างเมียพาสจะกำรานด้วยยาบคาย พาผัวยับไปด้วยอุปมงคล ไม่
ตั้งตนตามคติสิริหาย ก็พากันย่อยยับทรัพย์สินละลาย ได้ระคายข่าวเพื่อนที่คู่กัน แต่เดิมที่มีเมีย
อนาดา เดียวนี้มันมีดิชยัน ข้างฝ่ายเขาเดิมมีดึกว่ามัน ว่ามันจนเรากลับจนกว่ามันไป จำจะ
ต้องไปหาปรีกษาดู อยากใครรู้ว่ามันหาวิชาไหน ไปถึงจึงถามความในใจ ว่าเพื่อนเล่าทำอะไรจึง
ได้ดี เงินทองข้าวของกับวิมูรณ ไครมาเจอเกือทอนให้หรือนี้ ฝ่ายข้างข้าหากินทั้งตาปี มาเดี๋ยวนี้
กลับจนพันกำลัง ใครรู้เหตุจึงมาหาขอเจ้า สงเคราะห์เราสักทีให้มีมั่ง ฝ่ายขายที่ได้ทรัพย์สินดับทั้ง
เราไม่บังนิตเมื่อนอนตกเพื่อนรัก อันขายกำหากินสิ่งทุกสิ่ง เป็นความจริงในใจไม่รู้จัก เพียวเล่น
ลยขายสนายนัก จะอดสักใครก็ไม่เคย เราได้จากเจริญดีเพราะมีบุญ ด้วยกระสุนห้าข้อฮ้าย
พลเล่น ต้นไม้ใหญ่จึงเล่นไม่เงินเลย ไม่คอกจางอกเงยคอกไม่ทัน เทวาทีรักษาถูกชารอยู่ กลัวมีอ

ดูเต็มทีไม่มีขี้นก ๒๓. เราทรมานใจที่เราเป็นก้าน้ำใจ เพื่อจะกินมิให้เขาไปกวน ผิดเพี้ยนผู้ถามได้ความ
เสร็จ กลับมิดใจเข้าใจด้วย ไม่เห็นยากโดยจะทำก้นน้ำใจ นึกว่าการรูดคงรวดเร็วเหมือนกัน
แล้วกลับมายังบ้านตำราญจิด มิได้คิดคำขายใจไว้เสีย หากจะลุ่มลุ่มขายอยู่หลายวัน พอดีคืน
หนึ่งก็ถือคิดมิได้ ถึงไม่ใหญ่โตถึงทั้งพดุงษา ที่เพราสิ่งสูงอยู่หลาย เทพยดาโกรธว่าเป็นพันไป
ย้ายจัญไรขึ้นเหนือไม่เกรง นึกจะใคร่ฆ่าฟันให้ระลือ ก็เกรงภัยครหาฆ่าคนดู เกลือกกุศลความดี
มีคำพูด จะรู้ดูใจเขาไม่ช้ากว่า ควรจะไปพิจารณาให้เหมาะสมควร สดกตามฝันไปถึงสถาน ถ้า
ชาติชั่วพรพเป็นอนาถา จะล้างผลาญก็ไม่มีใครช่วย ครั้นสายวันให้ขายนั้นมาเคหา เทพยดา
ตามมาหาเข้าไป พอถึงบ้านมีอันขึ้นขึ้นบันได เมื่อว่าคำในใจได้ขึ้น นึกนี้คำชาติชั่วนำไฟ การ
งานสิ่งไรไม่ได้ขึ้น เข้าไปดำนามันหาจิด สดกกับเขาจะไรมาให้อู อือณดะลุ่มไปไล่ชิงเส้น แต่
แก่งลุ่มไม่เห็นได้มาก กลับมาหาเช้าตังหนึ่งบอก นึกอย่าอยู่ไม่ไฟพันคำคนละละ

ฝ่ายเทพยดาที่มาจาก ทั้งความไม่ดีขึ้นก็ไประ ล้นสิริในมนุษย์เห็นสุดระ เพราอัน
เกรงได้กินเส้นแล้วระ แล้วก็เล็งดูขึ้นเขาเขาขาย เพราะที่เข้าเต็มระดาจีปาดะ ชาติเขาควร
จึงมระ จำจะประหารให้ระลือลง เทพยดาที่ด้านแดงแดงฤทธิเดช เข้าจิกเขาคักคออระลือ
ล้นสิริระลือระลือระลือ ระลือระลือระลือระลือ ระลือระลือระลือระลือ ระลือระลือระลือระลือ

ทั้งเรื่องราวอันนี้มีมานาน เป็นชื่อคนเล่านิทานตำนานไซ พวังแสดงแจ้งคำสอนน้ำใจ ทั้ง
ชาตหญิงสิ่งไรเป็นมระ จงประพจน์ทำตามเนื้อความมาถึง แม้เรื่องจริงคงเห็นจะเป็นผล ล้นสิรินี้
ล้นวันมารุ่งทน ถึงยกจนเข้าใจอย่าได้กลัว สิริกำเนิดเกิดผลด้วยปณนิมิต ท่านแจ้งจัดว่าไว้
ตรงใจให้หัว จานหญิงมีปัญญาวิเศษด้วย หนึ่งจวนความดีให้มีมา สิรินี้เป็นที่จะเกิดพหุวิ จง
คำนับยกานเปิดหน้าไม่สิ้นมา ถึงยกจนทรมานเต็มระดา สิรินี้ก็จะพาพหุวิมาเอง ทั้งยศศักดิ์
จึงยกทรมานพหุวิ ไม้มีอันยอมส่วนดีที่เหมาะเหม็ง เป็นที่รักหักถามยอมอำเกรง เพราะถือเคร่ง
ครองชอบประกอบเป็น ที่นันทันทั้งพหุวิรายแลณึ่ง นันทันที่รักจึงครองสิริจึงมีเห็น ที่บ่อนดิน
จีนอถกยกกระเด็น เมื่อนั้นหนึ่งเช่นบัวหัดมาฟังระ พังบาลีดีนี้คือความกันล้นสิริ ก็ไม่รักชอบ
พอที่รักว่า ที่ประดาตามหาจากสาวคำ อุดสาที่จำเขามวดีว่าดี มีค้ำนั้นเหมือนเงืองวันให้หมัก
เมื่อนั้น ไปพบเช่นพหุวิแล้วยอมหนี ไปปลักแต่ที่หัวจันว่าดี เมื่อนั้นคนที่เป็นพหุวิล้นสันทนพอ
ไม่ฟังคำรำคาญล้นสันทน จวนตังขึ้นว่าเป็นไม่เห็นผล ถึงรูปงามเพราะเหตุระลือ ระลือระลือ
เช่นนั้นก็ตาย เมื่อนั้นหนึ่งออกของกราวจวนสงคิ มิได้มีกลิ่นหอมกำกวมหาย ไสว ๆ เขาไม่มี
เพราะกันขาย เหมือนหญิงชาวชาติที่ใจพาด ที่รูปงามพหุวิของพหุวิระลือ ระลือระลือระลือระลือ
เป็นอันล้น ระลือระลือระลือระลือ ระลือระลือระลือระลือ ระลือระลือระลือระลือ ระลือระลือระลือระลือ
ระลือระลือระลือระลือ ระลือระลือระลือระลือ ระลือระลือระลือระลือ ระลือระลือระลือระลือ

ชมว่าหอมกลมว่าดี ชักทำเนียบเปรียบปรายมาให้เห็น แม้เช่เช่นแหลมหลักมีดักดีศรี จงจำคำ
 รัว่าที่พาที ไว้เป็นที่ห้ามใจแลสอนใจ อาจเห็นคุณและโทษที่โทษร้าย ระวังกายตามสอนสอนจิต
 ได้ เหมือนหนึ่งได้แก่นแก้วอันแวไร มาสยุดให้นัยนเอนตรงทั้งมาตทาง จะเห็นทั่วชีวิตในโลก จะ
 คับคอกได้ดูให้ทุกขไร้ว่าง ด้วยนั้นคงจะใจไม่ประวาง ผัวไม่ห่างแห้วจะไม่ต้องเตือน ถึงจะมีเมีย
 น้อยรักหรือหญิง ก็ไม่ทิ้งร้างได้ใครจะเหมือน ถึงมีเล่ห์เหลี่ยมได้สมเรียน นานก็เคลื่อนคลาย
 รักจะหักลง ไม่เหมือนผลปรางนิมิตสัตว์เคราท ถ้าเจนนับผัวไม่ห่างไปต่างแห จะสู้ด้วยรักลง
 หักแท้ ดีว่าถวระเนนเล่นให้แถม ไม่ห่างจิตยึดยาวตราบนานวัย ก็เพราะด้วยรักที่หลักแหลม
 เพราะแน่นคำคำสอนไม่อันแถม กระจางแจ้งมรรคผลที่สนใจ อาจจะได้ผลสิ้นเกลื่อนนัก ผัวคง
 รักมั่นคงอย่าสงสัย เราจะปล่อยรอดคนไปพันกับ จงจำไว้ว่าจริงทุกสิ่งอัน ขอเคารพจดจำที่คำ
 แสง บอกให้แจ้งความจริงทุกสิ่งสรรพ กาลปิกษิตีนี้เป็นสัจจันท์ ที่สำคัญมาธมาตโมกลาคคลา
 จุสศิกวาทันตของร้อยหก ปิระโรงขอศกสังฆา พทเจ้าเจ้าเจ้าคำที่ว่ามา ขอให้นาวคำที่
 รัว่า

หมายเหตุ คัดลอกจากหนังสือสุภาวิตของสุนทรภู่และบางคน (คือปาบรรณาการ, ๒๕๐๑)
 หน้า ๔๔-๔๖๒.

คำฉันท์สอนหญิง

อินทวิเชียร ๑๑

๐ ชำระเมตต์จแลตง	ผจแต่ซึ่งคำสอน
ไว้เป็นฐานทรกลดคน	สติโทษเจ้าด้วยความ
๑ ไว้ให้แก่นาเรศ	เฉลิมยศของสงาม
ฐานสาวเจริญทราม	พิศวาดแสงวราย
๐ นารีอันมีศักดิ์	วรพิภพตั้งเตือนชาย
สงวนตัวไม่ไว้ระคาย	จะระคนด้วยมลทิน
๐ เหมือนดังวิเชียรรัต-	นะลักระปิระป็น
เป็นอรธคนาริน	รจนาวราโสม
๐ ควรเป็นมงคลขวัญ	นัยเนตรวิเศษโสม-
มีธนาภุสธวโสม	ฤดีชายให้ถวิล
๑ อย่างยิ่งเผยอนทง	ลำพองตนกรรมมลทิน
ปากว่าผูกโพธิ์	แก่เพื่อมิตรสนิทนาง

- ๐ จงเสกมณีร้อยเม็ด
พูดจาอย่าราหูทาง
๐ เดิมทีขอขมาเป็นพัศตร
เห็นขายทำอายุขณ
๐ แต่งกายให้สมศักดิ์
คนค้าหมแดงลิ้น
๐ คนขาวจะพุ่งหม
คนค้าคือข่มขืน
๐ ทุ่มแดงแลสิ้นวณ
ขายเงินจะเข้หมขาม
๐ ลูกน้องระวังตน
ภูษาแลผ้าตะโบ
๐ ขน้าทำกระดางกลาง
ตลิวให้มือขาย
๐ ยามเคียวข่าเงินประมาณ
กามเงินข่ากีนชวน
๐ ยามเกวณข่ากีนชวน
กตลิกขออุรแดง
๐ ยามเกวณข่ากีนชวน
เข้ตลิกขออุรแดง
๐ เคียวเร้าคังจับ ๆ
ขตแดงเข้มือขาน
๐ นานเสกบดะเมทณ
คางคกรวณวิญจวนคณ
๐ บ้างนอนน้ำลายไหล
เส็งกรรณเหมือนต้อยจัว
๐ บ้างนอนน้ำลายไหล
มือนอดเข้าให้ใบ
- แต่งจิตให้ล้ำอาจ
แก้เพ็ดคนรักสมัคตน
และเจ้าลักข่าเค็ดขยล
ระวิกร่ามือนิดารัก
วรพิณวิญชัยวรรณ
ไมขายเจ็ดประเสริฐคู่
กันใด ๆ ก็งามดี
แต่หมแดงจะแลเข้จรคาม
นมิดจะเห็นงาน
นริจะให้นาดใจ
ขยาลูกจนทลึงไป
จงบกปิตให้มิดกาย
ตลิกขอนเหมือนผู้ขาย
เป็นทีฟังจะบังคณ
ให้พลึงพลาตลึงเข้ชวน
กตลิกขออุรแดง
เข้กรรณวิญจวนคณ
ตลิกขอนเหมือนผู้ขาย
คตลิกขอนเป็นให้สาก
ไม่สู้คตลิกขอน
จะอาภัพวิญจวน
คตลิกขอน ๆ กระไรคณ
ก้างเคียวคตลิกขอน
กตลิกขอนไม่พินคต
บ้างถนอยใจถนอยคต
คตลิกขอนประหลาดใจ
คตลิกขอนคตลิกขอน
ระหว่างเขาทำคตลิกขอน

๐ หมดระว่างตัว
โรคจักษุยา
๐ นอนดีจะมีทรัพย์
คำสอนให้คนตระแวง
๐ เขมียอดเท้าดำดับบาท
เป็นสวัสดิมงคล
๐ ขามเดิรอย่าดิรเหยา
อย่าดิรเขาศิลา
๐ โห้ดิรจนงบาท
แสนอกให้ผิงผาย
๐ เดิรเหมือนศรภาพ
จะเป็นเฉลิมศรี
๐ บากกับยาเป็นพัศตร์
ลดทรัพย์พศยุต
๐ ประจิมจกมัยศ
บุตรจกมัย
๐ เป็นหญิงอย่าใจกา
กล่าวโสนตลกทาน
๐ นารีจกมัยศ
เขื่อนยิมพริ้มผิง
๐ อย่ากล่าวยุบสวชน
อวดไ้พูดโวหาร
๐ อย่าค่อนนินทาท่าน
ความชั่วแถมความดี
๐ เขาชีวิตก็จึงเขา
ใครประเสริฐบ้างเกิดผล
๐ อย่าทำเป็นแม่อื้อ
รักขายให้สมศรี

อย่าจนชั่วมักไม่ตี
อายุน้อยจักชอแรง
กิดศัพท์เป็นศักดิ์แสง
เคาชนหาได้ไปตามสกัน
เอกรพาคณุนเสียดน
ชื่อสั้นโยธา
พระยาอย่างเหมือนอย่างหา
ระโลกเืองไปก่นกษ
ด้วยลีลาศาเรื่องขาย
เหมือนดังเบ็ดวิเศษดี
มงคลราชันดี
ศุภสุนทรานาน
บริโภคระยาหาร
จะเนืองของตั้งมาโทษ
เป็นยอดอย่างสุรางค์ใน
อย่าสิ้นจักตรีรับหา
จากราบพูดตามานย์
เหมือนเช่นสาครภายใน
มธุรสขมแจ่มใส
พจนารถวาทนาน
สวดส่อนให้เกิการ
ยกตัวดีขอคนมี
มิใช่การกตริ
ย่อมมีทั่วทุกตัวคน
อย่าเก็บเขามาใส่คน
จงหาอย่างในทางดี
ให้เขาจ้อจาอัปรีช
จักสตรให้สมชาย

- ๐ เป็นหญิงต่างวงศ์เหงา
 ภาระเรือนร้างชวนชวาย
- ๐ เข้าประพาสยามน้อ
 ถวายขามเคี้ยวให้คา
- ๐ ครีวไฟอย่าให้รัก
 หม้อเจ้าผัวละเหว
- ๐ หุงข้าวอย่ามีมหลัง
 เสร็จสรรพดับไฟได้
- ๐ กินแล้วอย่าขุ่นแค้น
 ขยำทิ้งไว้ให้สาคเกลี้ยง
- ๐ แดกยหกสุตาภของ
 เป็นข้าเจ้าราตรี
- ๐ หญิงสาวจกไปไหน
 คนเดียวอย่าลีลา
- ๐ ผู้ชายชาวเมืองเขิน
 เมินหน้าอย่าทำราน
- ๐ ขุดจาวโคกดี
 รักรากหล่งวนตัว
- ๐ ปู่งบ่มพดลมศักดิ์
 แต่งตัวโกกักใจมี
- ๐ พี่น้องไปมาหา
 พบปะเจ้าพักทาย
- ๐ หุงข้าวแสร้งปุ
 เจ้าปลาทูหาถุง
- ๐ แหม่นว่ามีเจ้าไทย
 ราชันย์มิดคิณ
- ๐ มีข้าศึกบ้านเจ้า
 รักรัน ๆ รักรัน
- นอนที่เขายู่จนตาย
 เขาใจได้ในเคหา
 ให้เหลืงหลดได้บุตรา
 หมั่นล้างคว่ำทำให้ดี
 สกปรกมักอัปรีดิ์
 ขยำแป่ตีบนมดขดกัดกันไป
 ทนระวังทั้งฟันไฟ
 ขยำทิ้งไว้จกใหม่เรื้อน
 ให้พ่อแป่ต้องคึกเขิน
 เบื่อกนครีวไฟนั้นโม้
 ผ่านลกรองเขาวารี
 ขยำจระจิกเคหา
 มีเพื่อนไปจกโคกคลา
 เขาโม้หาว่าสาเกนย์
 เป็นทนายเลี้ยงให้เจ้าคาญ
 สกนคนพาสแพ้วกั้ว
 ขยำบ่มจกให้เรากลึง
 ถึงโคกจกหลักหนี
 โขมนักมักโม้
 คนนิทานว่าพ่อชาย
 นั่งขุดคาขยำทำฮาย
 ปากเราอวยพูดให้ดี
 ไปมาสู่ด้วยโมล
 ตามยามให้ทำงานกิน
 จงบ่ลอบซื้อยาใจมืพ
 นิทานว่าส่งคำตัว
 ทำหยังแยกให้เขากั้ว
 ใจจกปักรวมันจก

๑ มีข้าเหมือนศัตรู

ความลับที่ควรบัง

๑ มีนักรักผู้ให้

วิสัยทัศน์จน

๑ ตัวดีมีคนรัก

หัวเหวนแสบเสียตาย

๑ เปรียบเหมือนกับบนึงสาร

ขายดีมีวีธา

๑ เปรียบเหมือนกับคอกไม้

ผู้ใดใครจักชม

๑ ถ้าว่าสุมาลี

เป็นที่เสนา

๑ ไกรณพยานย่อมว่า

นานไปเป็นยุค

๑ เป็นข้าข้าเหมือนสาบ

ทำตัวไม่ดี

ภาพย้งบัง ๑๖

๑ เป็นหญิงช้องเพราะขาย

เชยผู้เป็นอยู่เคียงนาง

๑ บุพเพสันนิวาตแต่ปาง

เสนห์สนิทพิณมัย

๑ ถึงอยู่นัคนครนพพร

คงระลพพบสมร

๑ คามบุญวาสนาแต่ก่อน

กังวลแสงสวามี

๑ ประณิบัติให้องคิณทริย์

มีผีประหลูฐเจ็ดโคม

๑ วิชาใจอะไรขายจักประโลม

บัลลเน่น้ำกษม

พึงให้รู้น้ำใจจริง

อย่าได้เล่นแกวสวน

อย่าเชื่อใจระดับประคน

ได้สินบนไม่รักนาย

ทำพระลักษณะจักได้ขาย

ตบแตกจะลายหาจราคา

ทำราวผูกใจได้กาย

ไม่ปรารถนาจักเชยชม

ม้วนแขกใส่ในอาจน

ดชกโถมไม่น้ำพา

เกษรมีงามรจนา

จิตต์เมตตาทุกตัวคน

ตัวเป็นข้ารักชาติ

คงจะพันเป็นทาสี

ใจอยู่หนภพเบญจขั้วขี

เป็นทาสีอยู่จนตาย

อย่างจงคิดดีหมาย

ก่อนสมชนนาง

ทางไกลเท่าไกล

อย่ามีชาวรณ์

เหมือนดังดวงมณี

ใครเห็นแล้วโสม

๐ กิริยาจาจาจจอน	จัดไว้เป็นจอม
มงกุฎสุตนาจีน	
๐ ความเล็ดยักัญญูเงิน	เป็นสายเกาบิน
สังวาลย์แดสร้อยพวงทอง	
๐ ถิ่นพาพาศรีในธง	จัดเป็นอ้ามรงค์
สุวรรณนวิสัยโสกร	
๐ สติปัญญาถาวร	จัดเป็นฉากรณี
ภูษิตวิเศษเจษฎา	
๐ หนึ่งจัดตั้งเมตตากฤดา	มุกีตาขุแบกขา
เป็นผ้าตะใบใส่สี	
๐ สำหรับประดับกัณฑ์	ไฟที่ทององค์วิ
ตมศักดิ์ตระกูลกัณฑ์	
๐ ทบึงโตได้ทรงสำราญ	จักจวนกว่านาง
ที่แดงเครื่อง ๆ ขาวกรณี	
๐ แม้ผู้สาวภาคย์สุนทร	พึงวิจิณคำสอน
ที่ที่รำพระภมา	
๐ จักมียศเมื่อสงเสนา	กฎหัวขาวขาว
จ่ากันบุญชัยสยาม	
๐ สึกว่านาเวีรูปงาม	ใครไม่มีความ
ประทุษฐุโทษนินทา	
๐ จักมีชายมุ่งหมายเมตตา	วันขวัญพรรษา
ทรงเสริญเจริญทวยพร	
๐ เทวธำรงค์ฤทธิ์ชน	จักให้นามกร
ชื่อแม่มงคลภิลดา	
๐ เงินทองสมบัติวิธดา	ไหลหลั่งลงทมา
ตั้งว่ามิทีศรีใด	
๐ นาวีมีศรีประไพ	เมื่ออยู่ที่ใด
ที่นั่นเป็นสุทธาวร	

๐ ตับโศกโรคภัยราญรอน	กำจัดศัตรู
ศัตรูและหมู่โจร	
๐ เหมื่อนตรงแนวรัตน์	ควรคู่ราคา
ร้อยจึงมาตั้งใส่พาน	
๐ ชายใดได้ชมสมมาน	จักมีศฤงคาร
สมบัติสมบุรณ์ขุนพล	
๐ อุบึงไผ่นอบน้อมจอมสกล	ปรนนิบัติผัวตน
โดยสุจริตพิศมัย	
๐ ถึงมีพาสาจำไทย	อย่าได้ไว้ใจ
ให้หุงให้พาหุหาร	
๐ คาตูลุไธในการ	กลัวคนลามานต์
ได้เข้าจำลามา	
๐ วิทยาการณีนันตี	ล้ำรับสามิ
จงจับประคับพันวาง	
๐ อย่านบงกชด้านาง	นลทินจักหมาย
จักหนของจักรวิผัวตน	
๐ เข่นคำถ้ำแสงสุริย	นั่งนอบน้อมสกล
เข้าปรนนิบัติพิศวี	
๐ เจรจาเจ้าวรลสรลศรี	อย่าได้พาที
คำเห็นเจตจากกล่าวกลอน	
๐ ผจงบิตูพื้นชน	เลียดไรในหมอน
จงหาอย่าให้ตายคั่น	
๐ ค้าโคผัวรำพรหม	สอนสั่งฟังกั้น
จำไว้อย่าให้ไหลหลง	
๐ จวนใกล้โสมแสงสุริย	ตื่นจัดบรรจง
นำสงฆ์วระพักตรา	
๐ เสร็จสรรพแล้วกลับออกม	บุหงาโกชนา
บรรจงอย่าให้ใครทำ	

๑ แต่งให้สาวกับฮิมหน้า แล้วตัวจึงค่อยหาเงิน	ขมกว่าล้างครว้
๑ กิตรมารดาสวามิน วังเกียจวังทนหม่นหมอง	อย่าให้ติดลิบ
๑ ไปสวามิโหว่ให้ล่าอาว แม่บังเกิดธำมณี	คิดเหมือนขมขื่น
๑ พี่น้องญาติสาครมี โศกขมจนจนใจกัน	เจรจาพาที
๑ ไปมาหาของกำนิค คำมันให้สมพิศนรา	ใส่โดยเขียนขึ้น
๓ ความลับนี้แจ้งกิจจา อย่าได้แถลงแพร่พราม	ไว้ในอุรา
๑ ปากบคนขึ้นนกล่ามรรม ให้พรทองวนมิดดา	มิวจักได้ลาภ
๑ แม่ว่าสามีโกรธา ทศอคมจนจนน้ำใจ	อย่าดลยวิจนา
๑ หากโกรธจึงล้นขมขื่นใจ จนจนแต่ต้นเหตุมี	เล่าความตามมือ
๑ มืดเกินวังดังพาที ความรักนั้นมากขึ้นไป	จัดให้มีปราณี
๑ ฮีโร่สามีมีใจ ถึงเวลาผลจากนุหรรษ์	รักร่วมหลมมิ
๑ จงมีปรีดาเสมอเกิน ให้รักให้ร้องรุ่มเคือง	อย่าทำเคียดเคือง
๑ ไฟทุกผลอยู่คู่เงา ให้ดับระจิบสวามิน	ให้ดับผลทุกประเทือง
๑ หดหู่โศกามีผูกพัน ประสงค้จ้านงในนาง	มีจิตคิดทะล้น

๑. แม้รู้ยาฟ้าราญทาง ระบัตระกียดเสียดสี	กล่าวคำให้ระคาย
๑. ขดขอมณทศมใจดี ประเล้าประไลนภายหลัง	ค่อยพูดพาที
๑. ไฟลุกอย่าเอาเผาตั้ง ให้ดับด้วยตาบหลือ	จักในวังหงพัง
๑. หางนึ่งวิศยารวี จิราทบดใจในกิน	จักเกิดดาดี
๑. ประเวณีเป็นที่สำคัญ จักณาซึ่งโลกโลกา	ดูจดังเหืองกิลปี
๑. รักใดไปรักเพ่ากาม ไปคิดชีวิตวางวาย	มีคมีดโมดา
๑. นางนางบ้างดูกคยตาย ชีวิตเป็ดตดิเนหรีย	กินยาพิษวาม
๑. ทางทางคำว่ารวี ตะกุกตะกายกักกัน	ราวกับพลดี
๑. สนดอยแย่งบื้อนยีน ประเจ็ดประจานตัวเอง	ราวศิริรับ
๑. ไซ่ผิวเขาจักกตัวเกรง ไฟเจ็บไฟชำระไป	เขายิ่งนุแห่ง
๑. หลึงตมิถยังยาศรัย ให้เป็นฟ้ามกลางอุเบกขา	ตั้งจิตศบไว้
๑. ตามใจสามไม้ริดา เมื่อน้อยมนเณหมือน้องนาง	พลอยมีเสนาหา
๑. พุดจาออย่าให้เคืองระคาย กินคนดีอินนินทา	เอาใจไว้พลาง
๑. เมื่อนั้นมีจิตด้อยหงการ ไม่เจียมเสงี่ยมใจตน	ส่วงเกินมิจนา

๓. บอกให้มิวผู้ยวบถ	สองหนตามหน
พิชธังอย่าไว้แฉมมี	
๔. ถ้ามิววันนางจำกัน	จิตต์คิดปิดฉิน
ไปอยู่กันหมู่ญาติ	
๕. นาน ๆ จึงเวียนไปมา	อย่าทิ้งกัลยา
ระวีระไวไปพลาง	
๖. ตามมิมีจิตต์จิตจาง	จักเห็นศุภณาง
กัณฑ์รักภิรมย์สมสม	
๗. ชั่วดีในสุดแต่ใจ	ตามมาอาศรัย
ให้เป็นที่ดีงังศวร	
๘. ทบให้มิวร้างแรมสงวน	จักเสกศวันน
ทวงค์เป็นพงศ์ผู้ดี	
๙. นพฺงโคตมร้างตาม	เปรียบเหมือนคนมาลี
ไม่มีเจ้าของพวงแสด	
๑๐. ดำรงวันมิ่งต่อตัวตน	เบี่ยงฟ้ารอบเรือนแก้ว
ไปไหนไปไหนสุดคน	
๑๑. พาแบ่งแถมเป็นกนก	สำรับทำน
จักเลาะจักซ้อนนิทาน	
๑๒. แหวนดีจักมีราคา	เพราะหัวจินดา
ประดับงามกับอานน	
๑๓. ราชรถย่อมงามเพราะของ	กวัดไกรงามของ
ก็เรื่องประศศศรัย	
๑๔. ละบับเกิยมน้ำเย็นใจ	เป็นที่ชื่นใจ
นพฺงนิจฉาวา	
๑๕. เพื่องพวงมีแปลวขัศ	จักรุ่งเรืองศรี
พวงกระจำแจ่มแสง	
๑๖. นารีมีคู่คู่แสง	คนยอมจำน
นพฺงนิจฉาวา	

๑ มีวร้างแรมจิตต์พิศมัย	จักตรมตรมใจ	
ทเวชน์เก็บรายวัน		
๑ มีจรักร่วมเรียงเคียงขวัญ	พิศตรมจ้องเพียงจันทร์	
จรัสจวบเรียงฉาย		
ภาพย์สุรางคณางค์ ๒๘		
๑ แม่ผู้บ่รีรา	ฟังคำวิจารณ์า	เคกลรรมระยาย
จักมีศรีสวัสดิ์	จำรัสเพริศพราชม	ผู้ชนทั้งหลาย
จักช้องลาสุกกร		
๑ ถ้าว่าตัวดี	แม่มีบุตร	เชียนองค์นงคราญ
จักได้สิ่งตชน	ให้อ่อนพจนาน	กิดิชาอาการ
เหนือนดังนางดา		
๑ แม่แม่เตเพต	ลูกเก่งเกเร	ตชนยากนักหนา
จักว่ากันนัก	มีนจักโกธรา	กิดนเอานาวธา
ไผ่ได้ธิดามา		
๑ ลูกวัยใจซื่อ	นินไม่รักตัว	ลบผู้สาธารณ
เราตินินชา	ว่าทุกประการ	ว่าเชื่อน้ำด้าน
เหนือนดังแม่มี		
๑ ไม่รู้แต่ลูก	เขาเข้ามาถูก	ถึงแม่ทุกวัน
เพราะแม่ไม่ติ	บุตรใจฉกรรจ์	สืบพิชสินพันผู้
พาภิรพุ่งไป		
๑ เขาจักรอคู่	เขาย่อมเตตุ	พงศ์พันธุ์ผู้ใหญ่
ดูช้างดูหาง	เทียบท่างกวดไกร	ดูนางเล่าให้
ให้ดูมารดา		
๑ หญิงไม่มีพัก	ถึงงานตชช	ดังเทพจิตา
ชายสูงตระกุต	จำรูญพิศตรา	เขาไม่ปรารถนา
สุณฯชนนาง		
๑ คติอันนี้	คำขวัตตรี	มีแต่ก่อนปาง
รุ่นสาวสุริวงศ์	เขวองค์สาวาง	จัดเป็นสวามย่าง
ชั่วดีมีมา		

๐ ที่เขาสูท ทุเรศนพท้าง จัดเป็นอย่างดี	พ่อแม่ยกยด ตามอย่างมารดา ไม่อายพิชิตรา	แต่งการวิวาห์ ไม่อายพิชิตรา
๐ ที่รักกับสง จิตตามชายไป จัดเป็นอย่างกลาง	มิได้ตรีเตรง จิตใจว่าดี	ลอบชมสมศรี โชนเบืองอย่างนี้
๐ ที่ชื่อว่านั้น ศาลาธาวัย รักทั่วทุกชน	โตโกเมกัน ปลูกไว้ริมทะเล	ใจมักกระด้างกลาง มิให้ชายนาง
๐ มีกรรมก็อื้อฉว ผู้เบืองอย่างนี้ จำจนมรดก	ไม่รู้จักพท อันเบี่ยงยงตน	เป็นลูกกลางถนน เขาเรียกขาน
๐ ตามอย่างนี้ใช้ รักดีได้ดี เขาเล่าจนตลก	ใครรักอย่างไหน ไม่มีครหา	ตามใจเกิดคน รักชั่ววันวัน
๐ ตามตามแม่พัว พินัยนงเมียบ ไม่ตามพิศรา	ได้ถูกเรยให้ ไกลเกลียดเรยราอ	เป็นผัวแม่ยาย หึงกันจนวาย
๐ ผู้เบืองอย่างนี้ ไม่รักจักแบก ฟ้าผ่าจริง ๆ	ธากัฬพิริภัก แต่งคำนิมทา	ซัดนักชั่วทนาง เห็นอยู่แก่ตา
๐ แม่ผู้มีศักดิ์ ภักทลงลงหน้า เป็นภุมิผู้ดี	อย่าทำทลิกษณ์ วงศาอย่าประวิง	จะมีอันน้ำใจหญิง จักงานเพริศพริ้ง
๐ ถึงผัวตกใจ ผัวยากเมียยาก รักดีต่อกัน	ยากเป็นขวัญใจ ลำบากแสนทวี	อย่าเขาดีแล้ว ผัวมีเมียมี
๐ จงมีศรัทธา จงแน่งทำบุญ	ได้ของอะไรมา เห็นพูนสมสรรค	เจริญใจเต็มพวณ พรวนน้ำรักจรณ

ไว้แก่ญาติกำ

๑ ขุดสร้างถ้ำถ้ำคิด	ให้เป็นอาจิณ	หมั่นพึงเทศนา
เป็นคณยากไร้	มีใจศรัทธา	เข้าน้ำผักปลา
กรุณาให้ทาน		
๑ อย่างเข้าปณใหญ่	เล่นไปชนไก่	ทำใจสรวนสน
เป็นหญิงนักเลง	เล่นเพลงเสงการ	ปากกฉำหน้าด้าน
ประจานกายตน		
๑ อย่างเป็นสคร	เที่ยวเล่นเที่ยวพิช	ทวนหงทุกหน
เป็นหญิงไม่อาจ	ผู้ขายเข้าปณ	จับจุนจับตคน
ให้หม่อมของศรี		
๑ อย่างโง่คั่งระว	ตอกสวัชฌนา	พันโหนดมะให้
หากินกับบ้าน	งานการจงดี	วิชาสินศรัย
อย่าได้โมโห		
๑ อย่างหลงคา	ขึ้นสูงชันปลา	นำชายสุดใจ
เก็บผักมาขาย	ได้เพื่องได้ไฟ	หากินเป็นไร
ไม่บาปไม่กรรม		
๑ ด้วยตัวเป็นหญิง	กับเข้าทุกสิ่ง	ให้รู้จักทำ
รู้คัมภีร์	ของแห่งของน้ำ	ฉีกพลาปลา
ทำให้ดี ๆ		
๑ รู้เขียนคำส่ง	จีวรละบง	กระตังในศรี
รู้ปักรู้ทวง	ดริยสรวนมา	กับพญูศรี
พันธุ์พันธุ์เขียน		
๑ ให้รู้ทศ	บัวดอกเมลิสง	ม่วงไหมให้เขียน
แกะประจักษ์	สารพระมวาทเขียน	ให้นางมีเพียร
เขียนรู้วิชา		
๑ รู้หนังสือไทย	จัดเข้าจักได้	อ่านตำรา
ได้อ่านสวดมน	เล่าปณคาถา	ตามแต่ปัญญา
เป็นทางนิพพาน		

๑ เป็นลูกผู้ดี ดีกว่าเราเรอ ไม่รู้แกล้งกัน	รู้ไว้ถือนี่ พัวเพื่อช่วยการ แก้จนมยาวนาน	ลดีถาวรงาน แก้จนมยาวนาน
๒ ไม่เจ้าคำสอน หลอแปะใจ ยกยอผู้ชั่ว	ทำแถมแถมแถม ทำไม่ได้ขึ้น ดัดจริตดีดัด	ผิดหน้าพวกรับ ดัดจริตดีดัด
๓ ห่มผ้าพระพุทธรูป สงเสียงจะแจ้ง กวีตราบเท่าที่ไป	เดินมาเดินไป ดลยหน้าจนทนาย ทำไม่ได้ขึ้น	ทำไม่ได้ขึ้น ห่มสีนุ่งลา
๔ ลางคนใจชั่ว เที่ยวเล่นตามสนุก ก็เล่นตามสนุก	ไม่ยอมให้มี เป็นทุกข์เมื่อไร ก็เล่นตามสนุก	เป็นห่วงเป็นใย หาเลี้ยงหาไฟ
๕ พอลงจากเรือน แรมวันนอนคาง ไม่อาจพักตรา	ผู้ขายเป็นเพื่อน โรงทำผู้ขาย ไม่อาจพักตรา	เที่ยวเล่นจนทนาย ประเดี๋ยวว่าประเดี๋ยวทนาย
๖ ผู้หญิงอย่างนี้ จักขึ้นเรือนไหน ช่วยหนีไปมา	เด็กชาติกา เราไม่เจตนา ช่วยหนีไปมา	ไม่เจตนา พี่น้องวงศ์
๗ ลูกมีพรหม ดลยมากดลยไป จงตั้งศรัทธา	ยกยอทำคุณ ดลยให้มา จงตั้งศรัทธา	ดลยให้มา ทำบุญให้มา
๘ เดชะนามมี ผู้ขายเจตนา เป็นญาติผู้ดี	ขอให้ข้า เปื้อนปราชญ์ เป็นญาติผู้ดี	ได้คู่เสนา ที่มีกิริยา
๙ แว้คนสกปรก ธิดาได้ล้นทรวง เป็นที่รักเออ	ชาติเปื้อนคนสกปรก จงหลีกหนี เป็นที่รักเออ	ใจร้ายราว ขอคนที่ดี

หมายเหตุ พิมพ์จากหนังสือคำฉันท์สอนหญิงจากหนังสือวิชาเรียน และสมบัติของผู้ดี ของเจ้าพระยา
พระเสด็จสุเรนทราธิบดี พิมพ์เป็นที่ระลึกในงานฌาปนกิจศพนางวัน ลำยองพันธ์ ณ เมรุวัดประยุรวงศาวาส
วันที่ ๑๕ มกราคม ๒๕๐๔

บทที่ ๖

วรรณกรรมคำสอนสำหรับเด็ก

วรรณกรรมคำสอนสำหรับเด็ก ได้แก่เรื่องต่าง ๆ ดังนี้

- เพลงยาวถวายโอวาท
- ทศดะสอนบุตร
- สุภาษิตสอนเด็ก
- สุภาษิตสอนศิษย์คำกลอน

รายละเอียดของแต่ละเรื่องมีดังนี้

เพลงยาวถวายโอวาท

เพลงยาวถวายโอวาท เป็นกาพย์ฉบัง ๑๖ ของสุนทรภู่ เข้าใจว่าในเวลาที่แต่งเพลงยาวถวายโอวาทนี้ สุนทรภู่คงอยู่ในสมณเพศ สุนทรภู่ได้แต่งเพลงยาวถวายโอวาทนี้เพื่อถวายแก่ “พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช” ซึ่งในเชิงพรรณนานิยายความของกรมศิลปากรโดยนายชนิด ญูโพธิ์ ได้อธิบายว่า พระกุมารทั้ง ๑๒ องค์นี้ คือ เจ้าฟ้าชายกลาง (ซึ่งต่อมาคือสมเด็จพระบรมราชาที่ ๒) และเจ้าฟ้าปิ๋ว พระราชโอรสของพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย กับเจ้าฟ้ากุณฑลทิพยวดี*

เนื้อความในเพลงยาวถวายโอวาท กล่าวถึง ความสำคัญของการรู้ที่พระกุมารพึงเรียนรู้เพื่อเป็นหลักของแผ่นดิน และเพื่อสืบพระราชวงศ์ ความรู้ที่ขัดตียกฐานะต้องเรียนรู้ ก็คือ

กรมศึกดีหลักชัยพระอินทรา	มงคลที่ยรบาทพระบัญญัติคิดสำนวน
อันจะให้รู้สุภาษิตบัณฑิตพระร่วง	โครงพระพวงมิตยชนพวงสุทนต์
ราชาศัพท์รับสั่งให้บังคณา	ทราบไว้ถ้วนอ้อไว้จะได้พูด
ทั้งพุทธไสยาไตรคาถาพุทธ	ให้ทราบทุกทีละวิลันตน์สุร*

นอกจากความรู้ที่อยู่ในตัวมาแล้ว วิชาที่อยู่ในตัวบุคคลก็เป็นสิ่งสำคัญที่ต้องเรียนรู้และแสวงหา สุนทรภู่ได้สอนไว้ว่า

* ใช้วิธีพยางค์ในปัจจุบันยังไม่เป็นที่ตกลงกัน

* สุนทรภู่, ชีวิตและงานของสุนทรภู่ (กรุงเทพฯ : ศลึงวิทย์ฯ, ๒๕๐๖) "เพลงยาวถวายโอวาท" หน้า ๓๗๑.

อนึ่งมักปราชญ์วราศครูจึงรู้หลัก	อย่าถือศักดิ์สูงหนาทำมาด้อย
อุตสาห์ถามตามประสงค์จำนงใน	จึงจักได้รู้ขอบประจอบการ
อนึ่งบรรพชาทำไท้ไท้ไรชื่อ	จงนับถือถ้อยคำคือสวโรจมาน
อนึ่งคนมณต์ยั้งช่วงช้านาญ	แล้วพบพามาผูกให้เป็นไมตรี (หน้า ๓๗๑๒)

ความสำคัญของการว่าเป็นคำสอนอีกประการหนึ่งที่สุนทรภู่กล่าวเน้น คือ เช่น

อันอภัยศาลขวานลิ้นแล้วสิ้นซาก	แต่ลมปากขวานเขวไม่รู้หาย
แค้นเจ็บอื่นเห็นแสนจะแคลนคลาญ	เจ็บจนตายนั้นเพราะเห็นให้เจ็บใจ
จะรักจึงทิ้งสิ้นเพราะระลึบทอด	เป็นอย่างไรก็แล้วพระของก็อย่าสงสัย

(หน้า ๓๗๑๓)

ประตอมการตีแผ่วิถีชีวิตของสุนทรภู่ก็ได้รับการถ่ายทอดเช่นกัน คำสอนในลักษณะนี้สะท้อนให้เห็นโลกทัศน์ของสุนทรภู่ที่ตระหนักว่าในบางครั้ง “ความอ่อน” และ “ความแข็งแกร่ง” ก็ต้องนำมาใช้ไปด้วยกัน ดังเช่น

ทันความคิดวิทยาเหมือนชาม	ประเสริฐสุดชามใส่เดียวในฝัก
ลงรวมคนสมนึกใครสักลัก	จึงค่อยรักเรียมตนในบวรพัก (หน้า ๓๗๑๓)

บุคคละสนานุตร

บุคคละสนานุตร เป็นงานนิพนธ์ของกวีหนุ่มผู้กล่าวถึงนามของตนเองว่า จันทร์ ดังความว่า

แลดงนามจันทน์ผู้	ผจงเขียน
แรกรู้หนังสือเขียน	เริ่มรู้
ฝึกชอบช่วยตีเขียน	เต็มมือ
ไท่ยากที่ณฑาทศผู้	รักของงจจน*

เวลาที่แต่งที่ปรากฏอย่างชัดเจนในจดหมายเหตุของเมืองว่า จันทน์ ขึ้น 3 ค่ำ เดือน 10 ปีจอ จุลศักราช ๑๒๑๒ (ตรงกับปีพุทธศักราช ๒๓๕๓) ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว

* ประวิติเจ้าจอมมารดาพิณพิม รัชกาลที่ ๕ กับสมุทราชิตบุคคละสนานุตร (จุลลพฯ ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๓๑) หน้า ๕๐ (พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพเจ้าจอมมารดาพิณพิม รัชกาลที่ ๕ ที่พระเมรุ ณ สุสานหลวงวัดเทพศิรินทราวาส เมื่อวันที่ ๒๒ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๓๑)

เนื้อเรื่อง ผู้แต่งผูกเป็นโครงเรื่องว่า สามภรรยาคนหนึ่งเป็นผู้ยากไร้ มีบุตรชาย หญิง
 อย่างละ ๑ นิตามารดาไม่สามารถจะเลี้ยงบุตรได้เพราะความยากจน บุตรได้ครองให้นิตามารดา
 นำตนไปขายให้แก่เศรษฐี เพื่อจะได้ไม่เป็นการระแค้นนิตามารดา บุตรทั้ง ๓ ได้เป็นที่รักใคร่ของ
 เศรษฐี เพราะปฏิบัติตามคำสั่งสอนของนิตามารดาอย่างเคร่งครัด ในที่สุดเศรษฐีก็ยกสมบัติให้ทั้ง ๓
 จึงกลายเป็นผู้มั่งคั่ง

เนื้อหาคำสอนมีคำปรารภไว้ตอนท้ายของเรื่อง ว่ามุ่งเฉพาะผู้ที่มีสถานภาพเป็นข้า
 คือความว่า

ที่กล่าวหมายไว้หวังจะถึงลอน	จะสังสารการกลอนกับทาสา
กับทาสีจะได้จำเป็นตำรา	เป็นคำรับเรื่องวิชาภิกษาคัว
รักษาคนพันภัยมิให้มี	มิให้ต้องต้องติดใจเชิงชั่ว
ในเชิงเช่นของเศรษฐีไม่มี	ไม่มีหมกมุ่นกลองลือที่พาส (หน้า ๓๔)

คำสอนดังกล่าวนี้อาจแยกเป็นประเด็นต่าง ๆ ได้ดังนี้

๑. ปฏิบัติหน้าที่ของตนให้ดีที่สุดในฐานะเป็นข้า ทั้งระลึกเสมอว่านายเป็นผู้มี
 พระคุณที่สุด ต้องมีความกตัญญู อุทิศสมบัติของตนไม่ให้ไว้ใจ

- จะไปเป็นข้าไทท่งอันใดลอบ	ระวังคหะจัดแจงทุกแห่งหน
อย่าให้นายเหน้อยขาดจากตน	ตั้งกระมลสูงามการในเรือน
ครั้นรุ่งแจ้งแสงอาทิตย์เรอไตรศรั	จงกวาดจัดอย่าให้สกปรกเป็น
ถ้าแม้มีการกิจอย่าปิดนัย	ท่าแสร้งใจเชิงเขยจะเคยใจ (หน้า ๕)
- หมั่นประกอบที่ท่นชอบธรรมา	ทุกาขัดขึ้นมากเมื่อณเรือนใด
ดัดเป็นข้าให้ตระหนักจักใจ	รักอย่างไรเราก็ทำตามวินัย
เมื่อนายเรียกเจ้าอย่าทำหน้าเจ้า	จงรับเจ้าเร็วเร่งเจ้าไปพา
อย่านิ่งเฉยเฉยเขสิ่งระเชิงสา	จะด่าว่าจของไม่ต้องการ

(หน้า ๑๑)

- ชุณึ่งนายมีคุณอันสุนพร	เพราะข้าวแดงแกงร้อนได้กินมา
อันเจ้าเงินเราเจ้าเวญวามณิก	ท่านก็รักปราณีมิได้ตำ
หากพลั้งพลาดมีดลงคงเมตตา	ถึงโทษาแต่ก็น้อยลอบประทั้ง
การที่ขอตัญญูนี้อุบาท	อย่าหมายมาดระขึ้นชมนิยมนหวัง

(หน้า ๑๗)

อันการเหล้าเหมายมัวก็ชั่วช้า
แลนมีนเมาเข้าเมื่อไรอย่าได้แคลง

ที่มักพากรวอให้นายแทน
โรแวงอยู่แต่ข้างจะเกิดความ

(หน้า ๔)

- อันจ้าวหุ่นโชนหนึ่งละครพ็อบ
จะพาตัวชู้จ้าวระย้าลง

อย่าอาวรณ์ขึ้นเงิงละเลิงหลง
โครงว่องงเดียวที่ไม่ดีเลย (หน้า ๔๕)

คำพอนที่กล่าวมาข้างต้นนี้เป็นคำสอนที่บิดามารดาขอให้บุตรชาย ส่วนบุตรนั้นนอนหลับอย่างเผลอ โดยไม่ประพฤติตามคำสอนสตรีใน *กฤษณาขอนนัง** และแม่หม้ายสอนลูก ดังความว่า

แม่เฒ่าปากแข็งแห่งคตินาเวีเรื่อง
ยืมฉิษิตกฤษณาพวงาม
แม่หม้ายสอนธิดาธิดาครัย

แม่เฒ่าเหตุนวละโมโงใจได้ถาม
แถลงความดอมบุญนั้นสตติ
ถ้าทำได้รายรักเป็นศักดิ์ศรี (หน้า ๕๐)

เมื่อพิจารณาคำสอนในทศกัณฐะตอนบุตร แล้วมีข้อที่ควรแก่การพิจารณา กล่าวคือ เป็นภาพสะท้อนให้เห็นโลกทัศน์ และแนวความคิดของคนไทยในต้นรัตนโกสินทร์ที่ยอมรับและตระหนักถึงสถานภาพของตน ถึงแม้ว่าจะเป็นจำซึ่งถือว่าเป็นสถานภาพต่ำในสังคม คำสอนที่ปรากฏในเรื่องก็คือการยอมรับสภาพและสอนให้ทำหน้าที่ของตนให้ดีที่สุด โดยไม่คิดเปลี่ยนแปลงหรือดิ้นรนไปสู่สภาพที่ดีไปกว่านั้น การก้าวไปสู่ฐานะใหม่มีนัยมาจากกลแห่งความดีและความกตัญญูของตน ซึ่งสอดคล้องกับหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา ความรู้สึกรับขึ้นในสภาพของตนไม่มีปรากฏหรือกล่าวถึงในงานนิพนธ์นั้นเลย

นิทานซ้อนนิทานที่ยกเข้ามาประกอบในเรื่อง ก็มีแนวเดียวกับโครงเรื่องใหญ่ คือเน้นที่การทำความดี ดังเรื่องที่ว่า

แต่ก่อนกาลนานมามี
ใช้ให้เล็ก ๆ เล็กทั้งสอง
ตามถิ่นแถวทุ่งนาที่ท่าธาร
ครั้นยามร้อนทึบกรในเวหน
เสนาหาก็อาศัยให้สบาย

กุ่มที่หนึ่งไร่ให้นายโอบาส
เงินเจ้าของโคเลี้ยงเคียง ๆ ป่าน
ทุกวันยามมิได้เว้นเวลาเลย
ทั้งสองคนคิดกันเห็นว่าเพื่อชันทัย
เร็ว ๆ ลวอก ค่วน ๆ ชวนกันมา

* *กฤษณาขอนนัง* นี้เข้าใจว่าคงจะเป็นตำนานพระนิพนธ์ในสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรส ซึ่งทรงนิพนธ์ไว้ก่อนในปี พ.ศ. ๒๓๗๕ ซึ่งเป็นปีที่มีการปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพน และกฤษณาขอนนังคงเป็นเรื่องหนึ่งที่เล่าสืบกันมา ที่เมื่อก่อนทศกัณฐะตอนบุตรไปไม่นานนัก ส่วนกฤษณาขอนนังอีกจำนวนหนึ่งเป็นนิพนธ์ของพระภิกษุอินและพระภิกษุราชสุภาวดี ซึ่งแต่งในสมัยธนบุรีและไม่ใช่เทพพนมขานเลย

บรรลุลดลันไทรโกถ์ลถึง
 จังชวนกันมั่งป็นตุ๊กตา
 ช้างเล็กตมใจผองไต้เชื้อ
 ลงไหว้ความบนอบแล้วอบกราบ
 ฝ่ายเด็กซ้ายขวาเป็นคนโหด
 แล้วตีดาเตะขว้างไม่ยำเกรง
 หิมันทำให้นายมิได้เห็น
 เพราะเหตุอุจลในน้ำใจกาย
 มีดแต่มีดหนึ่งก็เห็นเอาเป็นมาก
 พหลทั้งพลาดลงลึกที่ก็ตีกัน
 เด็กที่นั้นนายเคารพและนบรบท
 ไม่ตีคำว่าร้ายให้อายตน

ก็วางวิ่งตรงเข้าหาพญากษัตริย์
 แล้วเข้ามาตั้งวางไว้ต่างนัย
 ก็นับถือมันคงจำนงหมาย
 มีจำนวนาถของศัวิกก็ดังเกรง
 ทำพิไรต่อชวรมเฝ้าไม่แหง
 ทกคี่วันครองชุดมุนสูงนุญราย
 แต่หากเป็นพยานาพให้มาตระนายน
 เคื่องระคายตัวว่าไม่ราวัน
 ได้ความจากขุนแก้วแลนกระชั้น
 สารพันซึ่งซึ่งยิ่งกว่าคน
 ถึงมีตบถนักหนาสักฟ้าพน
 เตะตะตมมือมันก็ตมูญ

(หน้า ๑๘-๑๙)

การขอมรับสภาพความเป็นจริงของมนุษย์ ก็มีอยู่ในเรื่องเช่นกัน

บางทีนายพลยหรณิดไม่คิดบาป
 ทองกาในอุพผัดโพธิ์เป็นทองคำ
 เหมือนปลาตกในน้ำที่เข่าที่สุณมี

ทำยุ่งเหยิง ตีประเมินจนเกินคำ
 ระเกาต้านเขาก็ว่าระคายแทง
 คงประมูตขึ้นว่าใหญ่ชว้าได้แทน

(หน้า ๑๕)

* นิทานเรื่องนี้มีปรากฏอยู่ใน บททุกประการมี ลำดับที่ ๑๒ แต่เป็นชื่ออื่น และมียุทธศาสตร์เป็นนิทานชื่ออื่นนิทาน
 ดังจะยกมาให้เห็นดังนี้

นิทานเรื่องราชชาวนบพ

มีราชชาวนบพประเทศผู้ ๑๒ ชื่อนางโคมาเลื่อง กำนางโคไม่ชอบมีนางเลื่องไว้ ถ้าเป็นผู้ที่
 ขายเสีย แต่เลื่องโคขายคังจึงมีกัทธิหมากหลาย ได้หาธราปได้ ๓ คนให้เอากิขายเลื่องโค ครั้นเด็กโคบาลทั้ง ๓
 ดันโคไปเลื่องไปป่า แล้วรุกคืบมาในธนาว่าจะจับโคได้ คน ๑ จำจะกินจำจวของราชชาวนบพ นั้นแล้วเด็กคน ๒
 ยืนตรงหน้ามาดามูราชชาวนบพเจ้าตน แล้วประมอชกรบาทรานใช้ชีนปากกับเผื่อใจ เด็กคน ๑ ขึ้นแล้วก็ดูจะ
 ไม่ชช เด็กคนหนึ่งเป็นแล้วประมอชกรบาทรานขึ้นชชกับเด็กคนอื่น ครั้นธนาอันยเวลาเป็นแล้วโคก็กลับยังหา
 อดทน

ครั้นมีผู้เป็นนาย ครั้นเห็นเด็กที่ไปจับจำไว้ในวังขานนั้น ก็เกิดคิดใจให้มีความเสนา

สุภาณิตสขนเด็ก

สุภาณิตสขนเด็ก เป็นงานนิพนธ์ที่ไม่ปรากฏนามผู้แต่ง แต่ก็มีบางท่านเข้าใจว่าเป็นงานนิพนธ์ของสุนทรภู่^{*} ทั้ง ๆ ที่ด้านวนโวหารดูว่าจะไม่ได้ดีเด่นเท่ากับสุนทรภู่ ในพระนิพนธ์ของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเดโชฯ^ข ได้กล่าวถึงงานนิพนธ์เล่มนี้เป็นของสุนทรภู่ เช่นเดียวกับในงานวิจัยเรื่องนี้ ผู้วิจัยก็ขอเสนอแต่เพียงว่า สุภาณิตสขนเด็ก เป็นงานของกวีผู้หนึ่งที่ไม่ปรากฏนาม

ที่มาของ สุภาณิตสขนเด็ก นี้ ปรากฏอยู่ตอนต้นของเรื่องว่า
 บรรยายกลอนไว้สละนใจ แสดงความตามบาลีโลกนิติ
 สุภาณิตของเก่าเก็บมาใส่ เด็กโตได้ปริชาปัญญไว
 ก็หยิบใช้แต่ที่ชอบประกอบการ จะเป็นคนควรรู้ระบียบบท^ข

ความข้างต้นนี้พิจารณาได้เป็น ๒ ทาง คือ หมายถึง คัมภีร์โลกนิติ ซึ่งแต่งเป็นภาษาบาลีซึ่งเป็นต้นเค้าของโคลงสุภาณิตโลกนิติ ด้านวนโวหารด้วยด้านวนของไทยหรือมีจะนั้นน่าจะหมายถึงโคลงโลกนิติพากย์ไทย ซึ่งมีอยู่ด้วยกันหลายสำนวน (แต่ไม่สามารถระบุได้ว่าเป็นสำนวนใด) ซึ่งผู้เขียนเห็นว่ามาจากคัมภีร์ภาษาบาลี แต่ทั้งนี้ก็ไม่แตกต่างกันมากนัก เพราะเนื้อความของโคลงโลกนิติ ส่วนใหญ่ก็คล้ายคลึงกับคัมภีร์โลกนิติ

เนื้อหาของคำกลอนผู้แต่งเลือกสรรมาจากโคลงโลกนิติคงจะเป็นเพราะให้สอดคล้องกับอุปนิสัยของเด็ก แต่มาปรับปรุงให้ส่ายที่จะเข้าใจยิ่งขึ้น ถ้าจะเห็นที่มาของสุภาณิตคำกลอนไว้ดังนี้

โคลงโลกนิติ ๒๑

เขียนชมกวางวิ่งเข้า	โจรมาริด
ไปว่าเลื่อมมือหิ	เลิกล่า
เลียบเลียดตั้งคมกฤษ	เล็ดซ่อน ใสนา
ครั้นปะปามล้มขว้าง	จึงรู้จักเสีย

* ดังจะเห็นได้จากในครั้งที่มีการพิมพ์เผยแพร่ในงานพระราชทานเพลิงศพ หลวงวิเทศวิธานุศาสตร์ (ฮั่ว ฌี มิตยอลเชิน) เมื่อวันที่ 28 สิงหาคม 2487 ได้ให้ชื่อว่า สุภาณิตสขนเด็กของสุนทรภู่

^ข สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเดโชฯ ได้กล่าวถึงงานนิพนธ์เล่มนี้เป็นของสุนทรภู่ เช่นเดียวกับในงานวิจัยเรื่องนี้ ผู้วิจัยก็ขอเสนอแต่เพียงว่า สุภาณิตสขนเด็ก เป็นงานของกวีผู้หนึ่งที่ไม่ปรากฏนาม

* สุภาณิตสขนเด็ก (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์พระจันทร์, ๒๕๐๗) หน้า ๑

สุภาณิตสอนเด็ก

ตั้งกวางเนินเสือหัวทอยสัก ๆ

ขอเลื้อยตบลิ้มคว่ำคะน้ามา

ไปรู้จักกำลังพ่นไธมขนิศกตา

จึงรู้ว่าแรงเสือไม่เหลือแรง (หน้า ๑๓)

โคลงโลกนิติ ๘๘

รักกันอยู่ชอบฟ้า

แถมอยู่พอแห่งเดียว

ถึงกันบนแกลเหลียว

เหมือนชอบฟ้ามาป้อะ

เขาเขียว

ร่วมห้อง

สาตธ กิณสา

ฟ้าไม่มีมาบัง

สุภาณิตสอนเด็ก

อันรักกันอยู่ไกลถึงชอบฟ้า

อันถึงกันบนอยู่ใกล้สักองคุลี

เหมือนชายคาเข้ามาเบียดดูเลียลสิ

ก็เหมือนมีแนวน้ำเข้ามาบัง (หน้า ๑๔)

เนื้อหารอง สุภาณิตสอนเด็ก ว่าด้วยคำสอนทั่ว ๆ ไป ไม่จำกัดเฉพาะเพศวัยวัย

จะว่าด้วยลักษณะของคนดีและชั่ว มิตรและมิตรที่ควรคบและไม่ควรคบ ดังตัวอย่างเช่น

• ลับคบชั่วแทนกลบิกกับเจ้า

คบกับเพื่อนเช่นกับเพื่อนเจ้า

อันคนท่านที่เป็นปราชญ์ฉลาดเกิด

ได้สติบวบธรรมที่ประมาธ

เหมือนใบโพธิ์ห่อจันทน์อันอย่างถึง

เขาใบคาเข้าห่อห่อประเดี้ยว

เหมือนผู้เหียวแปดแปดด้วยคนร้าย

จะบังเกิดความสุขทุกขีร้อนหา

เหมือนรวนขายก็จะรู้วิ้งกาล

ใบโพธิ์ห่อจันทน์ด้วยหอมหวาน

(หน้า ๑๕)

ทั้งทรชนคนชั่วพวกหัวไม้

ทั้งช้างสูงเสียดจ้าวแรก

ฝึกช้างเก่าแก่ทวนเสนาเพราะพลตพร้อง

อันไม่ล้มถ้าจะข้ามคูเกาะก้น

แม้นมีภัยเขาจะรวบขึ้นลักครั้ง

อย่าทำคุณมันให้เสียเงินทอง

ดูเท่าแม่ลูกเกออย่างต้อง

ทั้งเมียรักร่วมท้องให้ระวัง

คนลั่นมอญมันอย่าข้ามไปโดยหวัง

จะเป็นที่ชิงเอาไม่เข้าตา* (หน้า ๑๖)

* ขนี้ขี้ ขี้ความขมขมนี้มีคานมอดคานกับอันขมขมขม

ก็ทรชนคนทรสสันดานไฟ

แม้นช้างสูงเสียดจ้าวแรก

ฝึกช้างเก่าแก่ทวนเสนาเพราะพลตพร้อง

ขนี้ขี้มีล้มถ้าจะข้ามคูเกาะก้น

แม้นมีภัยเขาจะรวบขึ้นลักครั้ง

อย่าทำคุณมันให้มีเสียทอง

ดูเท่าแม่ลูกเกออย่างต้อง

ทั้งเมียรักร่วมท้องให้ระวัง

คนลั่นมอญมันอย่าข้ามไปโดยหวัง

เป็นที่ยิงชิงเอาไม่เข้าตา

- แม่น้ำคั่งคดเคี้ยวก็ควรจะ
เหล็กที่คดทำเคียวเกี่ยวข้าวให้
ถึงนาถแม้นจะเดินไปประพบน
จะพาตัววัวหมองไม่ต้องการ

ไม่ที่คนเราทำศวกก็เชื่อได้
อันคนคดนี้เห็นไม่ต้องงานการ
มันจะคบก็อย่าตอบต่อประหาร
เขาของวานรูกะเบื่องก็เปลืองทอง

(หน้า ๓๖)

ความประพฤดิที่พึงปฏิบัติและที่ไม่ควรปฏิบัติ ดังเช่น ที่ควรปฏิบัติ

- ใครคนปราชญ์ก็เป็นปราชญ์วิชาหาญ
เหมือนมะม่วงไม่ละเคาะเจ้าพิณ
- สหายใดให้เจ็บอุรุษรักษา
เมื่อยามใดก่อกองกระลั่นคองบรรเทา
บางทีเสียสินทรัพย์ต้องปรับไหม
เมื่อขอความก็จะหายไปตามกัน
เห็นหน้ามิตรมาละเหี่ยเดียวไม่ได้
เขาช่วยไว้ได้เช่นนี้มีเสียแรง
- แม่น้ำมีแรงไหลใครมาหา
อันหวานขึ้นถึงจะล้ำเพียงน้ำตาล

ใครคนพาลก็เป็นพาลไม่มีดิน
รลหวานนั้นขึ้นระบมมฤดี (หน้า ๓)
ช่วยผ่านยาพิษของคณน้ำข้าว
ปางที่ไม่เลามีผู้โจทก์คือองโทษทัณฑ์
ก็แก้โทษและคณช่วยภักถ์มัน
ปางหนึ่งนั้นข้าวยากและหมากแพง
คณแบ่งปันปันให้ให้ที่ละแ่ง
ไม่ควรแหยงหน้ากันคั่งวันตาย

(หน้า ๔-๕)

จงพูดจาให้ลดหล่นอันหวาน
ไหนจะปานหวานถ้อยวาทีดี

(หน้า ๖)

ไม่ควรปฏิบัติ

- แม่น้ำล้นมิใช่อันพาสา
มันรู้สูกำเวิบอุทรีจิตคณอง
- ขยำเชื้อดึกเคี้ยวเนื้อหมูไปเต็มข้าง
แปงพิษงูเพิ่มนาคยากไม่เบา
อย่าเอาภัยในพนมข่มราชสีห์
เขาพว้างไปขายคณไม่ควรจะ
อย่าทวดศีรีข้างจับมันบ่า
อย่าเลี้ยงลูกจรเข้คณของร้าย
อย่าลากคอสรพิษติดตามหลัง

อย่าเรียกหาขึ้นบมดียงเข้าเคียงตอง
เมืมนมแมลงป่องชกทางข้างอวดกาย

(หน้า ๑๐)

อย่าคิดจ้างปลวกเคี้ยวเคี้ยวหมูเขา
อย่ารองหาน้ำค่างใส่ลาคร
เขาว่ารู้ให้มึงกรหยกน
เขานทกลอนอวดกวีเป็นที่อาย
อย่าพวดคำอิงป็นปากสลาย
เลี้ยงลูกเลี้ยงหนีหมายให้คุ้มตน
เลี้ยงแหง้งแดนเล่นไม่เป็นผล

เขาไม่สิ้นวันฤดูมูตรระคน	จะต้องคนเปล่า ๆ ไม่เข้าการ
เขาผู้เดียวอย่าไปเที่ยวโศกหัก	เร่งระวังตัวชั่วจะชวนรัก
อันเบียดผืนกินสุราหมักพาเดิน	ที่ยืนเป็นซากเย็นเห็นประจักษ์
จนเฒ่ารูปกายพิกลนิก	ใครพบพิศตรึงแทบไม่รู้ว่ามีดี

(หน้า ๒๖)

สุภาวดีตอนเด็ก ถึงแม้เป็นวรรณกรรมคำสอนที่มีเนื้อหาดี ๆ แต่ก็มีสาระที่น่าสนใจ คือ นอกจากนำคำสอนจากที่มาอย่างที่เราคุ้นเคยอย่างแนวหน้าตั้งสอนแล้ว ก็ยังแทรกความเปรียบซึ่งน่าจะมาจากประสบการณ์ของผู้แต่งซึ่งเอาเข้าในอีก ซึ่งนอกจากจะเข้าใจได้แจ่มชัดแล้วยังสะท้อนภาพของชาวไทยในสมัยนั้น ดังเห็นได้จาก

๑. คำสอนที่ไม่ให้ทำตามอย่างผู้อื่นในกรณีที่เขาไม่มีความดีหรือความชำนาญ คำสอนเรื่องนี้ มาจากพระเวทภาษาดกวิธภาษาก ลำดับที่ ๒๐-๔ ซึ่งว่าด้วยการกลั่นแกล้งแบบก้นน้ำในที่สุดก็หักความพินาศมาให้คน เช่นเดียวกับกาทำณิกจากโรคที่ตนไม่ถนัด ก็ไม่ควรเข้าไปยุ่งเกี่ยว ดังความว่า

อย่าดูเยี่ยงกามกที่บาปหนา	เห็นกาน้ำคำปลาขึ้นมาได้
กำลังโลกพดหุ้มไม่เห็นโย	คิดจะใคร่สหบ้างเหมือนอย่างกัน*
ก็มีผลพวงน้ำคำในสระ	ไม่พบปลาสักตัวก็เลิกกลั่น†
สุดขึ้นมาแหยงหงายหงายพัน	ดินยัย ๆ พงไฉนจำใจตาย
เหมือนยังเราท่านที่เป็นคนอยู่กลบ	ไม่เข้าทักใจชำนาญการเรือขาย
อย่าคนแรกเข้าไปได้ชื่อผาตาย	จะต้องตายอยู่เหมือนนกที่ผ่าไว้

(หน้า ๒๐-๒๑)

๒. การแทรกวิธีชีวิตแบบไทยเข้าไปในคำสอนเรื่อง (มีโศกโศก) มาจากต่างประเทศ
 - อย่างเรียนรู้อาษาขรยแต่ภายนอก อยู่ใกล้แต่สอนาเกล็ดจะกินต่าง
 เป็นชาวสวนควรรู้ขีดขนาดวงปราง เขาอยู่กลางป่าไกลยังได้กิน (หน้า ๓๓)
 - ถิ่นตอกเค็งเทียนโศกหงอนไธรบ พวงนางามงดลตีสวม
 แต่ไว้กลิ่นสิ้นดีที่จะชม ก็ทิ้งถมอยู่ขี้นคนไม่จร (หน้า ๓๕)

* ดังจะแก้ตัวเรียนว่า อันเบียดผืนกินสุราหมักพาเดิน

ใครพบปะไม่รู้จักทำผู้ดี

† ดินยัยสัวเรียนว่า อากาศจะใคร่ได้ปลาบ้างเหมือนอย่างกัน

‡ ดังจะแก้ตัวเรียนว่า ไม่ถูกต้องปลาสักตัวก็เลิกกลั่น

๓. การปรับตัวเข้ากับกระแสสังคม

สุภาวจิตสอนศิษย์คำกลอน*

สุภาวจิตสอนศิษย์ในต้นฉบับของหอสมุดแห่งชาติ กล่าวว่า เป็นนิพนธ์ของสมเด็จพระพุทธมาจารย์ (โต) วัดระฆังโฆสิตาราม ซึ่งเป็นสมเด็จพระราชาคณะทรงคุณเป็นที่เคารพในหมู่พุทธศาสนิกชนทั่วไป พิจารณาจากเนื้อความก็มีส่วนที่จะสนับสนุนว่าผู้แต่งอยู่ในสมณเพศ เพราะเรื่องราวหรือเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น ถิ่นบวชเรียนอยู่ในบริเวณลพบุรี และผู้ที่เกี่ยวข้องก็คือลูกศิษย์วัด เป็นส่วนใหญ่ ประเด็นการณ์ของผู้แต่งก็ล้วนมาจากผู้ที่อยู่ในวัดทั้งสิ้น ดังเช่น

มันลักผ้าคาดเชื้เข้าเชื้พลัน	เขาผ้าพันผูกแถมแถมด้าย
แล้วออกมาร้องว่าจะลาไป	เวลาไหนท่านจะคืนมา
ลงอุปัชฌาย์วัดไม่รารอ	ร้านนี้คือทะเลลึกมาหนักหนา
เจ้าเด็กเขาเล่าไว้เป็นราคา	ขยาคนค้าคนขึ้นภูมิ (หน้า ๓๗)

สุภาวจิตสอนศิษย์แต่งเป็นกลอนสุภาพ รุ่งหมายจะสอนให้รู้จักเล่ห์เหลี่ยมของคนพาล ซึ่งส่วนใหญ่จะเป็นผู้เล่ห์เหลี่ยมจร คือ มีน กัญญา เหล้า การพนัน เป็นต้น บุคคลพวกนี้จะถูกขูดขูดโกงจากอวยของและหนีหายไป เหตุการณ์ที่เกิดขึ้นก็เป็นเหตุการณ์ที่ท่านผู้แต่งได้พบได้เห็น และนำมากล่าวไว้เพื่อเป็นอุทาหรณ์ ดังเช่น

ข้าบคนหนึ่งตัวดีเห็นลึกา	โอฬานหมากขึ้นมาเจ้าตามกัน
ทำอย่างลูกกระซางเข้าปลอมพล	ล้าป่นอยู่กับเขาที่เข้ามา
ลึกาธนูมาดัวให้ประเคน	แล้วพาเนรกลับคืนมาคืนท่า
มันทำดีที่ตามเขาลงมา	พอหลับตาแล้วก็กลับเข้าไปในม
ว่าท่านใช้ให้เขาพาตงไปไดวย	เจ้าคุณช่วยโปรดถ่ายตงมาให้
พอได้พานแล้วก็ลงบันไดไป	ล้าขจิงใจเช่นนี้มิได้พอ (หน้า ๑๔-๑๕)
- ข้าบคนหนึ่งนั่งหน้าศาลาน้ำ	เห็นเขาทำทอดกั๊วอยู่ล้าจ่า
คิดได้ถวแล้วก็กล่าวเป็นมารยา	ว่าได้ขึ้นเขารว่าป่าตงสย
กระพระทอดกั๊วตั้งตั้งท่านทำ	ข้ายเจ้าพระมมันลักเขาไปได้
นางแมคำร้องว่าทำอย่างไร	มันบอกไปว่าจะทำให้ท่านดู
ส่งพาขมาให้เกิดข้าจะทำ	นางเจ้ากรรมตงสยจะใครู้

* สุภาวจิตสอนศิษย์คำกลอน (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ช่วงเย็น, ๒๕๖๔). (กรมศึกษาธิการ พิมพ์แจกในงานปฏิญพระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์ ณ วัดปากน้ำ ภาษีเจริญ พ.ศ. ๒๕๔๗)

หยิบพายส่งจงใจระไคร่ดู

มันคอนนุหนายไปกินที่

(หน้า ๑๒-๑๓)

สาเหตุของความชั่วร้ายเหล่านี้เกิดจากอบายมุข ซึ่งท่านผู้แต่งได้กำชับกำชาให้ลูกศิษย์หลีกเลี่ยงให้ไกลที่สุด ดังความว่า

ห้ามเบียดเบียนกัญชาสุราฟ้าย

เป็นเหตุให้อับอายระรานเหย

คนดีดีท่านไม่พอพบพารมณีย์

เพราะท่านเคยเห็นแล้วแต่หลังมา

แต่เสียดทรัพย์ยับยิบเพราะปล้นเบียด

จนขายลูกขายเมียเสียหนักหนา

เจ้ายาพิษแล้วก็รักเค็มตำรา

เจ้าก็กูราเล้าก็เรือนไม่มีดี

เจ้าเข้ามาแล้วก็ก่อให้เกิดความ

เรายิ่งห้ามก็ยิ่งลักไปถุกขหนี

ทั้งที่สิ่งมึงร้ายในโมลภัย

จ้าวรักดีแล้วก็อย่ากระทำเลย

(หน้า ๔๔-๔๕)

หากจะเปรียบเทียบแล้ว สุภาษิตสอนศิษย์คำกลอนนี้ เป็นเสมือนดั่งตำราล่องลอยในหีบหนังสือพิมพ์ที่เราได้พบเห็นในชีวิตประจำวันในปัจจุบัน เป็นหนังสือสังคมที่สะท้อนภาพชีวิตในช่องหนึ่งของการชีวิตในโลกินทรีย์ที่ไม่ค่อยได้พบในวรรณคดีเรื่องอื่น ๆ นับเป็นเรื่องที่ควรแก่การสนใจอย่างยิ่ง

ถึงแม้วรรณกรรมคำสอนทั้งสี่เรื่อง มีจุดมุ่งหมายที่จะสอนเด็กต่างสถานภาพกัน แต่เมื่อพิจารณาคำสอนที่ปรากฏแล้ว อาจสรุปสาระได้ร่วมกันได้ ดังนี้

๑. สอนให้รู้จักสถานภาพและหน้าที่ของตน

๒. สอนการประพฤติตนต่อตนเองและต่อผู้อื่น

ดังรายละเอียดต่อไปนี้

๑. สอนให้รู้จักสถานภาพและหน้าที่ตน

เพลงยาวถวายโอวาท มุ่งสอนผู้มีสถานภาพเป็นเจ้า เป็นพระบรมวงศ์ ให้ปฏิบัติหน้าที่ตามราชประเพณี ตำรา และแบบอย่างธรรมเนียมที่จัดตั้งวงศ์จะต้องเรียนรู้และนำไปปฏิบัติในการดำรงหน้าสำหรับเป็นเครื่องมืกในทางปกครอง ทุกคณะสอนบุตร มุ่งสอนผู้มีสถานภาพเป็นข้า ซึ่งมีหน้าที่สนองความดีของนายให้ได้และให้เป็นที่ยพอใจ แต่ในขณะเดียวกันก็ต้องปลูกฝังความกตัญญูให้บังเกิดในจิตใจตนตลอดเวลา และละเลิกเบียดเบียนของผู้อื่นเป็นนายอยู่เสมอ สุภาษิตสอนเด็ก มุ่งสอนผู้มีสถานภาพทางสังคมในระดับกลางที่ไม่ต้องเป็นทั้งข้าและเจ้า คือ ข้าราชการทั่วไปซึ่งมีหน้าที่ต้องศึกษาหาความรู้ใส่ตน ซึ่งมีการเน้นว่าต้องให้รู้จักเพื่อที่จะเป็นเครื่องเลี้ยงชีพต่อไปในภายภาคหน้า

หมายเหตุ ในที่นี้มิได้รวมสุภาสิตสนธิยคำกลอนไว้ด้วย เพราะมีลักษณะคำสอนพิเศษ
สอนให้รู้จักอุปมาของมนุษย์

๒. พจนการประพฤติตนต่อตนเองและผู้อื่น

จรรยากรรมทั้งสาม ต่างก็สอนให้เด็กประพฤติตนให้เหมาะสมกับสถานภาพและค่านิยมที่ดีงามของสังคม รวมทั้งรู้จักปฏิบัติตนต่อคนรอบข้างอย่างเหมาะสมทั้งกาย วาจา ใจ กล่าวคือ ทางกาย ให้มีความขยันหมั่นเพียรที่จะประกอบกิจต่าง ๆ ตามหน้าที่ ไม่เป็นคนพาล ไม่ท้อพ้อกับขบถมุข มีกิริยามารยาท รู้ที่ควรและไม่ควร มีความอ่อนน้อมถ่อมตน รู้ประมาณตน และไม่ประมาท ในส่วนที่เกี่ยวกับวาจา นั้น จะต้องรู้จักระมัดระวังคำพูด ให้รู้จักใช้วาจาที่อ่อนหวาน สุภาพ รู้จักใช้วาจาที่จะก่อประโยชน์ให้แก่ตน และทางใจนั้น ต้องให้มีความซื่อสัตย์สุจริต ไม่คิดหาวิธนาผู้อื่น รู้จักบุญคุณคน

ส่วนการปฏิบัติตนต่อผู้อื่น คือ ผู้ใหญ่นั้นจะต้องรู้จักนอบน้อม ไม่สามง่าม ไม่ดีสีนิก และไม่ตีเสมอ ส่วนการปฏิบัติตนต่อผู้เสมอกัน ได้แก่ พี่น้องและมิตร ในส่วนที่เป็นพี่น้อง จะต้องให้ความรักและเคารพยำเกรงแก่พี่น้องมากกว่าผู้อื่น มิตรนั้นต้องรู้จักเชื้อเพื่อเชื้อเผ ไม่เินพาวว่าร้าย ต้องรู้จักรักมิตรให้เหมือนตนเอง ถ้าหาผู้มีสถานภาพที่ต่ำกว่า ผู้รับคำสอนก็ควรให้ความเมตตาเกื้อหนุน ไม่ลงโทษทัณฑ์อย่างรุนแรงเมื่อรู้ทำผิด นอกจากนั้นก็จะรู้จักเลือกคบคน หากเป็นไปได้ก็ควรเป็นนักปราชญ์ เพื่อชักนำให้ได้รับแต่สิ่งที่ดี และจะได้รับความรู้ อันเป็นประโยชน์ต่อการดำเนินชีวิต การบเลียดต่อคนชั่วนั้นควรหลีกเลี่ยง เพราะจะทำให้ตนเกิดศรัทธาและเสื่อมเสีย

บทที่ ๗

วรรณกรรมคำสอนที่เนื่องด้วยธรรมะ

วรรณกรรมคำสอนที่เนื่องด้วยธรรมะ ได้แก่เรื่องต่าง ๆ ดังนี้

- ประตณธรรมความเก่า
- ประตณธรรมคำฉันท์ ของ พระอมราภิกัรขิต (เกิด)
- ประตณธรรมคำโคลง ของ พระยาราชวราณกุล (ร่วม)
- ธรรมสุภาสิต ของ พระอาลักษณ์บุญจีน
- โคลงโลกธรรม ของ พระอาลักษณ์บุญจีน

รายละเอียดของแต่ละเรื่องมีดังนี้

ประตณธรรมความเก่า*

ประตณธรรม หรือ ปดตธรรม มาจากคำว่า "ปตณ" (อ่านว่า ปะ ตะ นะ) ที่แปลว่าเก่า กับธรรม ซึ่งแปลว่าคำสอน รวมความก็แปลว่า คำสอนที่เป็นของเก่าหรือภาสิตโบราณ" ฉบับนี้ฉันท์นี้ได้มาจากวัดพระเชตุพน และตีพิมพ์เผยแพร่เป็นครั้งแรกเมื่อปี พ.ศ. ๒๔๖๐ ในงานศพหมื่นเป็ดพิทักษ์วรนาถ (ช้าง)

วิถีการทบทวนโดยการตั้งใจข้อธรรม หรือปริศนาธรรม แล้วมีการกลั่นหาธรรมอย่างพิสดาร เข้าใจว่าคงเป็นที่นิยมกันมาตั้งแต่สมัยอยุธยา ดังจะเห็นได้จากในสมัยพระเพทราชา พระองค์เคยพระราชทานปริศนาธรรมไปเมตตียงตามสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ ๔ ข้อที่ว่า ทางใหญ่อย่าเที่ยวจร ลูกหลานอย่าลุ่มจืด หลวงเจ้าวัดอย่าให้อาหาร ไม่โกงอย่าทำกงวาน ช้างสารอย่าผูกกลางเมือง ถ้าจะให้เป็นลูกให้เอาไฟต้มต้น ถ้าจะให้ล้นบรรพทุกแต่เบา ถ้าจะให้เราให้ฆ่าอาจารย์ทั้ง ๔ เสีย ปัญหาทั้ง ๔ ข้อนี้รวมเรียกว่าอัฐฐธรรมปัญหา ข้อวิสัยนาทของพระพุทธโฆษาจารย์ คล้ายคลึงกันกับการวิสัยนาทในประตณธรรมความเก่า เข้าใจว่าเป็นการตั้งและการแก้กระบวนธรรมซึ่งได้รับความนิยมกันมาในสมัยนั้น แต่โดยที่การศึกษาเชิงประวัติของประตณธรรมความเก่าอยู่ในวงจำกัด อาศัยตามข้อสันนิษฐานในสมเด็จพระยาคำวรา

* ประตณธรรมความเก่า และจักรทิปนี ตำราโหราศาสตร์ (กรุงเทพฯ : ส.การพิมพ์, ๒๕๐๔), (พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานฌาปนกิจศพ นายตรีลาต สุวทราพร ณ เม.ณ.มณเฑียรมาตุภูมิ วัดโสมนัสวิหาร วันที่ ๒๗ มกราคม ๒๕๐๔).

** วัชรวิทย์ สุโขสงคราม, ผู้สร้างวรรณกรรม (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์รุ่งเรืองสาส์นการพิมพ์, ๒๕๒๖), หน้า ๒๐๒.

คู่ที่ ๑๔ ที่ใช้การไปหว่านผล	ที่ใช้กลไปรบนหิน
คู่ที่ ๑๕ เดือนเพ็ญมีใครจะหลับ	เดือนดับมีใครจะตื่น
คู่ที่ ๑๖ ไฟฤาจะร่ายอยู่ท่าหิน	ดินฤาจะร่ายอยู่ท่าวัน
คู่ที่ ๑๗ พระกาลถามมีผลาญชาติ	มีจุรราชมีพิณาญช่าคัน
คู่ที่ ๑๘ เกิดกับตายคล้ายกัน	จนกันใดได้มีพพาน

ราชชะเลียมมีดังนี้

คู่ที่ ๑ จันทรห่อนกว่าดาว ไม่เท่ายาวกว่าถั่ว

อธิบายว่า คนที่มีศักดิ์สูง เปรียบประดุจดังดวงจันทร์ ถัดลงมาคน แสดงกิริยา วาจา นอบน้อมต่อคนทั่วไป ตรงกันข้ามกับผู้มีศักดิ์ประมาณตน ทำเทียมผู้อื่น ดูถูกเหยียดหยาม คนที่ต่ำกว่าตน ดังเช่น “หนึ่งที่ถูกผู้เฒ่าผู้แก่ขยำตา หนึ่งมีน้าอาฟัดแม่ไปใช้ต่างชา” ดูถูกดูแคลา ดังถูกเหยียดเป็นบัดสี นมิดสีหน้าเห็นหน้าน้องของเอง ปากดังกระพองเหง ตัวสูงโง่งนึ่งลิ้มเองมีพิษงูเล็ก แผล” (หน้า ๓)

คู่ที่ ๒ ลูกดอกนอกซ้อ ไม่นอกกอสำโหล

อธิบายว่า ผู้ที่ประพฤตินอกคำสอนบิดา มารดา และบรรพบุรุษครูบาอาจารย์ ไม่ ปฏิบัติตามธรรมวินัยแต่ใฝ่ราคะ โดยเฉพาะพระภิกษุที่โลก เห็นแก่ลาภสักการะ บิดเกลื่องเนื้อ ความที่เทศนาให้แปลกไปจากพระพุทธศาสนา ดังความที่กล่าวไว้ว่า “ครั้นจะว่าแต่สุภาพ ผู้ใจ นาบไม่พอใจ ครั้นว่าสุจริตใจ ขอบเนื้อขอบใจแก่ข้าบคนพาล ซึ่งสมณะการว่าท่านช่างว่า ช่าง เทศนาช่างสวดอวดเสียงกัน วัณฺณกวดขัน นอกพระศาสนาหาที่ ปิณเกราพระชินศรี” (หน้า ๔)

คู่ที่ ๓ ที่เมาเป็นกันเป็นหัว ที่มัวเมาเป็นต่างโต

อธิบายว่า ผู้ที่ประพฤติผิดในกาม เมาเมัวเมาละ เขาผิดเป็นรอบ แม้แต่พ่อแม่ก็ เช่นกัน มีพฤติกรรมดังเช่น “หนึ่งเล่าเจ้าผู้มีที่สงฆ์ คว้าใจชาวทอง หลงด้วยราคะ เห็นนางชีฟ้า กิ่งพาราภิรมมิชาย ใจบาปพยามคาย คิดแต่ปองร้ายแก่พระลัทธิ” (หน้า ๕) บุคคลเช่นนี้มักถูก เสาพรองล้อโดยเหล่าประโยชน์ ถูกเขาใช้ให้ทำงานอย่างหนักโดยไม่ได้รับค่าตอบแทนเพราะความ เมาเมัวเมาของตน

คู่ที่ ๔ เขาเปิดขันประชันโก โกแต่จะแพ้อยู่ร้างร้าง

อธิบายว่า คนดี และคนที่มีสติปัญญาแต่ไม่มีทรัพย์ ย่อมไม่เป็นที่นับถือของ สังคม ตรงกันข้ามกับพวกพาล

คู่ที่ ๕ ที่ไฟไม่ใส่ฝอย ที่หิ้งพ้อยไปขึ้นดัง

อธิบายว่า คนใจไม่มีสติปัญญา ไม่รู้จักคิดหริ่งหัว ไปเกาะแสวงวิชาที่ไม่เป็น

ประโยชน์ เพราะพอใจแต่ผู้สอนที่เฝ้าหยกอยู่ ส่วนครูที่มีความรู้ ก็ไม่สนใจแสวงหา ยิ่งถ้าผู้เรียนจน ก็ดูถูก

คู่ที่ ๒ จอดเรือไม่คู่ฝั่ง จะนั่งไม่ดูแผ่นดิน

อธิบายว่า ผู้ไม่รอบคอบ ไม่พิจารณาสิ่งร้ายหรือดี รวมทั้งการคบหาสมาคมที่ไม่เลือกสรรคนดีคนชั่ว ก็ย่อมจะนำความเดือดร้อนมาสู่ตน

คู่ที่ ๓ ที่ผิดเขาเป็นชอบ ที่ระบอบหาดีฉิบ

อธิบายว่า คนพาลที่ประพฤติชั่วยอคิด ๔ คือ ฉันทาคติ โทษาคติ ภยาคติ และโมหาคติ ย่อมไม่รู้จักพิจารณาคนดีและคนชั่ว

คู่ที่ ๔ พินาศแตกแตกทั้งแผ่นดิน แร้งรอกถามินว่าไม่รู้เห็น

อธิบายว่า เมื่อเกิดความเดือดร้อนในแผ่นดิน ที่พึ่งพามักใด ๆ ก็ไม่มี ดังความที่ท่านอธิบายไว้ว่า “จะพึ่งท่านผู้มียศท่านก็ยิ่งกดไว้ให้ระแวก ๆ จะพึ่งท่านผู้มีศักดิ์ ท่านก็ยิ่งเอาพอกเอาปีกเอาฉีก จะพึ่งท่านผู้มีมีก ท่านก็ยิ่งชักเอาปีกกิน จะพึ่งมิตรก็ยิ่งร้าย จะพึ่งนางก็ยิ่งสิ้นสุจริตมาใหม่ทั้งแผ่นดิน” (หน้า ๑๑)

คู่ที่ ๕ ตามขอสอดตา ดูหนูนวกสอดรู้ว่าเป็นเข็ญ

อธิบายว่า นักปราชญ์ผู้รอบคอบย่อม รู้จักรักษาดูระวังไม่ปล่อยกับพาลผู้มีอำนาจ เมื่อนานเมื่อคงอยู่ในสภาพไม่เจริญด้วย นักปราชญ์ก็พึงทำเป็นคนขุ่นมัว และหลบซ่อนเสีย ต่อเมื่อได้พบนักปราชญ์ พึงเข้าไปเจรจาด้วย

คู่ที่ ๑๐ ใครไม่ร้อนจะนอนเย็น ใครไม่เห็นจะคืนตา

อธิบายว่า ผู้ที่ปรารถนาความสุขในสมานคน เห็นความไม่เที่ยงแท้ในสงสารวิฏพจน์ประพจน์แต่ความดี ไม่ทำบาป สรงกันร่วมกับคนเกียจคร้านไม่ไถงาน เพื่อบริวารไปเรื่อย ๆ ตลอดประจวบแต่ผู้มีทรัพย์ ต่อมาเขาหาเรื่องทำให้ตนต้องเดือดร้อน ดังความที่สอนไว้ว่า “มีว่าผู้ใดมิรู้จัก จำสติอันนี้เป็นลมร้าย ไม่รู้ว่าตนเป็นลมตาย ครั้นว่าเห็นแต่เงา ก็ตายด้วยลม มีทปาลแล” (หน้า ๑๔)

คู่ที่ ๑๑ เลือจะกลืนไปขืนกล้ำ จระเข้จะคว่ำไปขึ้นหาง

อธิบายว่า ผู้โง่เขลา ไม่รอบคอบไม่พิจารณาผู้มีอำนาจ เข้าไปหักล้างเพราะลำเอียงสินบน แต่ถูกผู้มีอำนาจทำร้ายจนตนต้องบาดเจ็บกลับใจ เช่นเดียวกับคนพาล ผู้มีปัญญาไม่ควรไปคบหาสมาคม อย่าไปคิดแม้กระทั่งจะสั่งสอน มีแต่จะเป็นผลร้าย

คู่ที่ ๑๒ คนมิตรอสรพิษร้าย ร่ายน้ำที่ถ้ำวังวน

อธิบายว่า ผู้ที่ไม่รู้จักเลือกคบคน ก็จะได้รับอันตรายทุกเมื่อ ดังคำสอนที่ว่า

"อนึ่งรู้ว่าที่นั่นชั่วเข้าไปกลาง รู้ว่าที่นั่นร้ายเข้าไปเยี่ยง อนึ่งรู้ว่ารู้เมียเขาร้างไว้ เมื่อน้อยเมียหลวง เมียชู้เมียไท บังอาจแกลใจ เข้าไปอยู่ด้วยรอย ๆ เป็นฝ่ายร้ายความ แยกจากเจ้าชาย ไครมิก ตมัครตัม จะพลัดมืออย่าแล อันนี้ชื่อว่าคนมีตรัสรู้พิศมริยาบ ข่ายน้ำที่น้ำวังวน" (หน้า ๑๖)

คู่ที่ ๑๓ ที่ให้กินมิขินติ ที่ไม่ให้กินไปยิบยล

อธิบายว่า คนพาลไม่ดำเนินตามคำสั่งสอนของบิดามารดา ถึงแม้จะมอบทุนพรหม ให้เพื่อให้อำนาจชีวิตโดยชอบ กลับไม่สนใจจะทำกุศลต่าง ๆ เช่นเดียวกับสมณะประพฤติตนนอก วิชากรอวย นอกจากนั้นก็ยังมีจำแนกซึ่งเป็นประเภทต่าง ๆ คือ "ชวนกันเป็นสี่ ทั้งแก่ทั้งหนุ่ม สี่แบบสี่ พุม ทั้งแก่ทั้งหนุ่ม ก่อด้วยกาวงาน สี่จักสีลาน สี่การกู่สี่ เปื่อยเยื่อว่าบวช กุชอกผณวช ขวดว่า เป็นสี่ ศีลลามมี เป็นสี่เป็นช่าง เป็นสี่ถูกจ้าง กสิพองคาง สี่ทำน้ำตาล สี่โจฬาดารณ์ สี่เลี้ยงนก กระทา สี่หมวกกุณฑล สี่เทศ สี่โยธ สี่นาสี่ไร่ สี่ล้อมสี่มา สี่ขาว สี่ผา สี่จำน้ำเงิน หัวหอมปลอม สี่ สรรพคัมภีร์ ทั้งทั้งแผ่นดิน" (หน้า ๑๗)

คู่ที่ ๑๔ ที่ใช้การไปหว่านผล ที่ใช้กลไปชนฟัน

อธิบายว่า คนบางพวกไม่สนใจคบกับมิตรที่ดี ชอบแต่จะยุยงให้แตกแยกกัน นรีศ ทำนึ่งงร้ายไม่ให้แรงยิ่งขึ้น เช่นเดียวกับพริกขี้หนูที่ไม่ทำหน้าตาของตน กลับไปสนใจแต่เรื่องผู้อื่น

คู่ที่ ๑๕ เดือนเพ็ญมิไคร่จะหดับ เดือนดับมิไคร่จะตื่น

อธิบายว่า ผู้ไม่ใส่ใจในการประกอบกุศลกรรม เหมือนสัตว์ที่รับฟังพระธรรมเทศนา เป็นผู้ที่ไม่รู้ในสิ่งอื่น นัง นอน เติบ และเจรจา ดังเช่นผู้ที่ไม่รู้ถึงการประกอบอาชีพที่สุจริต รู้จักแบ่ง ปันให้ผู้อื่น ส่วนผู้เจรจาที่มีความหมายไว้ว่า "ปมิจระจฯ คำนำเพียบช้า พักรานด้านทาง นยก สนมพทาน คำหวานอันพัน ถ้อยคำโอชา เปนที่เลื่อมฯ แสงน้ำใจคน เวินพิกลณินผล เปนกลเป็น การ" (หน้า ๒๑)

ส่วน "เดือนดับมิไคร่ตื่น" หมายถึงผู้ประกอบแต่อกุศลกรรม มิรู้กิน นัง นอน เติบ และเจรจา ดังอย่างมีรูปร่าง มีความหมายไว้ว่า "อันคนมีรูปร่าง เกลียตนาซึ่ง เปนทั้งประมาณ ย่อมมีสูงกว่าพ่อแม่ ผู้เฒ่าผู้แก่ สี่ต้นธาราจารย์ แต่งที่แห่งฐาน พ้นกันคำศักดิ์ตน ใจใหญ่ไฉ่สูง ดัง ยางดังยุง ทำสูงกว่าตน" (หน้า ๒๒)

คู่ที่ ๑๖ ไฟฤาจะราอยู่ท่าหิน ดินฤาจะราอยู่ท่าวัน

อธิบายว่า คนโลกในทางทุเลทั้ง ๕ คือ รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส ย่อมไม่มีเพียงพอ จินเปรียบเสมือนกิเลสที่คอยเกาะทลาย ส่วน "ดินฤาจะราอยู่ท่าวัน" นั้นก็คือเวลาที่ไม่วางท่าทุกข์ มีเกิด แก่ เจ็บ และก็ต้องตายในที่สุด

คู่ที่ ๑๓ พระภาตฤาณินลาญชาติ มัจจุราชมิจิมาฏอยามัน

อธิบายว่า พระยามัจจุราชมจะทำลายทุก ๆ คน เมื่อพระประดุจพระกุมารองค์หนึ่ง หลงเข้าไปในสวนของข้าฯ 4 คน ๆ ก็จับพระกุมารกิน กัณฑ์ทั้ง ๔ พระนั้นก็คือ ชาติ ชรา พยาธิ มรณะ

คู่ที่ ๑๔ เกิดกับตาคล้อยกัน จนวันใดได้นิพพาน

อธิบายว่า มนุษย์ทั้งหลายผู้ประกอบด้วยกุศลกรรม และอกุศลกรรม ยังต้องเวียนว่ายตายเกิดในสังสารวัฏ ก็ย่อมต้องประสบกับ ชรา พยาธิ และมรณะไม่ว่าทุก ๆ ชาติ ขึ้นอยู่กับหนักหรือเบา ดังนั้นจะเกิดในชาติใด ๆ ก็เช่นกัน เว้นเสียแต่จะได้นิพพาน ซึ่งกำลังสอนไว้ว่า “มิจะดับสังขาร” ถ้าตบทุกอย่ามันเกลี้ยง อย่างหลงด้วยรูปทรงท่าน อย่างละคนตระการด้วยรูปทรงตน อย่างเอารูปเป็นกิจวณ ว่าตา/ตนไม่เป็นบุญเปล่า หมายความว่าด้วยขันธ์สี่ของเพราะเขวียง ความเป็นเหตุเหตุจากดินอันรลแล้ว อย่างเผ่าร้างหมาย อย่างกินดีด้วยผล โอราปรากฏอย่าได้พุ่มพ่าย.....อย่าได้ไผ่ปลง เขาสมมติลงสาร เขาให้โทษมากนัก จงพึงรู้จัก ว่าภิกษุแห่งมาฆะ เมื่ออาณิพพาน บรมิพินเกิดตาย นิพพานนิสวาค ความสุขเขยรลราช เขยงโดยใจหมาย เป็นที่ปรารถนาแก่พระศาสดา (หน้า ๓๔-๓๕)

หัวข้อประสมธรรมทั้ง ๑๔ หัวข้อนี้ มีลักษณะที่จำเพาะเจาะจงได้ดังนี้

๑. เป็นหัวข้อที่กล่าวสอนอย่างตรงไปตรงมา กันได้แก่

คู่ที่ ๓	ที่เมาเขากันเป็นสัว	ที่เมาเขาดูต่างใด
คู่ที่ ๒	จุดเข็มนาไม่ดูผิด	จะนั่งไม่ดูบนผืนดิน
คู่ที่ ๔	ที่ผิดเขาเป็นชอบ	ที่ระทมมาดีขึ้น
คู่ที่ ๕	ฟ้าผ่าแตกตนทั้งแผ่นดิน	แจ้งทุกาภิราว่าไม่รู้เห็น
คู่ที่ ๑๖	คนมีดวงตาริณมีรา	ว่าน้ำที่ดำวิจวน
คู่ที่ ๑๗	พระภาตฤาณินลาญชาติ	มัจจุราชมิจิมาฏอยามัน
คู่ที่ ๑๘	เกิดกับตาคล้อยกัน	จนวันใดได้นิพพาน

๒. เป็นหัวข้อที่ใช้ความเปรียบ กันได้แก่

คู่ที่ ๑	จันทร์หย่อนกว่าดาว	ไม่พ่ายกว่าดอ
คู่ที่ ๒	ลูกดอกนอกช่อ	ไม้นอกเขยดำใหญ่
คู่ที่ ๓	เขาเปิดมาขึ้นประชันไฟ	ไก่อัดจะแพ้ฝูงวางวาง
คู่ที่ ๕	ที่ไฟไม่ไผ่ผ่อง	ที่หิ้งห้อยใบเทียน
คู่ที่ ๙	ตาบอดลอคลาดู	ขุนนกกล่อรู้ว่าเป็นจัญ

คู่ที่ ๑๐	ใครไฝ่ร้อนจะนอนเย็น	ใครไฝ่เย็นจะตื่นตาย
คู่ที่ ๑๑	เสียจะกลืนไปขึ้นกล้ำ	จระเข้จะคว่ำไปขึ้นหงาย
คู่ที่ ๑๓	ที่ให้อินมิดี	ที่ไม่ให้อินไปอินยล
คู่ที่ ๑๔	ที่ใ้การไปหาว่านลต	ที่ใ้กลไปหาพัน
คู่ที่ ๑๕	เดือนเพ็ญมีใครจะหลับ	เดือนดับมีใครจะตื่น
คู่ที่ ๑๖	ไฟฤาจะราออยู่ท่าหิน	หินฤาจะราออยู่ท่าหิน

ถึงแม้กระตู่จะจัดให้เป็นคู่ แต่การอธิบายความนั้น มิได้กล่าวเป็นคู่ ๆ เสมอกันไป เนื่องจากบางคู่มีเนื้อความที่ตรงกันข้าม คู่ดังกล่าวก็จะอธิบายให้ละตลน หากตอบคู่ใดมีเนื้อความคล้ายคลึงกันก็จะอธิบายความไปด้วยกัน

ตัวอย่างคนที่มีเนื้อความไปในทางเดียวกัน เช่น

ที่ไ้ไม่ไ้ฝ่ถบ	ที่ฉิ่งน้อยไปขึ้นดัง
คนคู่นี้ชื่อรต	ได้แก่คนอันนการ
จะแสวงหาวิชาใด	มักชอบใจแต่ข้าพท
ศิษย์วิชาถกแถลงการ	ที่เบียดพิราณาตัวเอง

ตัวอย่างคนที่มีความหมายในทางตรงกันข้าม

เดือนเพ็ญมีใครจะหลับ คนเดียวโดยฉบับ นอกอธิบายได้แก่คนดี
มีศรัทธาหลาย ขึ้นชมปวณ ในการกุศล

และ

เดือนดับมีใครจะตื่น คนเดียวไ้เห็นความได้แก่เหล่ามีตมบ คือคฤหัสถ์
ประกอบด้วยของกุศล ไม่รู้เหตุผล ประโยชน์โลกนี้โลกหน้า

ประตลธรรม ถึงแม้ผู้แต่งจะอยู่ในสมณเพศ แต่คำสอนมิได้เจาะจงแต่เฉพาะผู้เป็นบรรพชิต หากกล่าวถึงยังสามารถนำมาปฏิบัติได้ เพราะเป็นข้อเตือนใจที่สามารถนำไปใช้ในชีวิตประจำวันได้ ทั้งยังช่วยให้ข้อคิดที่คมคาย มีอรรถาธิบายที่เรียบง่าย สามารถเข้าใจได้โดยไม่ยากนัก จึงเป็นพื้นฐานสืบเนื่องกันมาหลายสมัย ดังจะเป็นได้จากปดลธรรมคำฉันท์และปดลธรรมคำโคลง ซึ่งจะได้กล่าวถึงต่อไป

ประตณธรรมคำฉันท์*

ประตณธรรมคำฉันท์ นี้เป็นงานนิพนธ์ของพระอมราภิรักกฤษ (เกิด) เจ้าอาวาสองค์ที่ ๒ วัดบรมนิวาส พระอมราภิรักกฤษเป็นผู้เคร่งครัดในธรรมวินัยและมีชื่อเสียงเด่นในด้านการแต่งหนังสือแบบเรียนและหนังสือธรรมะ ในสมัยรัชกาลที่ ๓ และ ๔ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ ทรงกล่าวสรรเสริญ พระอมราภิรักกฤษไว้ว่า

ปรากฏหนึ่งท่านกล่าวแจ้ง	มรรคา
เรียงเรื่องคำพรรณา	คังนี้
นามตั้งพระอมรา	ภักข ชิตเมธ
ธรรมะทุกฉบับ	เปิดแจ้งแสงไส*

ประตณธรรมคำฉันท์นี้แต่งเป็นคำกลอน แต่การใช้ชื่อเรื่องว่าคำฉันท์นั้น คงจะเป็นเพราะเรียกตามความที่ปรากฏในตอนต้นเรื่องที่ว่า “จะแสดงประตณธรรม เป็นคำฉันท์ภาษาไทย ตามโบราณชนไทย ที่ยาวนักจึงป็นบ้าง” (หน้า ๑) คำฉันท์ ในความข้างต้นนี้ คงหมายถึงแค่คำประพันธ์ร้อยกรองเท่านั้น มิได้เจาะจงเป็นประเภทของคำประพันธ์

เนื้อความของ ปตณธรรมคำฉันท์ สำนึกความตามประตณธรรมความเก่าอย่างเคร่งครัด เพราะคงให้ความนับถือว่าเป็นหนังสือเก่าซึ่งนับถือกันมาแต่โบราณ ดังตัวอย่างที่ยกมาเทียบดังนี้

ความเก่า อันว่าไม่เฝ้าขาวว่าผล ดลมีได้แก่หญิงชาย อันชอบด้วยสักกายะพิธี อันถือตัวถือตน ได้แต่ตนตันมิรู้เจียมตัวว่าหาก บมิรู้ผูกตัวขุนนาง ทำสูงดังขุนนาง เป็นผู้ดีท่านทำเป็นต่ำ กระทำทางปิกทางนางสาว ๆ จ้างข้าทาสมาตามหลัง ทำขุนท่านางสาวไว้ขาววัง โอโยโอหัง ท่านเพียงทำฟุ้ง มีมแหวนท่านใส่ ยืนผ้าไหม ๆ ทำนุ่ง นานไปจะหมดหมอง เข้ากันจะทุกข์มิชยาแล อนึ่งดูถูกผู้เฝ้าผู้เฝ้ายายดา อนึ่งมิเกศาพ้อมมิไปใช้ต่างคำ ดูถูกญาติกาตังลูกนี้เป็นบัดสี บมิคิดหน้าพินหน้าน้องของเฮง ปากดังกะทงเหง ตัวสูงโย่งนุ่งผืนเองนิพักมลักแอ อนึ่งเห็นราชการของพระมหากษัตริย์ พระที่นั่งอันเป็นศรีสวัสดิ์ ครั้นเห็นสืบตาแล้ว ใจกำหนัดขึ้นน้อมจนเสน จิว่าตนไปบมิเห็นกิติ ผู้นี้ขอมจะ

* เรื่องเรียงเรื่องตามต้นฉบับ (โรงพิมพ์ไทยเกษม, ๒๔๖๓) พิมพ์จากไม้นวนแสดงศพนายข้า แก้ววิทย์ (โรงพิมพ์ใหม่ แก้ววิทย์ ๑๖) โรงพิมพ์เทพา วันที่ ๒๕ กุมภาพันธ์ ๒๕๒๕

* นิรุติ สุทธิสงคราม (ผู้เขียนเรื่อง), ผู้สร้างวรรณกรรม (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์รุ่งเรืองสาส์นการพิมพ์, ๒๕๒๐) หน้า ๑๐๗

บุคคลทั่วไป ก็จะสอนนักเรียนด้วยเช่นกัน

๒. การอบรมจิตใจ มุ่งในเรื่องการละทิ้งกิเลส เป็นหลักธรรม คำสอนในทางพุทธศาสนา ได้แก่

- การมีสติในการใคร่ครวญพิจารณาสิ่งต่าง ๆ อย่างรอบคอบ
- รู้จักบาปบุญคุณโทษ
- รู้หลักไตรลักษณ์ คือ ความไม่เที่ยงแท้แน่นอน มนุษย์ทุกคน มีเกิด แก่ เจ็บ ตาย

เป็นของธรรมดา ไม่ประมาณในชีวิต

- การเข้าถึงนิพพาน ด้วยภาวละภีเสส สว่างทุกสภาวะ

น่าสังเกตว่า จะมีการใช้หลักธรรมในทางพุทธศาสนามาประกอบกรสอน เป็นเนื้อหาสำคัญส่วนหนึ่งที่ผู้อ่านจะได้รับ เช่น การศุณพีา (รูป รส กลิ่น เสียง สัมผัส) พุทธ ๔ (ชาติ พยาธิ ชรา มรณา) เป็นต้น

ในตอนท้ายเรื่องหลังจากการอธิบายประเด็นครบหมดแล้ว ผู้แต่งได้แสดงคำสอนถึงประโยชน์ในโลกนี้และโลกหน้า

ประโยชน์โลกนี้ ควรตั้งอยู่ในสัมปะทา ๔ ประการ

๑. อย่าเป็นคนเบียดเบียน ทนทานทำงานที่ถูกที่ควร
๒. งดเว้นจากแหลม ร่อง ไว รักษาทรัพย์ที่หามาได้
๓. เลี่ยงชีพให้เสมอมิให้ทรัพย์ที่หามาได้ ไร้ประมาณการกินอยู่
๔. คบปราณูเป็นมิตร

สิ่งที่ควรละเว้น คือ อบายมุข ๔ ซึ่งนำไปสู่ความฉิบหาย

๑. เป็นมักเลงผู้หญิง ล้อลวงหญิง คนหญิงแพศยา
๒. เสพสุรา มีนกัญชา
๓. เป็นมักเลงการพนัน
๔. คบคนพาลเป็นมิตร

มีการเปรียบเทียบอบายมุข ๔ ว่าเป็น

สระใหญ่มีท่อน้ำตื้น เปิดท่อน้ำไปปิด น้ำไหลออกพลันจับใจ
อบายมุขสี่นี้ไซ้ไร ใครเสพจักให้ ทรัพย์ไหลออกพลันฉิบหาย
แม้ละอบายมุขได้พลัน จะเจริญทรัพย์นั้น เหมือนปิดปากท่อบ่อได้

ประโยชน์โลกหน้า สัมปะทา ๙ บท

๑. อย่าคบ เชื่อในพระรัตนไตร

พุทธโธัมโมสังโฆ ที่พึงใหญ่โต แห่งเหล่าเราท่านทั้งหลาย
จะต้องถึงจนวันตาย อย่าได้มักง่าย เร่งรู้หาครูศึกษา

๒. วิชาศีล ๕

๓. จาคะ คือ การครองเรือน

๔. มีปัญญา คือ ญาณ เข้ามะลักไตรลักษณ์ ชั้นที่ ๔ ราหู ๒

บุคคลที่ถูกสอน ได้แก่ ชาย หญิงทั่วไป ข้าราชการ ที่น่าสังเกตคือ การสอนบรรพชาและ
ชี ซึ่งจะมีแทรกอยู่ในคำสอนแต่ละเรื่องด้วยเสมอ หลังจากสอนชายหญิงทั่วไปแล้ว มักจะลงท้าย
ด้วยการสอนภิกษุ หรือแสดงให้บุคคลอื่น ๆ ให้เข้าใจลักษณะของภิกษุที่ดี
ถวียุทธวิธีการประพันธ์

ประตณธรรมคำฉันท์ นับเป็นวรรณคดีที่มีกลวิธีทางการสอนอย่างชัดเจน เข้าใจง่าย
โดยเริ่มจากการยกคน ขึ้นมาตั้งเป็นกระทู้ก่อนในตอนเริ่มเรื่อง

๑. การใช้สุภาษิต คำพังเพย เช่น

"จอกเห็บไม่ดูผู้เฒ่า จะบึ้งไม่ดูแผ่นดิน" สู่ที่ ๖

"ใครไม่รักษามารยาท ใครได้เข็นจะสิ้นตาย" สู่ที่ ๑๐

๒. การใช้สัญลักษณ์เปรียบเทียบ

"จันทร์หย่อนกว่าดาว ไม่เท่าดาวกวาด" สู่ที่ ๑

"ที่ไฟไม่ใส่ฝอย ที่หิ้งห้อยไปขึ้นดัง" สู่ที่ ๕

๓. การกล่าวอย่างตรงไปตรงมา

"ที่ผิดเขาเป็นชอบ ที่รวมอนาถิวั" สู่ที่ ๓

"ที่ไว้กินมิยินดี ที่ไว้กินไปยินยด" สู่ที่ ๑๓

การเริ่มเรื่องโดยการตั้งคนเป็นกระทู้ธรรมขึ้นมาเช่นนี้ เป็นการสร้างความสนใจให้ผู้อ่าน
เกิดคำถามในกระทู้ที่ยังเข้าใจไม่กระจ่างชัด ให้ติดตามอ่านการอธิบายความหมายของแต่ละตอน
ต่อไป ถือเป็นความชาญฉลาดประการหนึ่งของผู้แต่งที่ใช้กลวิธีเริ่มเรื่อง ที่สร้างความสนใจผู้อ่าน

ในการตั้งคนเป็นกระทู้เช่น จัดหาให้เป็นคู่ ๆ แต่ในการอธิบายความนั้น มิได้กล่าวเป็นคู่ๆ
เสมอไป เนื่องจากว่าทางคู่มีเนื้อความที่ตรงกันข้าม ผู้แต่งก็จะแยกอธิบายทีละคน คนคู่ใดที่มีเนื้อ
ความเหมือนกันก็จะอธิบายพร้อมกันไป

คนที่มีความหมายในทางเดียวกัน เช่น

"ที่ไฟไม่ใส่ฝอย

คนคู่นี้ชื่อธรรธัง

ที่หิ้งห้อยไปขึ้นดัง

ได้แก่คนอันธการ

จะแสวงหาวิชาใด มักชอบใจแต่ข้างพาล
คือวิชานักเลงเก่งกาจ ที่เบียดเบียนเอาตัวเอง" (หน้า ๓๐)

คนที่มีความหมายในทางตรงกันข้าม

"เดือนเพ็ญมีใครจะหลับ คนเดียวโดยฉนั้น บอกกลีบนาช
ได้แก่คนดี มีศรัทธาหลาย ขึ้นชมบวช ในการกุศล" (หน้า ๓๑)

และ "เดือนดับมีใครจะตื่น คนเดียวนี้ยืนความได้แก่เหล่ามิตรน
คือคนชั่วร้าย ประกอบด้วยอกุศล ไม่รู้เหตุผล ประโยชน์
โลกนี้โลกหน้า" (หน้า ๓๒)

ดังนั้น การอธิบายจึงไม่ได้มี ๑๔ คน แต่มี ๒๖ คน ที่ผู้แต่งได้บอกไว้ในตอนท้ายเรื่องว่า

จบบรรณแถลงแห่งประตวน	ตั้งแต่ต้นจนปลายมา
คิดตามภูษาณว่า	อย่านับบรรณจัดเป็นคู่
สิบแปดคู่อยู่เป็นเค้า	จงจำเอาเล่าพันดู
ถ้านับความตามกระพุ้ง	ตามครูแสดงแจ้งมานั้น
บางแห่งไซ้ไม่เป็นคู่	บางแห่งอยู่คู่ด้วยกัน
ยี่สิบหกยกสำคัญ	สวรรค์เป็นชาติมาติกา" (หน้า ๕๔)

การอธิบายโดยแยกและไม่แยกนั้น เป็นไปตามความหมายของเนื้อความ การแยกอธิบายทีละคน จะทำให้ผู้อ่านสามารถทำความเข้าใจได้ทั้งชัดเจน ไม่สับสนในความหมาย ในขณะที่ยวกัน แม้จะอธิบายไปพร้อมกัน แต่ผู้แต่งก็ได้แบ่งแยกในการเปรียบเทียบเอาไว้ เพื่อให้ผู้อ่านได้หันตัวออกจากเรื่องเพื่อนับตามกับเนื้อความที่อธิบายได้อย่างชัดเจนมากยิ่งขึ้น เช่น

"ตามออกมาดูตาคู บูหนะกลอดรู้ว่าเป็นเรณู"

เนื้อความและความหมายเป็นไปในทางเดียวกัน ก็แสดงให้เห็นพฤติกรรมของผู้ที่ฉลาดในการเอาตัวรอด แต่ในการอธิบายความผู้แต่งก็ได้แยกพฤติกรรมในการเปรียบเทียบกับคนตามอคติและพฤติกรรมที่เปรียบเทียบกับคนบูหนะกลแตกต่างกันไป โดยอธิบายแต่ละพวกอย่างชัดเจน ละเอียดพอถึงกับคน

ในการอ่านแต่ละคนนั้น ผู้เขียนมีกลวิธีในการสอนอย่างเป็นระบบ จากการศึกษาพบว่า การสอนแต่ละคน มีโครงสร้างของการแสดงคำสอนที่ค่อนข้างชัดเจน กล่าวคือ ผู้แต่งได้เลือกใช้หลาย ๆ กลวิธีการสอนในแต่ละคน ดังนี้

๑. ยกตนที่เป็นกระพุ้ง
๒. ได้แก่คนประเภทใด
๓. กล่าวถึงพฤติกรรมของคนประเภทนั้น
๔. สรุปว่าเป็นเพราะพฤติกรรมนั้น ๆ ทำให้เรียกคนประเภทนั้นอย่างที่ตั้งไว้

๕. สอนโดยบอกว่าควรทำหรือไม่ควรทำ

๖. บอกผลที่จะเกิดขึ้นจากการกระทำ และการงดเว้นกระทำ

ตัวอย่างที่ ๑

0 ไตรโฆรโณจะนทณเณน	เป็นสงฆ์ช่วยอธิบายว่า
ได้แก่หญิงชาย	พรม์ชวนช่วยการแต่เดิม
คือขามพุ่มแสงวงหา	วิชาใส่ตนเพิ่มเดิม
เรียนอักษรเป็นเดิม	แล้วเพิ่มวิชาพากัน
ครั้นยามใหญ่ไม่ครั้น	หมั่นภาวนาภาวนาทรัพย์สิ้น
ถึงหนาวร้อนขุ่นจัน	ทนพากันไม่เสียก่อน
สว้างสมทรัพย์สิ้นไว้	เมื่อยามแก่ได้น้ำจอน
เลี้ยงกายไม่เติบร้อน	ทุกที่ก่อนจึงลนบายภายหลัง
ทมิฬทศฤหัสส์	เห็นไตรโฆรทศด้วยเชิญ
เห็นเกิดแก่ตายเห็น	เป็นดังไฟไหม้โลกา
เห็นตนเกิดมาตุ	ตั้งเนืองอุเบกขาลงไฟเผา
เห็นแล้วรับศึกษา	ในศาสนาหาความเย็น
หมู่ชนสามพวกนี้	เข้ามาขึ้นมาแต่ก่อน
ชื่อว่าคนไม่เวียน	จะนทณเณนสามเณร
เพราะว่าหมั่นหาทรัพย์	แลหมั่นดับซึ่งโทษา
ด้วยยากลำบากหนา	ไปภายหลังจึงสบายฯ (หน้า ๑๙-๒๑)

ตัวอย่างที่ ๒

0 ที่เป็นการไม่พหุอันผล	ที่ไกลไปชนพื้น
ตนคู่โดยความเย็น	ได้แก่เหล่าไม่เข้าการ
คือคนควรประจาปราศรัย	ไม่ประจาไปคบพาล
อันนี้ทุกตนควรหว่าน	ไม่คิดอ่านพหุอันแต่โทษ
อันนี้ไม่สวัชาริเพื่อน	ควรจะมีแต่โทษ
อันนี้กิจกาจนประโยชน์	ควรจะทำไม่น้ำพา
อันนี้ใส่ศจะมีชีวิต	ไม่ตั้งใจในกิจการ

ชองคนโตขนิษฐ	คือเรียนรัฐศาสตร์
กิจของตนไม่ทวนขวาย	ไปกลาเกล็ดมิดคำรา
ตนหนึ่งพรณนามา	ฝีมือให้กินไปอันล
หนึ่งเรือนผิเข้าแต่บ้าน	เที่ยวหลุดจาวาดีปตน
ด้วยหญิงชาวทั้งกิจตน	ดังศฤงิณนำปัดสี

ชนะชนนี้มีชื่อว่า	ที่เป็นการไม่ไหวจนผล
หนึ่งชื่อว่าไซกส	ไปจนพินนิทนาท
เพราะความดีที่ควรทำ	ไม่คิดทำไม่นำพา
ท่าแต่กิจมิดคำรา	หาจนคนอื่นจับนยา (หน้า ๑๐-๑๑)

จากตัวอย่างทำให้เห็นลักษณะโครงสร้างของกาพย์กลอนที่ค่อนข้างชัดเจนและเป็นระบบ ซึ่งในบทที่ ๓ ก็มีลักษณะเช่นนี้เหมือนกัน ทำให้เราสังเกตเห็นระบอบความคิดของผู้แต่งในการเลือกให้กลวิธีต่าง ๆ มาประกอบกัน เพื่อให้มีขึ้นเรียงในการกลอน เพราะการเริ่มต้นที่เข้าความสนใจ ให้คนอ่านในกระบวนคำกลอน แล้วจึงกล่าวมาถึงลักษณะคนที่มีพฤติกรรมดังกล่าวว่าเป็นอย่างไร ก็ให้เห็นลักษณะที่ดี และไม่ดี มีคุณสมบัติอย่างไรกัน จากนั้นจึงค่อยสรุปเข้าอีกครั้งว่า เพราะมีพฤติกรรมดังกล่าว จึงได้ชื่อว่าเป็นคนประเภทที่ยกตนขึ้นมาจากต่างในตอนแรก จากนั้นจึงสรุปอย่างตรงไปตรงมา ว่าควรหาอย่างไร และจะเกิดผลอย่างไร เป็นความรวดเร็วชัดเจนที่กระบวนโวหารของกวีโหราศาสตร์สามารถใช้กลวิธีการประพันธ์ในการชี้แนะ โน้มน้าว ให้คนเชื่อในคำกลอนอย่างได้ผล

อย่างไรก็ตามในแต่ละคำกลอนก็มีการแทรกกลวิธีต่าง ๆ เข้าไป เพื่อเป็นการเน้นย้ำหรือสร้างความเข้าใจที่ชัดเจนแก่ผู้อ่าน ได้แก่

๑. การใช้การเปรียบเทียบ การใช้สัญลักษณ์ เป็นวิธีการที่มีความสำคัญมากในเรื่อง เพราะตั้งแต่เริ่มตั้งตนกระทำ ก็จะใช้วิธีการนี้เป็นส่วนใหญ่ เกือบๆ ที่เป็นการบอกพฤติกรรมของตนแต่ละประเภท ผลที่จะเกิดขึ้นนั้น จะมีการให้ความเปรียบเอาไว้ด้วย เช่น

“อนึ่งเขาเด่นคนใจดี ได้ว่าข้าจะนอน คู่ตั้งรอนที่เข
ถึงเล่าเขาจะปลุก ไม่อยากลุกขึ้นมา” (หน้า ๑๑-๑๒)
“เขคนาพแต่เล่าว่า ว่าไม่สุภาพ
บอกคำพระเจ้ากล่าวไว้

ชนชั้นข้ามนิยาย เป็นคารุณา
นอกฉบับแบบโบราณมา
สุขผลแลบุพผา จิตทนากา
ผลิผลีคอกกนกขัล
คเณศจไม่พีกอ ออกซี่เณออกขัล
คำใหญ่แตกแปลกเพี้ยนตัว
ชนชั้นนี้ราดิษฐ์ ไปเบื่องหน้าตัว
จะคองทุกขระทมทนา (หน้า ๔-๘)

กาพย์มาตย์โมธ เช่น

“เม็ชื้อใหญ่เทวสิริ ไส้เรอเลิศ
คงเฒ่าลาญเป็นอาหารขันโต
ชนที่โง่มากรับไร้ บรื้โคคโคโคย
บ่ซึ้งอาชนณ์จุใจเงินท่อน (หน้า ๔๑)
“มีเดือนคืนวัน ล่วงไปจันใดก็ดี
เหล่าเราท่านนี้ ล่วงตามราตรีคืนนี้” (หน้า ๔๒)

การใช้สัญลักษณ์ เช่น

พระกาฬฤๅจะมีประหารชาติ พระกาฬหมายถึง ความตาย
เดือนเพ็ญมิไฉ่จะหลับ เดือนดับมิไฉ่จะตื่น
เดือนเพ็ญ หมายถึง คนดี เดือนดับ หมายถึง คนไม่ดี

๒. การบอกผลการกระทำ

- ผลในชาตินี้ มักเป็นผลที่เป็นกฎธรรมที่ชัดเจน ทั้งผลจากกบฏกระทำ และ

ผลจากกบฏลงวินัยกระทำ

ผลดี

ถ้านบอบในคน ที่เจ็ดุสนช่วยวาสนา
จะเจริญชาตมา ปัจจุบันเท่านั้นหาอา (หน้า ๕)

ผลร้าย

เพราะความดีที่ควรทำ ไม่คิดทำไม่นำพา
ทำแต่กิจผิดตำรา หาตนคนอื่นจับโทษ (หน้า ๓๑)
บุคคลผู้ใด ถ้ามักอบไปด้วยชั่ว ทำประการดังว่า

บุคคลผู้นั้นจะเสียนิสัยชั่วร้ายๆ ไปจากชาตนา ดังจันทร์
ในวันแรมนี้ (หน้า ๓๙)

- ผลในชาติหน้า

มลดี

เมื่อกุศลตก กุศลจะนำเอา...

ผู้สรวลขันบนพื้นเมฆนาคา... (หน้า ๕๓)

ผลร้าย

ถ้ากุศลโชติ ตกน้ำไว้คงจะนำลงสู่อบาย

จะร้ายระยำ ทุกข์มากกว่ามนุษย์นี้ (หน้า ๕๓)

ฝ่ายที่กตัญญูเป็นเจ้าผู้ เกียรติสีกาไม่ขาด ไม่กลัว

อาญาฝ่ายวิธ ชนเช่นนี้จึงอยู่ได้ ดังฉบับกันเป็นหัวขำใหญ่

เขาผิดเป็นพรหมกอบจัว แม้นกับโทษแต่ไม่กลัวกรรม

บาปไม่ของหน้าจะพาตัว ให้ไปสู่นายร้ายนา... (หน้า ๕๔)

๓. การให้นิทาน ปากครูอยู่เพียง ๒ เวียง แต่ก็ช่วยให้เข้าใจคำสอนได้ชัดเจน
มากยิ่งขึ้น

เรื่องที่ ๑ แทรกอยู่ในตอน "มีจุราจจะไม่พิฆาตอย่างอื่น" ความว่า

พระราชโอรสองค์หนึ่งเดินทางเข้าไปในสุทธานนิกิถิ เห็นสระใหญ่หลวงงามที่ทั้ง
กระเจิมและมิกริว จึงเก็บกิน ถักหญ้าพระเจี๊ยะพระโอรสกระษัตริย์ตามดูไม่ให้ยักเยื้องมือ ๗ ขุน
เจียน ดี พระโอรส แล้วส่งสัตว์ให้นายถักหักคอกุมารทั้งเป็นอาหาร การขบถนิทานเรื่องนี้ นำไป
เปรียบกับธรรมอันได้แก่ กุมาวนั้นเกิดมาในอาหารของความตาย กุมาวคือ จิตและกายของ
มนุษย์ ส่วนพระกระเจิม คือความอุดมทั้งหลาย ได้แก่ รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัสของพระเจี๊ยะซึ่งทำให้
หลงใหล ถักหญ้าถนอม คือ ขรา พยาธิ มรณ ซึ่งสอนให้เห็นว่าเมื่อมีชีวิตอยู่ไม่ควรหลงใหลในภพ
คุณ แต่ควรตั้งอยู่ในสมณธรรมต้องระมัดระวัง ความแก่ โรค และความตาย ควรรีบละสิ่งที่ทำ
ให้เกิดกิเลส

เรื่องที่ ๒ อยู่ในตอน "จนวันใดได้นิพพาน" ความว่า

สองพี่น้องรักกันมาก อยู่มาวันหนึ่งพี่สาวแต่งงานไป น้อยสาวน้อยใจจึงต่อว่าพี่
สาว ว่ามีสามีแล้วลืมน้อง ถอนพี่ว่ารักสามีมากเท่าใด พี่สาวบอกว่าเรื่องนี้บอกไม่ได้ เมื่อน้องมี
สามีแล้วจะรู้เองว่าผู้รักสามีมากแค่ไหน เห็นให้เห็นว่า ผู้ที่ถึงนิพพานเท่านั้นจึงจะรู้ว่าเป็น
อย่างไร ไม่สามารถบอกกันได้

จะเห็นว่านอกจากเป็นเรื่องนิทานแล้ว ยังมีภาพให้การเปรียบเทียบให้เข้าใจ
หลักธรรมชัดเจนมากยิ่งขึ้นด้วย

๔. การสอนอย่างตรงไปตรงมา มักปรากฏอยู่ในตอนท้ายของคนที่สอน หลังจาก
การทบทวนจึงได้เห็นการกระทำแล้ว

"เป็นคนจะชอบการใดให้ตรงก่อนหนา อย่าหาโมหน่าไปหนา

ใช้ปัญญาจึงชอบ" (หน้า ๕๓)

"จะสอนสอนด้วยเมตตาตั้ง อย่าสอนสั่งมุ่งมาทอาฆัง" (หน้า ๕๔)

๕. การใช้หลักธรรมประกอบในการสอน เช่น

ในตน "เล้ามิดเข้ามาเป็นรอบ เทาครอบมาดิฉินนิมพา" คนเห็นผิดเป็นรอบ
เกิดจากมิจฉิ ๔ ได้แก่

ฉันทา เมื่อแก่พวกพ้อง

โทษา มีความโกรธ

โมหา ตีตติงเพราะหลงใหล

ภษา ความแกล้งกลัวผู้มีอำนาจ

ในตน "ไฟฤๅจะชงตพิน" แสดงให้เห็นความโลภ ในความขุ่นงำ ได้แก่ รูป เสียง
(คัพพารมณ) กลิ่น (คันธารมณ) รส (รสารมณ) สัมผัส (โผฏฐัพพารมณ)

นอกจากนี้แล้ว ประคนธรรมคำฉันท์ยังมีการบรรยายและพรรณนาอย่างละเอียด
ชัดเจนในประเด็นต่าง ๆ ซึ่งก่อให้เกิดความเข้าใจกระจ่างชัดมากยิ่งขึ้น มีประโยชน์ในการทำ
ให้เห็นพฤติกรรม หรือลักษณะทั้งที่ดี และไม่ดีย่างละเอียด เช่น

พรรณนาที่เชื่อน	ย่อมมีมากล้ำหลายอย่าง
คือขันธ์ขีช่าง	รับทำการจำวนานา
ขีช่างสร้างเครื่องศพ	ขีประจบขีพ้องกำ
ขีทำใส่โณมา	ขีเข้านำตัดเสาไม้
ขีนักสวดขีเภาง	ขีนักเลงเล่นเบี้ยไก่
ขีขึ้นมาจัญไร	ขีเที่ยวไรขีรังพา
ขีเจ้าตู้ขีอยู่บ้าน	ขีจักสานขีฉินฝ่า
ขีหมากรุกขิลกา	ขีปฤๅณาขีแปรราด
ขีมวอยขีช้างค้ำ	ขีจำนงค์กินจนบาด
ขีลวาศขีดูงาน	

บวรตัวเจ้าเป็นชี	แต่ใจหนีไปอยู่บ้าน
ไรอันนี้สงสาร	ที่แต่หัวตัวไม่ยอม
ชีเอ๋ยลึกลาวชี	ชีลวาทีลาชีลอม
ชีทั้งชีจอมปลอม	เป็นแต่หัวทนมปลอมชี
ชนเหล่านี้ชีอา	ที่ไต่กินไปกินดี
ที่มีไต่กินนี้	ไปยืนยลชวนชวาชหา (หน้า ๒๒๘-๒๒๙)

จากการศึกษาเรื่อง ประชณธรรมคำฉันท์ ในประเด็นต่าง ๆ สามารถสรุปได้ว่าวรรณคดีเรื่องใดแสดงให้เห็นความงามของลวด และภูมิปัญญาของกวีโบราณในการอบรมสั่งสอนบุคคลต่าง ๆ โดยมีการใช้กลวิธีต่าง ๆ ประกอบกับเรื่องอย่างมีวรรณศิลป์และมีชั้นเชิง ในการโน้มน้าว ชักนำให้คนเรีบบำลือ เพราะเป็นการสอนที่มีเหตุผล น่าเชื่อถือ จึงถือเป็นวรรณคดีค่าสอนเรื่องสำคัญของเราดีที่ควรจะได้ทำการศึกษาอย่างละเอียดลึกซึ้งต่อไป

ประชนธรรมคำโคลง

ประชนธรรมคำโคลง เป็นดีปากของ พระยาราชวราวุธ (ท่าน) ซึ่งแต่งไว้ในปี พ.ศ. ๒๔๔๔ ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ท่านได้แต่งปณิธานไว้ว่า

พจนมาลที่ร้อยคิด	ชอกุศล
ชูทิศนตจกมลาก	แก่นหล้า
ปิตุชาติรฎาดีจน	จนตติวิ โสกันต
เทพยทุชชะฟ้า	ชุมชีนชีกเย็น
อานิสงฆ์สงฆ์ขย	ชกณ
คิดเนื่องตามสภก	สืบเมื้อ
ชนมตตฐน	ทางศุ
ปราศจากทุกกรวิมิเกื้อ	กว่าได้ทุกบุญ

ที่มาของ ประชนธรรมคำโคลง นั้นคือ ประชนธรรมคำฉันท์ ของพระอมราภิรักขิต (เกิด) ตั้งความว่า

ปลดอินธเกิดเชื้อ	ชีปราญ
ณาวัดบรมนิเวศ	กล่าวไว้
คำฉันท์ท่านประสาพ	ธรรมเทียง
เป็นระเกียบเทียบให้	พากนจึงเจตนา

โคลงประตณธรรม แต่งด้วยกาพย์ยานี ๑๑ ๒๖ บทในตอนเริ่มเรื่อง จากนั้นยก
ประตณเป็นคู่ ๆ ๑๘ คู่ จากนั้นแต่งด้วยโคลงสี่สุภาพ ๒๘ บท จบเรื่องด้วยโคลงกระทู้ ๑ บทว่า

จา	คติโลกทั้ง	คติธรรม เพียงเขย
บ	พลจิตใจความต่ำ	หวั่นเขย
รี	เรียงเพียงข่างคำ	ของทาน กลาวแ
บุรณ	บทพจนเพียรสร้าง	สืบไว้ให้วงศ์ลา

ประตณธรรมคำโคลงแต่งขึ้นเพื่ออธิบายความในประตณธรรมคำฉันท์ ให้เข้าใจ
ง่ายมากยิ่งขึ้นโดยการแต่งกลอนด้วยคำประพันธ์ประเภทโคลง ผู้เขียนกล่าวว่า

ทำนทำเป็นคำฉันท์	ที่จะกลั่นตามวิธี
พจนโคลงสุภาพมี	ฉบับแบบพรรณนา
ยาวบันทึกสั้นด้อย	ลึกลับใจปฤษฎา
ประติพิพิพาท	ให้แจ้งแห่งสุนทรโ

เนื้อความในประตณธรรมคำโคลง เหมือนกันกับในประตณธรรมคำฉันท์ แม้จะ
เป็นการขยายเนื้อความที่เป็นรายละเอียดต่าง ๆ ลงมาก แต่เนื้อหาสำคัญของเรื่องที่เป็นสาระ
สำคัญนั้น ผู้แต่งประตณธรรมคำโคลงสามารถที่จะเก็บไว้ได้ครบถ้วน บุคคลที่สอนก็ยังคงเป็น
คนตามประเภทเป็นส่วนใหญ่ คือ ราช นพบุรุษ และนักบวชเป็นสำคัญ แต่ในส่วนของนักบวชนั้นได้
ถูกกล่าวถึงน้อยกว่าประตณธรรมคำฉันท์มาก

กลวิธีในการประพันธ์นั้น นอกจากจะดำเนินเรื่องด้วยโคลง ซึ่งเป็นคำประพันธ์ที่
คำน้อยแต่เก็บความไว้ได้มาก แม้จะเป็นการย่อความจากประตณธรรมคำฉันท์ให้สั้นเข้า แต่การ
ใช้โคลงเก็บความนั้นเป็นการเลือกใช้คำประพันธ์ที่สามารถเก็บเอาเนื้อความสำคัญเอาไว้ได้พอ
ครบถ้วน จึงเป็นความสามารถของกวีที่สามารถเลือกใช้คำประพันธ์ได้พอเหมาะสมควร อีกทั้งยัง
แสดงความสามารถของผู้แต่ง เนื่องจากโคลงเป็นคำประพันธ์ที่แต่งได้ยาก แต่ผู้เขียนก็สามารถที่
จะแต่งโคลงเพื่ออธิบายความได้อย่างเข้าใจกระจ่างชัด ในการอธิบายแต่ละบทนั้น ผู้แต่งได้แยก
กล่าวทีละคน ดังนั้นจึงมีการอธิบายทั้งหมด ๑๖ คน ไม่ได้กล่าวเป็นคู่ ๆ แยกอธิบายอย่างชัดเจน
เป็นการทำให้ผู้อ่านไม่สับสน และมีลำดับในการดำเนินเรื่อง

นอกจากนี้ยังสามารถที่จะจัดโครงสร้างของการสอนได้เช่นเดียวกับ ประตณธรรม
คำฉันท์ คือ เริ่มต้นด้วยการยกข้อตนเป็นกระทู้ แล้วระบุคนที่มิใช่ลักษณะดังกล่าว จากนั้นเป็นการ
อธิบายพฤติกรรม และลักษณะของบุคคลดังกล่าว แทรกการสอนไปด้วย เช่น คนที่ ๒๘ "ที่เป็น
การไม่หว่านผล"

เป็นการไปรณพิน	พิชณ
ได้นกที่ฉนวน	โศคนี
ควรเทพยปราณไปย	อินชณ
คนแต่พาเลพวณ	เลหัดวณคำพวง

.....	
ปวงชนารณ	ตามอรณ
พ่านกลางกลณณจันต	ชนนี้
ชีไปกณณจันต	วุฒิพททวงน
ละพททจันต	อุณณพทท

กษัตริย์ต่าง ๆ ที่นำมาใช้ร่วมกันในการแต่งเพื่อการสอนยังได้แก่

๓. การเปรียบเทียบ สัญลักษณ์ เช่น เปรียบเทียบให้เห็นว่ามนุษย์ต้องพบกับความแก่ พึ่งพิงสิ่งใดไม่ได้

มัวเมาทุกมีกิจ	โศคนี
มาอยู่แก่ทุกวัน	โศคนี
วันคืนล่วงไปจัน	โศคนี
ลาทุกคืนในคืนวัน	วุฒิพททวงน

๔. การบอกผลของการกระทำ ทั้งในโลกนี้ ที่สามารถพบได้ เป็นรูปธรรม และผลในโลกหน้าซึ่งก็คือ การลดกรรม และขึ้นสวรรค์

ผลดี	
ประพฤติการดีน	นอกลอน
ปฏิบัติตามจัน	พ่านไว้
จะสุสุขทุกขณ	วุฒิพททวงน
ในชาตินี้ชาตินี้	สุขแท้ควรวิไล
เป็นสุขในชาตินี้	นอกลอน
คัมภีร์สุสุสุสุ	สุขแท้
จุติจากจันต	มนุษย์ โลกน
มีจิตรับวิสุทธี	เพิ่มสร้างกุศล

ผลร้าย

พาลเห็นที่คังคัง	ขัดใจ
------------------	-------

หาแต่หักสิ่งใด

ส่วนแท้

ทอนทุกจริตคิดโมภ

แมกใส่ ตานแล

ศุภณกลับเป็นโทษแท้

ทุกจริตอนภายหลังๆ

๓. การอ้างหลักธรรมในการสอน เช่น ใช้หลักไตรลักษณ์

ตั้งชาวไปเพียงแท้

ทุกจริง

เป็นพระอนิจจัง

แก่แล้ว

อนัตตาดับชีวิต

ประโลก หน้าแล

เกิดสู่โลกไปแก่แล้ว

ชาติเกิดกรรมสนองๆ

๔. การใช้นิทานเปรียบเทียบ

ปรากฏอยู่เรื่องเดียว คือเรื่องที่ได้ยินกับตน "มัจจุราชพิฆาตอย่างฉับ" ว่า ชายหนึ่งไปขโมยผักบัวในสระของยักษ์ ถูกยักษ์ตนแรกลากขุดพาไปมอบให้ยักษ์อีกตนหนึ่งทุบตี แล้วให้ยักษ์อีกตนหนึ่งฆ่า เปรียบว่าผักบัวนั้น คือ กามคุณ ทำให้คนลุ่มหลง ยักษ์สามนาย คือ ขราดยาสี มรรณา ที่ทุกคนจะต้องประสบ การใช้ชีวิตควรระมัดระวังคุณทั้งหลาย

๕. สอนอย่างตรงไปตรงมา มักจะอยู่ในตอนท้ายของแต่ละตอน เช่น

กตกิจที่มีตนนั้น

กตนั้นเป็น ขอบขอบ

ทุกจิตไร้ความเป็น

อย่าโง่

ละบาปแบบบุญเห็น

ศุภณโทษ เทอญพอ

ตามพุทธวจนิกสาวไว้

เร่งตั้งใจไปงๆ

ในการสอน การบรรยายและพรรณนามีความสำคัญ เพราะสามารถสร้างความเข้าใจให้คนอ่านได้เป็นอย่างดี ในการบรรยายและพรรณนานั้นมีการประสานภพวิธีต่างๆ เข้ามาด้วยกันเพื่อที่จะโน้มน้าวให้ผู้อ่านได้เห็นภาพ เข้าใจ และคล้อยตามได้ เช่น

สิ่งใดตามได้หนึ่ง

นิกลอง

สมจิตรักดับคิดปอง

ปอกปลิ้น

เขาลาเม่ล้มมาครอง

ควรพูดว่า อีกแล

ถึงดับก็ไปสิ้น

อุตด้วยความพอๆ

หาเต็มสติกร้อ

เรียงราย

ลมเจตนาหนักหมาย

มาตคัน

ถึงพันก็ไปหาย

อหากอีก

ถึงหมื่นขึ้นกลับคืน

และได้ถึงผลๆ

จากการศึกษาแสดงให้เห็นถึงความสามารถของกวีโบราณในการแต่งเพื่ออธิบายความ แสดงให้เห็นอย่างหนึ่งว่า เรื่องประเพณีธรรมมีความแพร่หลาย และมีความสำคัญเป็นที่รู้จัก เนื่องจากว่า ประเพณีธรรมคำฉันท์ แต่งเพื่ออธิบายประเพณีธรรม ที่มีมาแต่โบราณแล้ว ส่วนประเพณีธรรมคำโคลงก็แต่งเพื่ออธิบายประเพณีธรรมคำฉันท์อีกที แต่ยังคงรักษาเนื้อหาสาระของเรื่องเอาไว้เป็นอย่างดี แสดงความสามารถด้านวรรณศิลป์และจินตนาการประพันธ์ได้เป็นอย่างดี

กรรมสุภาสิต

ในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ปฐมกษัตริย์แห่งราชวงศ์จักรี พระองค์ได้สถาปนากรุงรัตนโกสินทร์ให้เป็นราชธานีแห่งใหม่ แต่ในขณะนั้นพระราชภารกิจที่สำคัญของพระองค์นอกจากจะรักษาความสงบของบ้านเมือง ทำศึกสงครามเพื่อความมั่นคงของประเทศแล้ว “พระราชภารกิจที่สำคัญยิ่งที่ควบคู่ไปกับการทำสงครามป้องกันอธิปไตยคือการฟื้นฟูวัฒนธรรม โดยเฉพาะอักษรศาสตร์ซึ่งเสื่อมโทรมมาตั้งแต่ครั้งเสียกรุงศรีอยุธยาเมื่อปีพุทธศักราช ๒๓๑๐”^๙

นอกจากพระองค์จะได้ทรงพระราชโองการให้พระภิกษุสงฆ์ช่วยพระองค์ทรง และเป็นประธานในการแต่งแล้ว ก็ปรากฏในแผ่นดินต่างก็ร่วมกันสร้างสรรค์วรรณคดีเพื่อให้เป็นสมบัติของแผ่นดินอีกด้วย กวีท่านหนึ่งที่ได้สร้างสรรค์วรรณคดีที่เกี่ยวกับพุทธศาสนาเพื่อเป็นเครื่องมือในการกล่อมเกลาจิตใจประชาชน ให้ข้อคิดและแนวทางการดำเนินชีวิต คือ พระศาสดิกษณมุนญจันทานได้แต่งวรรณคดีคำสอนธรรมะ ๒ เรื่อง ได้แก่ กรรมสุภาสิต และโคลงโลกธรรม ๘ ซึ่งผู้วิจัยได้พบเรื่องดังกล่าว ที่แผนกภาษาโบราณ หอสมุดแห่งชาติ

กรรมสุภาสิต มีความในภาพแผ่นกระดาษ “พระศาสดิกษณมุนจันทานแต่งโคลงธรรมสุภาสิต” ระยะเวลาที่แต่งคือ

วัน ๓+๑๑ ค่ำ จุลศักราช ๑๑๕๗ ปีมะโรงศักราช ข้าพระพุทธเจ้าพระศาสดิกษณมุนจันทานผู้เล้าโลมธรรมอภินิหาร ขอบพระ ๗/๕” (ตรง พ.ศ. ๒๓๓๘)

กรรมสุภาสิตแต่งเป็นโคลงสี่สุภาพ ๔๘๔ บท

^๙ นิเวศน์ เสงขลุนทร. การฟื้นฟูอักษรศาสตร์ ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์แม่ศรีนาง, ๒๕๓๙. หน้า ๘-๙.

^{๑๐} กรรมสุภาสิต ดัชนีฉบับต้นเขียนเลขที่ ๗๐ ทั่ว ๑๑๙ ขึ้น ๓/๓ นิตที่ ๓ ประวัตินี้ชื่อจากหนังสือหลวงแดง สุประดิษฐ์ พ.ศ. ๒๔๗๓.

หมายเหตุ ขั้วธรรมที่นำมาจากต้นฉบับตัวเขียน เขียนตามอักขรวิธีที่ปรากฏในต้นฉบับ

เนื้อหาของธรรมสุภาสิต ตอนต้นได้กล่าวถึงความทุกข์ของมนุษย์และเทพ ในสามภพ ความทุกข์ของมนุษย์เริ่มต้นตั้งแต่อยู่ในครรภ์มารดา และเมื่อเกิดมาแล้วก็ต้องประสบกับทุกข์ต่าง ๆ อีกมากมาย

ฉมเทศพุนพิศมด้วย	ทุกข์า
แรกเริ่มในครรภ์	เทียงนั
ตั้งลิษฐ์สูนรกา	ทุกข์กอ
ทนทนป้อนเบียดเบียดแพ้	มิใช้สุญจนา

คำสอนในธรรมสุภาสิต สามารถแยกได้เป็น ๒ ส่วน คือ คำสอนทางธรรม และคำสอนทางโลก คำสอนทางธรรม เน้นหลักไตรลักษณ์ คือ อนิจจา ทุกข์ และอนัตตา โดยกล่าวขบากคำสอนของพระเลียด ถึงชีวิตที่ไม่แน่นอน แม้ร่างกายเมื่อตายไปก็เน่าเน่าเนี่ย แม้เป็นเทพก็ยังมี ความทุกข์ ดังนั้นเมื่อมีชีวิตอยู่ให้หมั่นทำความดี เพื่อจะได้พ้นทุกข์ คำสอนทางธรรมนี้จะบอกลมของการกระทำในโลกหน้า

จงดำรงค์จิตไว้	พวังธรรม
กุมกเขตไตรลักษณ์อื่น	เล็ดล้ำ
สติช่วงบ่เพิกกัน	นการเกิด พายนา
สุจรดน้ำร่ำ	ลาศให้ตมหาย

ละจิตทุกสรรพสิ่งสิ้น	ตามภพ
เวียนเกิดแก่ตายจบ	หวั่น
ให้ทวนทุกสรรพสิ่ง	เลพยไม่ เพียงนา
วิบัติคัตระหรีน	เื่องจำขลลลายหนี
ภพมราเกิดก่อนแล้ว	กลีบหาย
คนซึ่งร้างอันวาย	จิตไว้
ดับลมถ่วงตลาย	นลักทิพ
แรงตั้งดูจพ่อนไม้	กลางดกลึงกลางดิน

อีกทั้งชาติ พยาธิ ขวา มรณา (เกิด เจ็บ แก่ ตาย) เป็นสิ่งที่มีมนุษย์ไม่สามารถหลีกเลี่ยงได้ การลงท้ายทุกสั ทำบุญทำทาน รักษาศีล จึงเป็นสิ่งที่ควรกระทำเพื่อโลกหน้า และความสุขใจในโลกนี้

* คัดลอกมาจากต้นฉบับเขียนซึ่งไม่มีระเบียนการอ้างอิงกำหนดไว้ จึงไม่สามารถระบุหน้าได้

ทาดิชาร้างร้าง	โง่กัน
นิมิตหนึ่งมรดกสิ้น	สี่ใช้
แห่งมิตตสนธิกัน	เกิดเกียร
เขียนมิตตพรพัสตวให้	แหลกหล่มลวธารณ
เป็นสองความนกร้าง	รานทาง
พยานมิตตพรพาส	ลวร้าง
มรดกสวณจิพาส	วาทะ
มีแต่ดามบิดกัลา	กลาตกผู้มตสว

การลงโทษทางโลกนั้น คือทนายในการปฏิบัติตน แต่คงพฤติกรรมที่ควรปฏิบัติและ
งดเว้นปฏิบัติ เช่น การไม่คบคนพาล คนโฉมชั่ว การมีสิ่งมาดลระต่อผู้อื่น ฯลฯ กิจกรรมทางที่พึง
กระทำ

ในการประพันธ์นั้นพระสาทิภณโมญีจึงตามมารณที่จะอธิบายธรรมให้เข้าใจได้โดย
ง่าย สบายกลวิธีต่าง ๆ เช่น

๑. การบรรยายและพรรณนาเพื่อแสดงให้เห็นภาพ และเข้าใจในหลักธรรมคำสอน
โดยเฉพาะในเรื่องของไตรลักษณ์ ความไม่เที่ยงแท้ของร่างกาย

พองขึ้นกลืนกลบกาล่า	กลัดใจ
หนองเฝ้าเหลืองตามโนต	เลอะเปื้อน
ออกกัฬหาวารใน	การหมด
หน้าออกพืดพืดเพี้ยน	ป้อมลวณลวธารณ
ออกหนึ่งเขี้ยวแก้ว	สินทรัพย์
หนึ่งหลกดูจตุรคามศรี	เขลเปื้อน
แมลงวันไต่ตอมยี่	กิดเล่น กายกั
หนอนเอนรอนขึ้นเขลัน	กลาตกผู้มตสว
.....	
หนึ่งถานที่ต่อเหล้า	หลดสลาย
เนื้อถ่านนึ่งหังขาย	จากแท้
หัวหลดสุกจากถาย	โคงเปื้อน
ยั้งแต่สักยี่แต่	แต่ที่ลวณอนิจจัง

๒. การเปรียบเทียบให้เป็นภาพ สร้างความเข้าใจอย่างชัดเจนเป็นรูปธรรมเช่น การเปรียบเทียบให้เข้าใจความไม่เที่ยงแท้ของชีวิต กับภูเขา แม่น้ำที่ได้ชื่อว่ามั่นคงก็มีวันสูญสลายได้

ถึงเราสมมุติแล้ว	หลากหลาย
เมฆในอากาศลอย	หมุนวน
ผู้มาถึงในภาย	โศกแห่ง โศกนา
วิบัติเนิ่นนานมากแล้ว	พลาตพลั่งพลงนหาย

๓. การใช้เหตุการณ์ที่คล้ายกันมาเทียบเคียง เช่น การสอนให้เห็นประโยชน์ของการทำงาน เป็นเสมือนการเตรียมตัวชกมวยของนักมวยที่เก่งกล้าก่อนชกมวยต้องมีการเตรียมเสบียงอาหาร อาวุธ ให้พร้อม จึงจะสามารถรบชนะได้ การทำบุญก็เหมือนการเตรียมเสบียงไว้ในภายหน้า

ปราชโศกจักหาผู้	สงคราม
ศึกยูกุศลพหุมา	พยานชี้
แจ้งจิตเศร้าหมอง	ตัวรับ
อาจข่มซึ่งศึกกล้า	กลับแพ้ทั้งปี
เอาทานทำทานไว้	ลำเลียง
อุบาสกเป็นเสบียง	มากไว้
คิดดังต่างวิเชียร	สินธพ
หาญสู้สงครามได้	เกิดด้วยเศษ

โคลงโลกธรรม ๘

โคลงโลกธรรม ๘* แต่งด้วยโคลงฉันท์ ๔ บท แม้ว่าโคลงโลกธรรมจะมีขนาดสั้นเพียง ๔ บทก็ตาม แต่เป็นคำสอน ๔ บทที่มีครบถ้วน สะท้อนใจได้เป็นอย่างดี กล่าวคือ สอนในเรื่องที่พุทธศาสนิกชนควรกระทำ ได้แก่ การไม่ลุ่มหลงมากเกินไปตาม ยศ สรรเสริญ เพราะสิ่งเหล่านี้ก่อให้เกิดความทุกข์ และเป็นสิ่งไม่แน่นอน จึงไม่ควรยึดติด การสอนให้เห็นทั้งผลเมื่อมี ลาภ ยศ สรรเสริญ และเมื่อคราวเสื่อมคู่กันไป

ได้ลาภย่อมพยายาย	ยินดี
ปราศลาภแลภักครพาน	นโมทัย

* โคลงโลกธรรม ๘ ต้นฉบับตัวเขียนเลขที่ ๒๕ ส. ๑๑๙ ขึ้น ๒/๓ มัดที่ ๗ ประวัติ สมบัติเดิมของหอสมุดแห่งชาติ

บทที่ ๘

สรุป

การดำเนินชีวิตให้เป็นไปอย่างมีระบบในสังคมหนึ่งนั้นอาจมีได้หลายรูปแบบ เช่น ใช้กฎหมายเป็นเครื่องบังคับ หรือใช้ธรรมเนียมเป็นเครื่องกำหนดที่กระทำสืบกันมา วรรณกรรมคำสอนอาจพิจารณาได้ว่าเป็นมาตรฐานหนึ่งที่สะท้อนแบบแผนที่ดีควรจะเป็นแห่งชีวิต เป็นเครื่องมือที่บูรพจารย์ใช้ขัดเกลาบุตรให้ดำเนินชีวิตไปตามครรลองที่สังคมวางรณนา

งานวิจัยนี้ได้ชี้ให้เห็นแต่ความสำคัญของคำสอนที่ปรากฏในแต่ละเล่มแต่ละเรื่องเท่านั้น หากตระหนักถึงความสำคัญในแง่ที่วรรณกรรมคำสอนคือจุดเชื่อมโยงระหว่างอดีตกับปัจจุบันที่แสดงถึงวิถีชีวิต วิถีคิดของคนไทย และอาจมองไปในอนาคต เราคงปฏิเสธไม่ได้ว่าการที่บรรพบุรุษได้รักษาความเป็นชาติยาวนานนั้น วรรณกรรมคำสอนเป็นส่วนหนึ่งในปัจจัยนั้น

บรรณานุกรม

ต้นฉบับตัวเขียน

หมวดสุภาษิตและคำสอน

โคลงโลกธรรม ๔. เลขที่ ๖๕ ตู้ ๑๑๔ ชั้น ๒/๓ มัดที่ ๘ ประวัตินิพนธ์เพิ่มเติมของหอสมุดแห่งชาติ
พุทธศตวรรษบุตร. เลขที่ ๑ มัดที่ ๑ ตู้ ๑๑๕ ชั้น ๕/๓ ประวัตินิพนธ์จาก ม.ล. แดง
สุปรีดิขันธ์ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๗.

ธรรมสุภาษิต. เลขที่ ๗๐ ตู้ ๑๑๕ ชั้น ๒/๓ มัดที่ ๓ ประวัตินิพนธ์จาก ม.ล. แดง สุปรีดิขันธ์

พ.ศ. ๒๔๗๗.

พาสติสอนน้องคำกลอน. เลขที่ ๕๗ ตู้ ๑๑๓ ชั้น ๑/๓ มัดที่ ๑๔ ประวัตินิพนธ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

พ.ศ. ๒๔๕๑.

สุภาษิตสอนหญิง. เลขที่ ๒๓ มัดที่ ๕ ตู้ ๑๑๕ ชั้น ๕/๔

สุภาษิตสอนหญิง (ฉบับทบทวน). เลขที่ ๒๓ มัดที่ ๕ ตู้ ๑๑๕ ชั้น ๕/๔ ทำเนียบราชบัณฑิตยสถาน

หอสมุดเมื่อ ๑๕ กรกฎาคม ๒๔๗๗.

สอนหญิง. เลขที่ ๒๓ ตู้ ๑๑๕ ชั้น ๕/๔ มัดที่ ๕ สมบัติเดิมของหอสมุด

สอนหญิง. เลขที่ ๓๑ ตู้ ๑๑๕ ชั้น ๕/๔ มัดที่ ๒ สมบัติเดิมของหอสมุด.

สอนหญิง พ่อหม้ายสอนลูก. เลขที่ ๓๓ ตู้ ๑๑๕ ชั้น ๕/๔ มัดที่ ๖ หอสมุดเมื่อเมื่อวันที่ ๒๔

กันยายน ๒๔๖๕.

สอนหญิงและกฤษณาสอนน้อง (ความหนึ่ง). เลขที่ ๕๑ ตู้ ๑๑๓ ชั้น ๑/๓ มัดที่ ๓๔ สมบัติเดิม

ของหอสมุด.

หนังสือ วารสาร วิทยานิพนธ์

กัณฐ กิตติภูมิชัย (ผู้รวบรวม). ขัณธิตสุภาษิตพระร่วง กรุงเทพฯ : ธนาคารกรุงเทพจำกัด.

๒๕๑๘.

ขุนช้างขุนแผน ฉบับแก้ไข : บรรณาการ, ๒๕๑๒

คำกลอนบรรยายธรรมเทียบด้วย กษ. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, ๒๔๖๔
(หลวงพ่อสมุทโธมห์ได้รับจากพระภิกษุสาธนะระติมาชมเชยพระสมุทเมื่อปีระกา
พ.ศ. ๒๔๖๕)

คำฉันท์สอเหลียง จากหนังสือวชิรญาณ, กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ร่มฉัตรที่ทหารบก,
๒๕๐๔ (พิมพ์เป็นที่ระลึกในงานฌาปนกิจศพ นางนุ่น คำเนียงพิน เนนบุรีวัดประยูร
วงศาจารย์ ๒๕ มกราคม ๒๕๐๕)

โคลงพาสีสอนน้อง คำพิลาสสนน้อง..... กรุงเทพฯ : บางกอกกวีพิมพ์, ๒๕๒๒, (พิมพ์
เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ นายสมัย นิระทานี ณ เมรุวัดเสนาสนาราม
อยุธยา ๑ เมษายน ๒๕๒๒).

จดหมายเหตุนักกาศติ ๒ เล่ม ๓. กรุงเทพฯ : มูลนิธิพระบรมราชานุสรณ์พระบาทสมเด็จพระ
พุทธเลิศหล้านภาลัย, ๒๕๑๘. "กาพย์เห่เรือพระวิสุทธิวงศาตร์"

ขอคำ เห่เรือรักชัณฉิต. ชีวิตประวัติและงานของสุนทรภู่. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์เจริญผล, ๒๕๒๗.

ชีวิตและงานของสุนทรภู่. กรุงเทพฯ : เสริมวิทย์บรรณาคาร, ๒๕๑๔

หุมนมสุภาสิต. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ศูนย์การทหารราบ, ๒๕๐๓.

ณัฐวุฒิ สุทธิสงคราม. ผู้สร้างวรรณกรรม. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์รุ่งเรืองคำสัการพิมพ์, ๒๕๒๓.

คำขงราชานุภาพ. สมเด็จพระ กทมพระยา. สำนัสมเด็จเจ้า ๑๔. กรุงเทพฯ : ศุภสภา, ๒๕๐๕

บุคคละสอนบุตร พาสีสอนน้อง พินภสสอนเนญกาช และ กฤษณาสอนน้องคำฉันท์,
กรุงเทพฯ : บริษัทไทยอินดิเกส จำกัด, ๒๕๐๖.

เทพ สุนทรการกุล. ชีวิตประวัติพระสุนทรโวหาร. กรุงเทพฯ : มหายุทธสงครามราชกิจยาณัย,
๒๕๒๓.

นิพนธ์ ชนิกเกติ. ราชงานการวิจัยการวิเคราะห์ความเชื่อของชาวไทยในสวัตติรักษา.

นครปฐม : ศูนย์วิจัยมหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๑๐.

นางนพมาศหรือตำรับท้าวศรีจุฬาลักษณ์. กรุงเทพฯ : ศิลปบรรณาคาร, ๒๕๑๓.

นิพนธ์อภินิหารธรรม (ประมุขปกครอง) เล่ม ๑. กรุงเทพฯ : ศุภสภา, ๒๕๒๖.

นิมิต เขียวศรีวงศ์. ปากไก่และใบเรือ. กรุงเทพฯ : แพร่สำนักพิมพ์, ๒๕๓๔.

นิยะดา เหล่าสุนทร. พินิจวรรณกรรม. กรุงเทพฯ : แม่คำนาง, ๒๕๓๕.

นิยะดา เหล่าสุนทร (บรรณาธิการ). สารนิพนธ์ประเสริฐ ณ นคร. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัย
เกษตรศาสตร์, ๒๕๔๑.

บันทึกความรู้เรื่องต่าง ๆ เล่ม ๒ กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์สมาคมนักเขียนแห่งประเทศไทย,

๒๕๐๖.

ประชุมจารึกวัดพระเชตุพนฯ. กรุงเทพฯ : ห้างหุ้นส่วนจำกัดศิวพร, ๒๕๒๘. (ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพสมเด็จพระอริยวงศาคตญาณสมเด็จพระสังฆราช (ปุ่น ปุณฺณสิริ) ณ เมรุหลวงหน้าพลับพลา วัดเทพศิรินทราวาส ๒๓ เมษายน ๒๕๒๗).

ประเพณีธรรมความเก่าและจักรทิพย์คำวราโหราศาสตร์. กรุงเทพฯ : ๕. ภาพพิมพ์, ๒๕๐๘. (พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานฌาปนกิจศพ นายทวีลาภ สุนทรชวน ณ เมรุสถานกองทัพบก วัดโสมนัสวิหาร ๒๗ มกราคม ๒๕๐๘).

ประเพณีธรรมคำฉันท์. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ไทยเชรม, ๒๕๑๓. (พิมพ์แจกในงานปลงศพ นายข้าแก้ววิทย์ กับพระภิกษุใหม่ แก้ววิทย์ ณ วัดพิณนักษรเทพ วันที่ ๒๕ กุมภาพันธ์ ๒๕๑๓).

ประเพณีบัตรแสดงจดหมายเหตุ. กรุงเทพฯ : ต้นฉบับ, ๒๕๓๐.

ประวัติเจ้าจอมมารดาทับทิม รัชกาลที่ ๕ กับ สุภาภินิหารคະສະສະນະ. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์พระจันทร์ ๒๕๔๓. (พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ เจ้าจอมมารดาทับทิม รัชกาลที่ ๕ ที่พระเมรุ ณ สุสานหลวง วัดเทพศิรินทราวาส วันที่ ๑๑ มีนาคม ๒๕๔๓).

เป็ื่อง ณ นคร, อำนวยวรรณคดี. กรุงเทพฯ : รวมสาส์น, ๒๕๑๕.

พ.ณ. ประมวลมรดก (ม.จ. จันทวิมลวิวัฒน์ ธีรณี). ประวัติคำกลอนสุนทรภู่. กรุงเทพฯ : แพร่พิทยา, ๒๕๒๙.

พระเวสสันดรชาดก ๑๓ กัณฑ์ ทำนองหลวง. กรุงเทพฯ : สำนักสาส์น, ๒๕๓๑.

พัญนี อัยราชวงศ์, "จริยศึกษาของสตรีในสุภาภินิหารเรื่องคำกลอน" วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาภาษาไทย คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๑.

พาสีสอนน้อง ทสรดสอนพระราม ราชสวัสดิ์. กรุงเทพฯ : โรงเรือนช่างพิมพ์, ๒๕๓๙.

(กรมศึกษาธิการพิมพ์แจกในงานปฏิญาณพระราชนิพนธ์ ณ วัดปากน้ำ ภาษีเจริญ, ๒๕๓๙).

พุดอาจารย์ (โต). สมเด็จพระ. สุภาภินิหารคະສະສະນະ. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ช่างพิมพ์, ๒๕๓๙. (กรมศึกษาธิการพิมพ์แจกในงานปฏิญาณพระราชนิพนธ์ ณ วัดปากน้ำ ภาษีเจริญ, ๒๕๓๙).

มรกฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. สุภาภินิหารคະສະສະນະ. กรุงเทพฯ : มูลนิธิพระบรมราชานุสรณ์พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, ๒๕๒๘.

ลัธว เห่งแก๊ว (ผู้สลับชำระ), สุภาสิทตัง : วรรณกรรมคำสอนฉบับเมืองเพชรบุรี, ม.ป.ท.,

๒๕๕๖๓.

เล็กละ ยืนใจ "การศึกษาเปรียบเทียบโคลงพระราชนิพนธ์ ๖ เรื่อง ในสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว
บรมโกศ" วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย
บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๖๔.

ศิลปากร, กรม วรรณกรรมสมัยธนบุรีเล่ม ๑. กรุงเทพฯ : กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์,

๒๕๒๒.

วรรณกรรมสมัยธนบุรีเล่ม ๒. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ชุมนุมสหกรณ์การเกษตรแห่งประเทศไทย
จำกัด, ๒๕๓๓.

วรรณกรรมสมัยอยุธยาเล่ม ๒. กรุงเทพฯ : บริษัทธนวันพรวิวันดีจำกัด,

๒๕๓๐.

ลัดด เสงานิต, "ภูโพนกับแม่น้ำ" วารสารสมุทรไทย ๑(มิถุนายน, ๒๕๑๗)

ลวิศศิริกนา ปญญัติพชรวัง ภาสิสอนน้อง. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์หัวงสมุทร, ๒๕๗๑.

ลวิศศิริกนาคำจันท์ สุภาสิคสุนทรภู์ และสุภาสิคสอนเด็ก. กรุงเทพฯ : ศิริมิตรการพิมพ์,

๒๕๖๔.

ลวิศรา สุภาท สังคมและวัฒนธรรมไทย. กรุงเทพฯ : ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๓๓.

ลภาพรณ ณ บางช้าง. วิวัฒนาการวรรณคดีสายพระสุลตันตปิฎกที่แต่งในประเทศไทย.

กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๓.

ลภาสิคระสุนทรภู์และบางคม. กรุงเทพฯ : ศิลปามรรณาศาเร, ๒๕๖๑.

ลภาสิคพระวังและลภาสิคศิริกนา. กรุงเทพฯ : อักษรเจริญทัศน์, ๒๕๓๔.

ลภาสิคสอนเด็ก. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์พระจันทร์, ๒๕๑๗. (พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิง

ศพหลวงวิเทศวิทยานุศาสตร (อ.ว. เก มัลลอยุธยา) ณ เมรุวัดบางกอกน้อยริษาวณ ๒๔

สิงหาคม ๒๕๑๗).

ลภาสิคพามอย่าง. กรุงเทพฯ : บุญส่งการพิมพ์, ๒๕๖๒. (พิมพ์เป็นพิธีระลึกในงานฌาปนกิจศพ

นายลุต ไวยบุญญา ณ เมรุวัดหนองน้ำส้ม จังหวัดพชรนครศรีอยุธยา ๑๔ ตุลาคม ๒๕๖๒)

ลิตอปเทศวัดอุปกรณัม. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์บริษัทประชาชนจำกัด, ๒๕๖๔.

ลิวาทวรกิจ (แก้ว), พระยา. ราโชวาทชาฎก. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์สามมิตร, ๒๕๕๑. (คณะ

ศิษย์พิมพ์จากอุทิศอุทิศให้แก่พระยาโชวาทวรกิจ (แก้ว เปี่ยม)

